

Μητροπολίτου
Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου
Ἱεροθέου

Εἰσηγήσεις
γιά τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν
στά Σχολεῖα

Ναύπακτος
Ὀκτώβριος 2016

Περιεχόμενα

Πρόλογος	9
1. Τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στήν Μέση Ἐκπαίδευση Εἰσήγηση-Πρόταση	13
1. Ἡ κατά καιρούς συζήτηση τοῦ θέματος στήν Ἱερά Σύνοδο	15
2. Τό περιεχόμενο τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν	18
α) Οἱ ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπι- κρατείας καί τοῦ Διοικητικοῦ Ἐφετείου Χανίων	19
β) Οἱ παραπλανητικοί χαρακτηρισμοί	24
γ) Τό τρέχον Πρόγραμμα Σπουδῶν	26
δ) Τό προτεινόμενο Νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν	33
3. Πρόταση γιά τήν ἐπίλυση τοῦ θέματος	44
4. Ἀπαλλαγή ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευ- τικῶν	52
2. Τοποθετήσεις μετὰ τήν εἰσήγηση-Πρακτικά	57
3. Δελτίον Τύπου τῆς Διαρχοῦς Ἱεραῶς Συνόδου (13-1-2016)	86
4. Ἐπιστολή τῆς Ἱεραῶς Συνόδου στόν Ὑπουργό Παιδείας	90

5. Τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στήν Ἐκπαίδευση	96
1. Ἡ κοινή Συνεδρίαση μεταξύ τῆς Δ.Ι.Σ. καί θεολόγων καθηγητῶν	97
2. Τό «Ἀναλυτικό Πρόγραμμα» καί τό «Πρόγραμμα Σπουδῶν»	100
3. Ὁ «θρησκευτικός γραμματισμός»	116
4. Ἡ ἀπόφαση τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου	123
6. Δελτίον Τύπου τῆς Ἱεραρχίας τῆς 9 ^{ης} Μαρτίου 2016	127
7. Δελτίον Τύπου τῆς Ἱεραρχίας τῆς 5 ^{ης} Ὀκτωβρίου 2016	130
8. Δελτίον Τύπου τῆς Ἱεραρχίας τῆς 6 ^{ης} Ὀκτωβρίου 2016	132
9. Οἱ ἀποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας γιά τό Μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν	134
Ἐπιλεγόμενα	143

Πρόλογος

Στήν Διαρκή Ίερά Σύνοδο τῆς περιόδου 2015-2016 καί μάλιστα ἀπό τήν ἀρχή τῶν Συνεδριάσεων τῆς, ἐτέθη τό θέμα τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, ὕστερα ἀπό κείμενα τά ὁποῖα κατατέθηκαν στήν Ίερά Σύνοδο καί δημοσιεύθηκαν.

Ἡ Ίερά Σύνοδος διείδε τήν κρισιμότητα τῆς καταστάσεως καί μέ προέτρεψε νά μελετήσω τό θέμα καί νά τό εἰσηγηθῶ σέ μιᾶ ἐπόμενη Συνεδριάσή τῆς.

Γιά πολύ καιρό ἀσχολήθηκα μέ τό θέμα αὐτό, διάβασα ὄλο τό ἀρχαιακό ὕλικό τῆς Ίεράς Συνόδου τῶν τελευταίων ἐτῶν, τό ὁποῖο μοῦ διέθεσε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μεθώνης κ. Κλήμης. Ἐκεῖ εἶδα τίς κατά καιρούς εἰσηγήσεις τῶν Ἱεραρχῶν, τίς συζητήσεις πού ἔγιναν κατά τήν διάρκεια τῶν Συνεδριάσεων τῶν προηγουμένων ἐτῶν, καθῶς ἐπίσης καί τίς συναντήσεις πού εἶχε ἡ Ίερά Σύνοδος μέ φορεῖς πού ἀσχολοῦνται μέ τό θέμα.

Στήν συνέχεια μελέτησα τά σχολικά βιβλία τῶν Θρησκευτικῶν, ὅπως καί τό προτεινόμενο Πρόγραμμα Σπουδῶν. Ἐπειτα μελέτησα ἐπισταμένως πολλά κείμενα πού προέρχονταν ἀπό πανεπιστημιακούς διδασκάλους, τήν Πανελλήνια Ἐνωση Θεολόγων, τόν Πα-

νελλήνιο Θεολογικό Σύνδεσμο «Καιρός», τό Ίνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς, τούς ἐμπειρογνώμονες Θεολόγους, ἐπιστημονικὲς διατριβές, ἀποφάσεις Δικαστηρίων, διάφορες μελέτες καί γνωμοδοτήσεις, καί πολλά ἄλλα κείμενα.

Τό συμπέρασμα ὅλης αὐτῆς τῆς μελέτης μου καταγράφηκε στήν εἰσήγηση τήν ὁποία ἔκανα στήν κοινή Συνεδρίαση τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Ἰανουάριος 2016), μέ τούς Κοσμήτορες τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καί τούς Προέδρους τῶν Τμημάτων τους, ὅπως καί τούς ἐκπροσώπους τῶν Θεολόγων.

Ἡ εἰσήγηση, κατά κοινή ὁμολογία, ἦταν ἀντικειμενική καί στηριζόταν στήν σύγχρονη ἐπιστήμη τῆς διδακτικῆς μεθοδολογίας. Μέ τήν εἰσήγηση ἐξασκεῖτο κριτική καί στό παλαιό Ἀναλυτικό Πρόγραμμα καί στό νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν, μέ βάση ἐπιστημονικά δεδομένα. Ἡ τελική πρόταση ἦταν νά βελτιωθῆ τό παλαιό Ἀναλυτικό Πρόγραμμα, μέ βάση τά νέα δεδομένα, καί νά χρησιμοποιηθοῦν τά καλά στοιχεῖα τοῦ νέου Προγράμματος. Ἡ πρόταση αὐτή ἔγινε ὁμόφωνα ἀποδεκτή ἀπό τήν Διαρκῆ Ἱερά Σύνοδο καί ἦταν συνθετική ὅλων τῶν ἀπόψεων καί, κυρίως, ἦταν ἐνωτική καί ἀποδεκτή σχεδόν ἀπό ὅλους. Δυστυχῶς, δέν ἔγινε ἀποδεκτή ἀπό τήν Πολιτεία.

Μετά τήν εἰσήγηση ἀκολούθησαν οἱ τοποθετήσεις ὅλων τῶν παρισταμένων καθηγητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπαίνεσαν τήν εἰσήγηση καί ἐξέφρασαν πολύ σημαντικές ἀπόψεις.

Καρπός ὅλων αὐτῶν ἦταν ἡ ἀπόφαση τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου, ἡ ὁποία διατυπώθηκε σέ ἔγγραφο πού ἐπιδόθηκε στόν Ὑπουργό Παιδείας, Ἐρευνας καί Θρησκευμάτων ἀπό Ἐπιτροπή τῶν Μητροπολιτῶν Ναυπά-

κτου Ἱεροθέου, Καστορίας Σεραφεῖμ καί Σερρών καί Νιγρίτης Θεολόγου, μέ τήν συμμετοχή καί τοῦ Νομικοῦ Συμβούλου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κ. Θεοδώρου Παπαγεωργίου.

Στήν συνέχεια συγκλήθηκε ἡ Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Μάρτιος 2016), στήν ὁποία εἰσηγήθηκα τό θέμα τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν καί ὑπέβαλα τήν ἀπόφαση τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου, ἡ ὁποία ἔγινε ὁμοφώνως ἀποδεκτή ἀπό τοὺς Ἱεράρχες.

Ὅλο αὐτό τό ὕλικό δημοσιεύεται στό παρόν βιβλίο, γιά νά φανοῦν καθαρά οἱ ἀποφάσεις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πάνω στό κρίσιμο αὐτό ζήτημα. Ἐπίσης δημοσιεύω καί τά δελτία τύπου γιά τίς ἀποφάσεις τῆς Ἱεραρχίας τοῦ Μαρτίου καί τοῦ Ὀκτωβρίου 2016.

Ὅπως εἶναι γνωστόν ἡ συζήτηση συνεχίζεται καί ὕστερα ἀπό τήν πρόσφατη ἀπόφαση τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος θά γίνη διάλογος μεταξύ τῶν ἐκπροσώπων τῆς καί τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς, προκειμένου νά ἀπαρτισθοῦν τά βιβλία τοῦ Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν τῆς Δημοτικῆς καί Μέσης Ἐκπαίδευσης.

Ἐδῶ δημοσιεύεται ὅλο αὐτό τό ὕλικό γιά κάθε ἐνδιαφερόμενο.

Ἐγγραφα στό Ἐπισκοπεῖο τῆς Ναυπάκτου,
τήν 8^η Ὀκτωβρίου 2016, ἡμέρα μνήμης
τῆς ἁγίας Μάρτυρος Πελαγίας τῆς Παρθένου

† Ὁ Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱερόθεος

1. Τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στήν Μέση Ἐκπαίδευση Εἰσήγηση-Πρόταση*

Θά ἤθελα νά εὐχαριστήσω τόν Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καί Πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμο καί τήν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀφ' ἑνός μέν γιά τήν σημερινή συνάντηση, ἀφ' ἑτέρου δέ γιά τήν ἀνάθεση σέ μένα τῆς εἰσηγήσεως γιά τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στούς μαθητές τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης.

Αὐτή ἡ ἀπόφαση εἶναι ἀποτέλεσμα συζητήσεως πού ἔγινε στήν Ἱερά Σύνοδο, τῆς εὐαισθησίας καί τῆς ἀγωνίας τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί Πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου, ὁ ὁποῖος εἶπε ὅτι πρέπει ἐπί τέλους νά καταστρωθῆ μιὰ πρόταση γιά τό θέμα αὐτό πού συζητεῖται τόσο χρόνο, τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Σεβασμιωτάτων Μητροπολιτῶν πού συγκροτοῦν τήν Διαρκῆ Ἱερά Σύνοδο καί τῆς προτάσεώς μου κατά τήν διάρκεια τῆς συζητήσεως τοῦ θέματος σέ αὐτήν.

Ἔχουν κατά καιρούς διατυπωθῆ πολλές ἀπόψεις γύρω ἀπό τό θέμα αὐτό, ἐγράφησαν εἰσηγήσεις, κείμενα, διοργανώθηκαν Συνέδρια, δημοσιεύθηκαν βιβλία, ὡς πρός τά θεωρητικά καί πρακτικά ζητήματα. Αὐτόν τόν καιρό διάβασα ἑκατοντάδες καί χιλιάδες σελίδες γιά νά

* Ἐνώπιον τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καί τῶν ἐκπροσώπων τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καί τῶν Συλλόγων Θεολόγων στίς 12 Ἰανουαρίου 2016

συγκροτήσω τήν εισηγήσή μου μέ τήν συγκεκριμένη πρόταση.

Ἐπίσης, ἔχει συζητηθῆ ἐπανειλημμένως τό θέμα στήν Διαρκή Ἱερά Σύνοδο καί τήν Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἔγιναν εισηγήσεις ἀπό Ἱεράρχες πού γνωρίζουν τά θέματα αὐτά. Θέλω νά σᾶς ἐνημερώσω ὅτι ὁ Θεοφιλέστατος Ἀρχιεπίσκοπος Μεθώνης Κλήμης ἔθεσε ὑπ' ὄψιν μου ὀγκώδη φάκελλο, τόν ὁποῖο ὁ ἴδιος συνεκρότησε μέ ἐνδιαφέρον καί ιδιαίτερη σπουδή, μέσα στόν ὁποῖο ἀποτυπώνεται καθαρά ἡ ὅλη διεργασία πού ἔγινε ἀπό τήν Ἐκκλησία στό θέμα αὐτό. Τόν εὐχαριστῶ θερμότατα. Διάβασα καί ὅλο αὐτό τό ὕλικό.

Νομίζω ὅτι θά πρέπει νά προχωρήσουμε σέ συγκεκριμένες προτάσεις. Αὐτός εἶναι ὁ σκοπός τῆς παρουσίας εισηγήσεως. Θά τεθῆ μιά συγκεκριμένη πρόταση, μήπως τελικά βρεθῆ κάποια λύση στό φλέγον αὐτό θέμα τοῦ περιεχομένου τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν καί τῆς διδασκαλίας του. Παρακαλῶ, θά ἤθελα τήν προσοχή σας καί τήν κατανόησή σας. Δέν ἐπιθυμῶ νά θίξω κανέναν, οὔτε νά παραθεωρήσω τό ἔργο πού ἐπιτελοῦν ὅλοι στήν Ἐκκλησία καί στήν Παιδεία, δέν ἀμφισβητῶ τήν διάθεση κανενός στό νά προσφέρῃ στήν Ἐκπαίδευση. Ξεκινῶ μέ τήν ὁμολογία ὅτι ὅλοι ὀμιλοῦν καί γράφουν ἀπό ιδιαίτερη ἀποψη ὁ καθένας, ἀλλά μέ τόν βαθύτερο σκοπό νά προσφερθῆ τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στά Σχολεῖα κατά τόν ἀρτιότερο τρόπο γιά τήν ὠφέλεια τῶν μαθητῶν.

Διαιρῶ τό θέμα μου σέ τέσσερις ἐνότητες. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ κατά καιρούς συζήτηση τοῦ θέματος στήν Ἱερά Σύνοδο, ἡ δεύτερη εἶναι τό περιεχόμενο τοῦ μαθήματος

τῶν Θρησκευτικῶν, κατά τό τρέχον Πρόγραμμα Σπουδῶν καί τό προτεινόμενο νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν, ἡ τρίτη εἶναι ἡ πρότασή μου γιά τήν ἐνδεχόμενη ἐπίλυση τοῦ ζητήματος, καί ἡ τέταρτη εἶναι ἡ ἀπαλλαγή ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν γιά λόγους συνειδήσεως.

1. Ἡ κατά καιρούς συζήτηση τοῦ θέματος στήν Ἱερά Σύνοδο

Ἦδη ἔχει ἀναφερθῆ ὅτι ἀνεδίφησα στόν φάκελλο πού συνεκρότησε ὁ Θεοφιλέστατος Ἀρχιεραγματέας Ἐπίσκοπος Μεθώνης κ. Κλήμης καί μελέτησα τό τί ἔχει πράξει ἡ Ἱερά Σύνοδος τήν τελευταία πενταετία πού γίνεται συζήτηση γιά τό σοβαρό αὐτό θέμα. Θά τονισθοῦν κεντρικά σημεία, χάριν τῆς ἱστορίας.

Ἡ Διαρκής Ἱερά Σύνοδος ἐπανειλημμένως στίς Συνεδριάσεις της συζήτησε τό θέμα τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, μέσα στά πλαίσια τῆς ἀρμοδιότητάς της, σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 2 τοῦ Νόμου 590/1977 «Περί τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» ὅτι «ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος συνεργάζεται μετά τῆς Πολιτείας, προκειμένου περί θεμάτων κοινοῦ ἐνδιαφέροντος, ὡς τά τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς τῆς νεότητος...», καί ὕστερα ἀπό εἰσηγήσεις Συνοδικῶν Ἐπιτροπῶν, ἀπό παρεμβάσεις Μελῶν της, ἀπό ὑπομνήματα τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν, τῶν Θεολογικῶν Συλλόγων καί ἀρμοδιῶν προσώπων. Κατά τήν τελευταία διαρρεῦσασα πενταετία (2010-2015) συζήτησε τό θέμα αὐτό καί τίς ποικίλες πλευρές του, μεταξύ τῶν ἄλλων, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 2010, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 2011, τόν Νοέμβριο τοῦ 2012, τόν Ἰανουάριο τοῦ 2014, τόν Φεβρουάριο τοῦ 2015 καί πρόσφατα τόν Νοέμβριο καί τόν Δεκέμβριο τοῦ 2015. Ὅταν

διαβάση κανείς τά Πρακτικά τῶν Συνεδριάσεων αὐτῶν, διακρίνει τό ἐνδιαφέρον καί τήν ἀγωνία τῶν Ἀρχιερέων γιά τήν διατήρηση τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν πρός τήν κατάλληλη ἀγωγή τῶν νέων.

Ἐπίσης, κατά τήν διάρκεια τῶν Συνεδριῶν τῆς Διαρχοῦς Ἱερᾶς Συνόδου ἀναγνώσθηκαν ἐμπεριστατωμένες εἰσηγήσεις Ἱεραρχῶν, ὅπως τῶν Σεβ. Μητροπολιτῶν Φιλίππων, Νεαπόλεως καί Θάσου κ. Προκοπίου, Ἀλεξανδρουπόλεως κ. Ἀνθίμου καί Μεσσηνίας κ. Χρυσοστόμου, ὅπως καί κατά καιρούς ἀναγνώσθηκαν γνωμοδοτικά κείμενα τῶν Εἰδικῶν Συνοδικῶν Ἐπιτροπῶν γιά τήν Παιδεία καί τήν Νεότη-τα, καί τῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκ-παιδεύσεως καί Ἐπιμορφώσεως Ἐφημεριακοῦ Κλήρου.

Ἀκόμη, πρέπει νά μνημονεύσω ὅτι ἡ Διαρκῆς Ἱερά Σύνοδος διοργάνωσε ἐπανειλημμένως Συσκέψεις με-ταξὺ τῶν Μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καί Καθηγητῶν τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καί τῶν Θεολογικῶν Συλλό-γων. Ὑπενθυμίζω ὅτι τήν 16^η Μαρτίου 2011 ἔγινε συζή-τηση μεταξύ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καί τῶν ἐκπροσώπων τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καί Θεσσαλονίκης γιά τό μέλλον τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καί τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν. Τήν 30^η Ἀπριλίου 2011 διοργανώ-θηκε συνάντηση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου μέ ἐκπροσώπους τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καί τῶν Θεολογικῶν Ἐνώσεων καί Συνδέσμων ὅλης τῆς Χώρας, γιά τίς ἐξελίξεις σχε-τικά μέ τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν καί εἰδικότερα γιά τίς ὥρες διδασκαλίας στό Λύκειο. Τήν 4^η Μαΐου τοῦ 2012 ἔγινε κοινή Συνεδρίαση τῆς Διαρχοῦς Ἱερᾶς Συνό-δου καί τῶν Σχολικῶν Συμβούλων, τῶν ἐκπροσώπων τῆς «Πανελληνίου Ἐνώσεως Θεολόγων» καί ἐκπροσώπων τοῦ Συνδέσμου Θεολόγων «Καιρός». Τήν 26^η Ἰουνίου

τοῦ 2014 διοργανώθηκε ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο Ἡμερίδα στήν ὁποία παρευρέθηκαν οἱ Συνοδικοί Ἀρχιερεῖς, ὁ Ὑπουργός Παιδείας, ὁ Γενικός Γραμματεὺς Θρησκευμάτων, ἡ Γενική Διευθύντρια τῆς Διευθύνσεως Θρησκευμάτων, οἱ Πρόεδροι τῆς Πανελληνίου Ἐνώσεως Θεολόγων καί τοῦ «Καιροῦ», οἱ ἐκπρόσωποι τῶν Ἀνωτάτων Ἐκκλησιαστικῶν Ἀκαδημιῶν, οἱ Σχολικοί Σύμβουλοι Θεολόγοι ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα καί τά Μέλη τῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαιδεύσεως καί Ἐπιμορφώσεως τοῦ Ἐφημεριακοῦ Κλήρου. Στήν Ἡμερίδα αὐτή, κεντρική εἰσήγηση ἔκανε ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Σύρου, Τήνου, Ἄνδρου, Κέας καί Μήλου κ. Δωρόθεος καί ἀκολούθησε συζήτηση.

Ἐπί πλέον ἡ Ἱερά Σύνοδος ἔλαβε κατά καιροῦς ὑπομνήματα τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν, τῆς Πανελληνίου Ἐνώσεως Θεολόγων, τοῦ Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνδέσμου «Καιρός», τοῦ Παραρτήματος Θεολόγων Πατρῶν, τῆς Ἐνώσεως Θεολόγων Λαρίσης, τῆς ἐπιτροπῆς Ἐμπειρογνομόνων γιά τήν ἐκπόνηση Νέου Προγράμματος Σπουδῶν στά Θρησκευτικά τοῦ Δημοτικοῦ καί Γυμνασίου τοῦ κ. Γεωργίου Κρίππα, Καθηγητοῦ Ἐλεύθερου Πανεπιστημίου κ.ἄ.

Πέραν τούτων εἶναι σημαντικό τό ὑπόμνημα-παρέμβαση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐνώπιον τῆς Ὀλομελείας τῆς Ἀρχῆς Προστασίας Δεδομένων Προσωπικοῦ Χαρακτήρα μέ θέμα «Νόμιμοι λόγοι ἐξάιρεσης ἀπό τήν παρακολούθηση-ἐξέταση τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στήν πρωτοβάθμια καί δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση».

Ὑπάρχουν καί ἄλλες πρωτοβουλίες πού ἀναλήφθηκαν ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλά τό ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι παρά ταῦτα δέν ἐπιλύεται αὐ-

τό τό θέμα, ἐνδεχομένως γιατί ὅλες οἱ πλευρές πού ἀσχολοῦνται μέ τό θέμα παραμένουν σταθερές στίς ἀπόψεις τους, ἤ διότι δέν ὠρίμασε ἀκόμη τό θέμα, ἀλλά ἔπρεπε νά περάσῃ πολὺς καιρός γιά νά ὠριμάσῃ. Ἔτσι, ἡ παροῦσα συνάντηση φιλοδοξεῖ νά δώσῃ κάποια ἀφορμή ἐπιλύσεως τοῦ θέματος, τοῦλάχιστον ἀπό τήν πλευρά μου θά προσπαθῆσω νά καταθέσω συγκεκριμένη πρόταση.

2. Τό περιεχόμενο τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν

Καίριας σημασίας ζήτημα εἶναι ποιό θά εἶναι τό περιεχόμενο τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, ἀπό τό ὅποιο θά ἐξαρτηθῇ καί ὁ τρόπος ἀπαλλαγῆς τῶν μαθητῶν ἀπό αὐτό.

Εἰσαγωγικά πρέπει νά ἐπισημανθῇ ὅτι χαρακτηρίζεται «μάθημα Θρησκευτικῶν» καί ὄχι «μάθημα Ἐκκλησιαστικῶν». Ἀπό τήν φύση του τό μάθημα αὐτό εἶναι γνωσιολογικό, ἐξ οὗ καί χαρακτηρίζεται «μάθημα», καί μάλιστα «θρησκευτικῶν», πού σημαίνει ὅτι δέν ἀναφέρεται στήν κατήχηση τῆς Ἐκκλησίας. Τό λέγω αὐτό, γιατί ἐμεῖς οἱ θεολόγοι γνωρίζουμε ὅτι ὑφίσταται διαφορά μεταξύ θρησκείας καί Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία δέν μπορεῖ νά ταυτισθῇ μέ τόν ὄρο θρησκεία, γιατί ἔχει διαφορετικούς σκοπούς, ἐνδιαφέροντα καί μεθοδολογία.

Ἐπομένως, ὅπως διδάσκεται σήμερα τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, δέν εἶναι κατήχηση τῆς Ἐκκλησίας, δέν ταυτίζεται μέ ἕνα κατηχητικό μάθημα, χωρίς ὅμως νά ἀποδεσμεύεται ἀπό τήν ζωή τῆς Ἐκκλησίας.

**α) Οί απόφασεις του Συμβουλίου της Έπικρατείας
καί του Διοικητικού Έφετείου Χανίων**

Τό Σύνταγμα είναι ό Καταστατικός Χάρτης της Έλληνικής Πολιτείας και κανείς δέν μπορεί νά τό άρνηθῆ ἤ νά τό ύπονομεύση. Είναι δέ γνωστόν ότι τό Σύνταγμα έρμηνεύεται από τό Άνώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της Πατρίδας μας, τό Συμβούλιο της Έπικρατείας.

Νά ένθυμίσω ότι για τό θέμα των Θρησκευτικών είναι σημαντική ἡ ύπ' αριθμ. 3356/1995 Απόφαση του ΣΤ' Τμήματος του Σ.τ.Ε. Θα γίνη μιά μικρή άνάλυση.

Η απόφαση αυτή συνδυάζει τρία βασικά άρθρα του Συντάγματος, ἤτοι: τό 13^ο άρθρο για τον σεβασμό της έλευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως, και για τήν έλευθερία κάθε θρησκείας νά έπιτελῆ τήν λατρεία της· τό άρθρο 16 για τον σκοπό της παιδείας που παρέχεται από τό Κράτος, ἡ όποία πρέπει νά αποβλέπη «στήν άνάπτυξη της έθνικής και θρησκευτικής συνείδησης, και τήν διάπλασή τους σε έλεύθερους και υπεύθυνους πολίτες»· και τό 3^ο άρθρο που χαρακτηρίζει τό Όρθόδοξο Δόγμα ως «έπικρατούσα Θρησκεία», που σημαίνει ότι «ἡ συντριπτική πλειοψηφία του έλληνικού λαού πρεσβεύει τήν Όρθόδοξη Έκκλησία». Έτσι, ἡ συγκεκριμένη απόφαση συνδυάζοντας τά τρία αυτά άρθρα του Συντάγματος καταλήγει στό ότι ό σκοπός της παιδείας που προσφέρεται στα Σχολεία είναι «μεταξύ των άλλων, και ἡ «άνάπτυξη» της θρησκευτικής συνείδησης των έλληνοπαίδων σύμφωνα με τίς αρχές της όρθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας».

Αυτό συνάγεται και από τήν Διεθνή Σύμβαση της Ρώμης της 4^{ης} Νοεμβρίου 1950, σύμφωνα με τήν όποία

κάθε Κράτος στά καθήκοντά του στό πεδίο τῆς μορφώσεως καί τῆς ἐκπαιδεύσεως «θά σέβεται τό δικαίωμα τῶν γονέων, ὅπως ἐξασφαλίζωσιν τήν μόρφωσιν καί ἐκπαιδευσιν ταύτην συμφώνως πρός τάς ἰδίας αὐτῶν θρησκευτικές καί φιλοσοφικές πεποιθήσεις». Ἐννοεῖται ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων Πολιτῶν ἀνήκει στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, αὐτό συνεπάγεται ὅτι τό Κράτος πρέπει νά προσφέρει θρησκευτική ἀγωγή, σύμφωνα μέ τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί σέ αὐτό ἀποφασιστικό λόγο ἔχουν οἱ γονεῖς τῶν ἀνηλίκων μαθητῶν. Αὐτό δέν ἀναφέρεται μόνον στό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, ἀλλά καί στό ὅτι «οἱ μαθητές εἶναι ὑποχρεωμένοι νά μετέχουν στίς σχολικές θρησκευτικές ἐκδηλώσεις, ὅπως εἶναι ἡ καθημερινή προσευχή καί ὁ ἐκκλησιασμός».

Ἐπειτα, στήν ἀπόφαση αὐτή λέγεται ὅτι, ἐπειδή οἱ μαθητές βάσει τοῦ 13^{ου} ἄρθρου τοῦ Συντάγματος καί τῶν διατάξεων τῆς Συμβάσεως τῆς Ρώμης ἔχουν διάφορες θρησκευτικές καί φιλοσοφικές πεποιθήσεις, μποροῦν «νά μή μετέχουν στίς πιό πάνω θρησκευτικές ἐκδηλώσεις καί νά μὴν παρακολουθοῦν τήν διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν», ἀρκεῖ νά δηλώσουν οἱ μαθητές καί οἱ γονεῖς στόν Διευθυντή τοῦ Σχολείου ὅτι ἔχουν «λόγους θρησκευτικῆς συνείδησης» καί αὐτοῖ οἱ λόγοι προσδιορίζονται σαφῶς «ἦτοι διότι εἶναι ἑτερόδοξοι, ἑτερόθρησκοι ἢ ἄθεοι».

Καί ἂν ἡ ἄρνηση τῶν μαθητῶν ἢ τῶν γονέων τους, νά συμμετέχουν στίς ἐκδηλώσεις αὐτές «δέν συνδέεται ἀπό ἐπίκληση λόγων θρησκευτικῆς συνείδησης», τότε, κατά τήν ἀπόφαση αὐτή, «ὁ Διευθυντής ἔχει καί πάλιν τήν ὑποχρέωση πού ἀπορρέει ἀπό τίς πιό πάνω διατάξεις, νά διερευνήσει μήπως τυχόν ἡ ἄρνηση αὐτή ὀφείλεται

σέ τέτοιου είδους λόγους, ούτως ὥστε νά συμπεριφερθῆ ἀναλόγως, σύμφωνα μέ ὅσα ἐκτίθενται πιό πάνω».

Ἐπειδή, ὅμως, μιὰ τέτοια ἐνέργεια τοῦ Διευθυντῆ μπορεῖ νά ἐκληφθῆ ὅτι ἀπαγορεύεται ἀπό τό Σύμβαμα, στήν ἀπόφαση τοῦ Σ.τ.Ε. ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ἔρευνα αὐτή «δέν ἀπαγορεύεται ἀπό τό ἄρθρο 13 τοῦ Συντάγματος, διότι δέν ἀποτελοῦν μέσον πρός δίωξη τοῦ μαθητῆ, λόγω τῶν διαφορῶν, ἐνδεχομένως, θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων, οἱ ὁποῖες πρέπει πάντως νά εἶναι σεβαστές, ἀλλά ὅλως ἀντιθέτως ἀποβλέπουν εἰς τό νά διευκολύνουν τόν μαθητή νά ἀπολαύσει «ἀνεμπόδιστα» τήν ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς του συνειδήσεως».

Τό περιεχόμενο τῆς ἀπόφασης αὐτῆς παρατηρεῖται καί σέ ἐπόμενη ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ἥτοι τήν ὑπ' ἀριθμ. 2176/1998 ἀπόφαση, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στό νά ἐξασφαλίζεται ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν «ἐπί ἱκανόν ἀριθμόν ὠρῶν διδασκαλίας ἐβδομαδιαίως».

Στό ΣΤ' Τμήμα τοῦ Σ.τ.Ε. πού ἐξέδωσε καί τίς δύο αὐτές ἀποφάσεις προήδρευσε ὁ Ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας Ἀναστάσιος Μαρίνος, ὁ ὁποῖος μέ σχετικές μελέτες του ἀνέλυσε τό ὅλο περιεχόμενο τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν, πού νομίζω ὅτι οἱ μελέτες αὐτές ἔχουν ἐξαιρετικό ἐνδιαφέρον¹.

Νεώτερη ἀπόφαση τοῦ τριμελοῦς Διοικητικοῦ Ἐφετείου Χανίων κινεῖται στήν ἴδια προοπτική. Πρόκειται γιά τήν ὑπ' ἀριθμ. 115/2012 ἀπόφαση τοῦ Διοικητικοῦ αὐτοῦ Δικαστηρίου, πού εἶναι ισόκυρη μέ τίς ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, διότι ὁ Νόμος 702/1977

1. βλ. Ἀναστάσιος Μαρίνου, Ἐκκλησία καί Δίκαιον, Ἀποστολική Διακονία, σελ. 409-471

υπήγαγε τήν έκδίκαση τῶν αἰτήσεων τῶν ἀκυρωτικῶν πράξεων πού ἀφοροῦν κάθε θέμα ἐκπαιδευτικῆς νομοθεσίας ἀπό τό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας στά Τριμελῆ Διοικητικά Ἐφετεία. Ἐπομένως, ἡ ἀπόφαση αὐτή εἶναι ὀριστική καί τελεσίδικη καί δέν ὑπάγεται σέ κανένα ἔνδικο μέσο, εἶναι δέ ὑποχρεωτική γιά κάθε δημόσια ὑπηρεσία.

Ἡ συγκεκριμένη ἀπόφαση στηρίζεται στό Σύνταγμα τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, τίς ἀποφάσεις ὑπ' ἀριθμ. 3356/1995 καί 2176/1998 τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, τίς σχετικές ἀποφάσεις τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δικαστηρίων, τόν Νόμο περί τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἄλλους Νόμους καί κανονιστικές Πράξεις τῆς Πολιτείας καί ἀποφαίνεται ὅτι «τά βιβλία τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, ἐκδίδονται μέ γνώμονα τήν ὡς ἄνω ἐκ τοῦ Συντάγματος ἐπιβαλλόμενη ἐπιταγή καί ὑλοποιοῦν τόν ἐκτελεστικό αὐτόν νόμο 1566/1985, ἀναγνωρίζεται, ὅπως ἐπιβάλλεται ἀπό τό Σύνταγμα, ἡ ἀξία καί ἡ ἀναγκαιότητα τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς στό σχολεῖο, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται νά μὴν εἶναι ἄσχετη μέ τήν κοινωνική, τήν πολιτισμική καί τήν θρησκευτική συνείδηση τοῦ τόπου στόν ὁποῖον οἱ μαθητές ζοῦν καί ἀναπτύσσονται».

Εἰδικότερα δέ ἡ ἀπόφαση αὐτή κάνει ἀναφορά στό βιβλίον τῆς Α' τάξεως τοῦ Γενικοῦ Λυκείου, τό ὁποῖο σημειωτέον κατηγορεῖται ὡς κατηχητικό μάθημα, καί ἀποφαίνεται: «Μέ αὐτό δέ τό περιεχόμενο (ὅπως προκύπτει καί ἀπό τά κατ' ἐπίκληση προσκομισθέντα καί ἀποτελοῦντα στοιχεῖα τῆς δικογραφίας βιβλίου τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν πού διδάχθηκαν κατά τήν σχολική περίοδο 2010-2011, μέ ἐνδεικτική παράθεση τοῦ πε-

ριεχομένου του βιβλίου Α' Γενικοῦ Λυκείου μέ τίτλο «ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ» μέ τά κεφάλαια πού εἶναι τά ἐξῆς ...) (καί ἀναφέρονται τά σχετικά κεφάλαια), τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, καί σέ συνδυασμό μέ τή συνταγματική ἐπιταγή περί προστασίας τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης (ἄρθρο 13 πρ. 1Σ), δέν ἀντιτίθεται στίς ἀπαιτήσεις τοῦ πλουραλισμοῦ, τῆς πολυφωνίας καί τῆς πολυπολιτισμικότητας (ἐδῶ καταγράφονται ἀποφάσεις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρωπου), ἀλλά ἀκριβῶς τίς θεμελιώνει, ὁ δέ ὑποχρεωτικός χαρακτήρας του ὄχι μόνο δέν ἀναιρεῖ, ἀλλά ἐπισφραγίζει τόν σεβασμό τῶν ὁποίωνδήποτε διαφορετικῶν πεποιθήσεων, ὅπως καί ἱστορικά ἀναδεικνύεται ἡ μακρά συνύπαρξη μέ ἀλλόφυλους καί ἀλλόθρησκους».

Γενικά, σύμφωνα μέ τήν σημαντική αὐτή ἀπόφαση ἐπιβάλλεται ἡ ὑποχρεωτική διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στά Σχολεῖα, τό ὁποῖο μάθημα, ὅπως ἔχει διατυπωθῆ στά ἰσχύοντα βιβλία, κινεῖται στίς ἀπαιτήσεις τοῦ πλουραλισμοῦ, τῆς πολυφωνίας καί τῆς πολυπολιτισμικότητας· οἱ ὀρθόδοξοι μαθητές δέν μποροῦν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ὅσους λόγους καί ἄν ἐπικαλεστοῦν· καί ἐπιτρέπεται νά ἀπαλλάσσονται ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν μόνον οἱ ἄθρησκοι, οἱ ἀλλόθρησκοι ἢ ἑτερόδοξοι μαθητές, μόνον μέ τίς αὐστηρῶς προδιαγραφόμενες προϋποθέσεις.

Μέ τίς σημαντικές αὐτές ἀποφάσεις τῶν Ἄνωτάτων Διοικητικῶν Δικαστηρίων ἡ Ἑλληνική Πολιτεία δέν μπορεῖ νά προβῆ τόσο στήν ἀλλαγῆ τοῦ περιεχομένου τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στούς ὀρθόδοξους μαθητές, ὅσο καί στήν ἀπαλλαγῆ ἀπό τήν παρακολούθησή του μέ τήν ἐπίκληση μόνον λόγων συνειδήσεως, χω-

ρίς νά δηλώνωνται σαφέστατα οί λόγοι. Μάλιστα, ὅπως ἐπισημαίνεται, οί ἐκπαιδευτικοί ἢ κρατικοί λειτουργοί ὑπέχουν ἀστικές καί πειθαρχικές εὐθύνες ὅταν παραβοῦν τίς ὑποχρεώσεις τους χωρίς νά ἀποκλειώνται καί οί ποινικές εὐθύνες.

Ἐπί πλέον στήν Ἀπόφαση αὐτή γράφεται ὅτι «οἱ ἀπόψεις τοῦ Συνηγόρου τοῦ Πολίτη δέν δεσμεύουν τίς Κρατικές Ὑπηρεσίες, ὅπως δέχεται ἡ νομολογία τῶν δικαστηρίων καί συγκεκριμένα τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, τό ὁποῖο μέ τήν 1041/2004 ἀπόφασή του δέχεται ἐπί λέξει: «...ἡ σιωπηρή ἄρνηση τῆς Διοικητικῆς Ἀρχῆς νά συμμορφωθεῖ σέ πόρισμα τοῦ Συνηγόρου τοῦ Πολίτου ... δέν ἀποτελεῖ παράλειψη ὀφειλόμενης ἐνέργειας»».

Ἐπομένως, οἱ ἀποφάσεις αὐτές τῶν Ἀνωτάτων Δικαστηρίων τῆς Χώρας μας ἐπιλύουν τό θέμα αὐτό καί δέν μπορεῖ νά γίνη ἀλλαγῆ στό περιεχόμενο τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν.

β) Οἱ παραπλανητικοί χαρακτηρισμοί

Ἡ συζήτηση πού ἔγινε μέχρι τώρα ἔχει περιορισθῆ κυρίως στό κατά πόσον τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν θά εἶναι κατηχητικό-ὁμολογιακό ἢ θρησκευτολογικό ἢ ἢ ὑπέρβασή τους. Ἡ πρώτη περίπτωση (κατηχητικό-ὁμολογιακό) προϋποθέτει ἀμιγῶς ὀρθόδοξα Σχολεῖα, ἐνῶ ἡ δεύτερη περίπτωση (θρησκευτολογικό) προϋποθέτει πολυπολιτισμικά Σχολεῖα, σέ μιά πλουραλιστική κοινωνία. Ἐπίσης, αὐτή ἡ συζήτηση γίνεται μέ τήν προοπτική νά μποροῦν νά τό παρακολουθοῦν ὅλοι οἱ μαθητές, χωρίς νά χρειάζεται νά ζητήσουν μερικοί ἀπαλλαγῆ ἀπό τό μάθημα.

Μελετώντας τὰ περισσότερα κείμενα πού ἔχουν γραφῆ ἀπό τούς ὑποστηρικτές τῶν δύο τάσεων-κατευθύνσεων, ἔχω διαπιστώσει ὅτι δόθησαν χαρακτηρισμοί πού δέν εὐσταθοῦν καί ἐνδεχομένως ἀποπροσανατολίζουν τήν προσοχή τῶν ἀνθρώπων καί δέν βοηθοῦν στήν ἐπίλυση τοῦ θέματος.

Μερικοί ἰσχυρίζονται ὅτι τό τρέχον - ἰσχύον Πρόγραμμα Σπουδῶν χαρακτηρίζεται ὡς κατηχητικό-ὁμολογιακό, πού πρέπει ἢ δέν πρέπει νά γίνεται σέ μιὰ σύγχρονη πλουραλιστική κοινωνία. Ἐπίσης, τό προτεινόμενο νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν χαρακτηρίζεται ὡς θρησκευολογικό, πού μεταβάλλει τόν χαρακτήρα τῆς Παιδείας, ἀντίθετα μέ ὅ,τι ἐπιτάσσει τό Σύνταγμα, οἱ ἀποφάσεις τῶν Δικαστηρίων καί ὁ Καταστατικός Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἢ εἶναι τό πλέον κατάλληλο γιά τίς σύγχρονες συνθήκες ζωῆς. Αὐτό τό γράφω κάπως σχηματικά.

Ὅμως, νομίζω ὅτι τὰ πράγματα δέν ἐρμηνεύονται διαζευκτικά, τοῦ τύπου: ὁμολογιακό-κατηχητικό μάθημα ἢ θρησκευολογικό; Δυστυχῶς, πάντοτε, ὅταν ὑπάρχουν ἀντιπαραθέσεις, δημιουργοῦνται οἱ συνθήκες νά ἀποδίδωνται σέ αὐτούς πού ἔχουν διαφορετικές ἀπόψεις διάφοροι χαρακτηρισμοί, οἱ ὁποῖοι, ὅμως, εἶναι ἐπιφανειακοί καί δέν ἀνταποκρίνονται στήν πραγματικότητα. Πάντως, μοῦ δημιουργήθηκε ἡ ἐντύπωση, ἴσως ἐσφαλμένα, ὅτι ἡ ἀντίθεση μεταξύ τῶν προγραμμάτων δέν προέρχεται τόσο ἀπό τό περιεχόμενο τῶν βιβλίων, ὅσο ἀπό τίς θεολογικές τάσεις πού ἐκφράζουν οἱ προτείνοντες, πού ἄλλοι χαρακτηρίζονται ὡς συντηρητικοί καί ἄλλοι ὡς φιλελεύθεροι.

Μελέτησα ὅσον εἶναι δυνατόν καί τὰ δύο προγράμματα, ἤτοι τό τρέχον Πρόγραμμα Σπουδῶν καί τό προτει-

νόμμοο νέο Πρόγραμμα Σπουδών. Πάντοτε ύποστήριζα ότι στό θέμα αυτό δέν μποροῦμε νά όμιλοῦμε θεωρητικά καί άφηρημένα, γι' αυτό παλαιότερα είχα προτείνει νά γραφοῦν γιά ένα συγκεκριμένο θέμα κείμενα καί μέ τά δύο προτεινόμενα Προγράμματα ώστε νά έχουμε μπροστά μας παραδείγματα καί νά κρίνουμε ασφαλώς. Τώρα, όμως, πού συγκεκριμενοποιήθηκαν τά θέματα, μποροῦμε νά έχουμε συγκριτική γνώμη.

Έτσι μελέτησα άφ' ενός μέν τά βιβλία τών Θρησκευτικών πού διδάσκονται στους μαθητές τοῦ Γυμνασίου καί τοῦ Λυκείου, άφ' έτέρου δέ μελέτησα τό προτεινόμενο νέο Πρόγραμμα Σπουδών καί κατέληξα σέ μερικά συμπεράσματα, τά όποία θά διατυπώσω μέ είλικρίνεια.

γ) Τό τρέχον Πρόγραμμα Σπουδών

Θεωρώ ότι τό τρέχον Πρόγραμμα Σπουδών έσφαλμένως χαρακτηρίζεται ως κατηχητικό-όμολογιακό.

Ό όρος *όμολογιακό μάθημα* δέν εκφράζει τήν όρθόδοξη παράδοση, αλλά παραπέμπει στήν δυτική θρησκευτική παράδοση, διότι, όπως γνωρίζουμε, αυτός ό όρος «έπικράτησε μετά τίς μακραίνες διαμάχες Ρωμαιοκαθολικών καί Προτεσταντών στήν δυτική καί βόρεια Εὐρώπη, όπου οί όμολογίες πίστεως ήταν μιά δημόσια παραδοχή τής διδασκαλίας τών νικητών». Αυτό σημαίνει ότι «τό μάθημα τών Θρησκευτικών δέν έχει άφ' έαυτοῦ του όμολογιακό-κατηχητικό χαρακτήρα πού έχει στή Δυτική Εὐρώπη»²². Πιο συγκεκριμένα θά μποροῦσα νά πῶ ότι τά βιβλία πού δίνονται στους μαθητές δέν κάνουν άπολογητική υπέρ τής Όρθόδοξης Έκκλησίας σέ σχέση μέ άλλες Όμολογίες ή τόν Ρωμαιοκαθολικισμό, ούτε υπερασπίζονται φονταμενταλι-

2. Ίωάν. Μαρκαντώνης, βλ. Άπόστολος Τσακούμης

στικές θέσεις απέναντι στις επιστήμες, όπως κάνουν διάφορα όμολογιακά προτεστατικά Sunday Schools.

Είναι δέ χαρακτηριστικό ότι οι συγγραφείς του βιβλίου της Α΄ Γυμνασίου (Όλγα Γριζοπούλου και Πηγή Καζλάρη) άρνούνται τόν κατηχητικό χαρακτήρα του βιβλίου πού συνέγραψαν, γι' αυτό γράφουν: «Τό μάθημα έχει έννημερωτικό και μορφωτικό χαρακτήρα και οι δάσκαλοι του θεωρούν τήν κατήχηση ως έργο άποκλειστικά της Έκκλησίας»³.

Έπομένως, τό τρέχον Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών δέν είναι όμολογιακό-κατηχητικό μάθημα, ούτε πρέπει νά χαρακτηρίζεται μέ τόν όρο αυτό, αλλά είναι κατά βάση γνωσιολογικό, πολιτιστικό και έχει θρησκευολογικά στοιχεία. Άν έξακολουθη νά χαρακτηρίζεται «άπό τούς επιπόλαιους περιφρονητές του ή τούς μικρόψυχους φίλους του (θελητά ή άθέλητα)» ως όμολογιακό - κατηχητικό, τότε άδικείται τό μάθημα, παραπλανώνται όσοι δέν έχουν άμεση γνώση του άντικειμένου, γίνεται άφορμή νά αυξάνονται οι αιτήσεις για άπαλλαγές, γιατί άπό τήν φύση του «μάθημα κατηχητικό σημαίνει μάθημα ΠΡΟΑΙΡΕΤΙΚΟ»⁴ και ώθείται προς τό ολοκληρωτικά θρησκευολογικό.

Δέν υπάρχουν τεκμηριώσεις μέ συγκεκριμένες κειμενικές αναφορές στό τί έννοούν οι επικριτές των τρεχόντων βιβλίων λέγοντας ότι τό μάθημα είναι κατηχητικό-όμολογιακό. Κτίσθηκε μιά επιχειρηματολογία χωρίς τεκμήρια. Οι επικριτές, ένιοτε και σιωπηρά, μπορεί νά ύπνοοϋν τήν στάση όρισμένων θεολόγων μέσα στην τάξη, ότι δηλαδή κάνουν κατήχηση. Ώστόσο, κάτι τέ-

3. Άποστόλου Τσακούμη

4. Θανάση Παπαθανασίου, βλ. Άποστόλου Τσακούμη, 20, 13

τοιο ἀφορᾶ τὴν προσωπικότητα κάθε διδάσκοντος καὶ δὲν ἀποφεύγεται σέ κανένα ἀπολύτως μάθημα, ὅπου εἰσάγονται οἱ προσωπικές ἰδεολογίες κάθε διδάσκοντος. Τὰ βιβλία δὲν μπορεῖ νά εὐθύνωνται γιὰ τοὺς ὅποιους ἐκτροχιασμούς, ἂν ὑπάρχουν, ἀπὸ πλευρᾶς διδασκόντων.

Ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ θεματολογία τῶν βιβλίων εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

Τὸ βιβλίον τῆς Α΄ Γυμνασίου ἀσχολεῖται μὲ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, τῆς Β΄ Γυμνασίου μὲ τὴν Καινὴ Διαθήκη, τῆς Γ΄ Γυμνασίου μὲ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, τῆς Α΄ Λυκείου μὲ τὴν Ὁρθόδοξη πίστη καὶ λατρεία, τῆς Β΄ Λυκείου μὲ τὸν Χριστιανισμό καὶ τὰ Θρησκευόμενα, καὶ τῆς Γ΄ Λυκείου μὲ τὴν Χριστιανικὴ Ἠθική.

Τρεῖς παρατηρήσεις θὰ κάνω γιὰ τὴν θεματικὴ διάρθρωση τοῦ τρέχοντος Προγράμματος Σπουδῶν, δηλαδὴ τοῦ Προγράμματος πού ἰσχύει σήμερα.

Ἡ πρώτη παρατήρηση εἶναι ὅτι ὑφίσταται μιὰ μεθοδολογία πού ἀναπτύσσεται στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξή της, ἥτοι ὁ μαθητὴς ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὀδηγεῖται στὴν Νέα Διαθήκη, τὴν Ἐκκλησία, τὰ ἄλλα Θρησκευόμενα καὶ τὴν σύγχρονη ζωὴ. Οἱ μαθητὲς ἔχουν τὴν δυνατότητα νά παρακολουθήσουν τὴν ἐξέλιξη τῆς Ἐκκλησίας μέσα στὴν ἱστορία, τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν σύγχρονη ζωὴ. Ἔτσι, ἀποκτοῦν μεθοδικὰ σταθερὲς βάσεις γιὰ νά γνωρίσουν καὶ ἄλλα θρησκευόμενα. Μάλιστα, στὴν Β΄ Λυκείου δίνεται ἡ δυνατότητα στοὺς μαθητὲς, ἀφοῦ προηγουμένως γνώρισαν τὴν ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, στὴν ὁποία ἀνήκουν, καὶ τίς ἄλλες Χριστιανικὲς Ὁμολογίες, ἔπειτα νά μάθουν καὶ τὰ ἰδιαίτερα στοιχεῖα τῶν ἄλλων Θρησκειῶν, ὥστε νά μὴ ὑποστοῦν σύγχυση ἰδεολογικῆ, πολιτιστικῆ.

Ἡ δευτέρη παρατήρησή μου εἶναι ὅτι οἱ συγγραφεῖς

των βιβλίων είναι ικανοί ἐπιστήμονες μέ ἐπιστημονική ἔρευνα καί ἐμπειρία στήν διδασκαλία. Δέν μπορεί κανείς νά τούς ἀποδώσῃ μομφή ὅτι εἶναι ὀπισθοδρομικοί ἢ συντηρητικοί, μάλιστα μερικοί ἀπό αὐτούς χαρακτηρίζονται ὡς φιλελεύθεροι θεολόγοι.

Ἡ τρίτη παρατήρησή μου εἶναι ὅτι τά ἴδια βιβλία εἶναι ἀνοιχτά, σέ μερικά σημεία πολύ προχωρημένα στόν πλουραλισμό, καί δέν μπορεί κανείς εὐκολά νά τούς ἀποδώσῃ τόν χαρακτήρα τοῦ κατηχητικοῦ ἢ ὁμολογιακοῦ μαθήματος, ἀφοῦ γίνεται λόγος γιά τήν οἰκουμενική κίνηση κλπ.

Θά κάνω μιὰ μικρή ἀναφορά, ἡ ὁποία θά δείξῃ ὅτι τά ισχύοντα βιβλία ὑπερβαίνουν τόν κατηχητικό-ὁμολογιακό χαρακτήρα καί θά μπορούσαν νά τά παρακολουθήσουν καί μαθητές πού διαπνέονται ἀπό ἀθεϊστικές ἀπόψεις γιά νά πληροφορηθοῦν τά θρησκευτικά γνωστικά ἀντικείμενα, ἀλλά καί μαθητές πού ἀνήκουν σέ ἄλλα Θρησκεύματα, γιά νά πληροφορηθοῦν τό πολιτιστικό ἐπίπεδο τῆς Χώρας πού ζοῦν, στό ὁποῖο πολιτιστικό ἐπίπεδο κυρίαρχη θέση κατέχει ἡ θρησκευτική-ἐκκλησιαστική πίστη.

Δύο βιβλία τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης (Α΄ Γυμνασίου καί Β΄ Λυκείου) εἶναι στήν οὐσία τους Θρησκευολογικά. Συγκεκριμένα:

Τό βιβλίο τῆς Α΄ Γυμνασίου ἀναφέρεται στήν Παλαιά Διαθήκη, πού εἶναι ἱστορία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, (προϊστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ) καί ἔχει στοιχεῖα πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ἰσλαμισμός. Παράλληλα γίνεται ἀναφορά γιά τήν Αἴγυπτο, τήν Βαβυλώνα καί τόν Ἑλληνισμό. Εἶναι καθαρά θρησκευολογικό βιβλίο.

Τό βιβλίο τῆς Β΄ Γενικοῦ Λυκείου εἶναι καθαρά θρησκευολογικό. Στήν ἀρχή γίνεται λόγος γιά τόν Χριστιανισμό, ὡς πρός τήν προσφορά του, μεταφέροντας κατα-

πληκτικά μηνύματα, ως προς τό κακό, τόν ἀπολυτρωτικό χαρακτήρα, τήν δικαιοσύνη, τόν συνάνθρωπο ως ἀδελφό· γιά τήν ὑπέρβαση τῶν προκαταλήψεων τοῦ κόσμου, τήν πολιτική θεολογία, τήν θεολογία τῆς ἀπελευθέρωσης, τήν θεολογία τῆς ἐλπίδας, τήν ὑπαρξιακή θεολογία, τήν φεμινιστική θεολογία, τήν μαύρη θεολογία· ἀλλά ἔχει καί κεφάλαια ὅπου ἀναπτύσσονται θέματα, ὅπως ὁ πλουραλιστικός κόσμος, ἡ χριστιανική θεώρηση τοῦ Κράτους καί τῆς πολιτικῆς, ὁ φανατισμός καί ἡ ἀνεξιθρησκεία, τό φαινόμενο τῆς ἀθείας, ἡ σχέση μεταξύ Πίστεως καί Ἐπιστήμης, ἡ σχέση μεταξύ Χριστιανισμοῦ καί Πολιτισμοῦ. Ἐπειτα, παρουσιάζονται τά κυριότερα θρησκευόμενα, ὅπως ἡ ἀρχαία Ἑλληνική θρησκεία, τά ἀφρικανικά θρησκευόμενα, ὁ Ἰουδαϊσμός, τό Ἰσλάμ, ὁ Ἰνδουϊσμός, ἡ Γιόγκα, ὁ Βουδισμός, ἡ Κινεζική θρησκεία, ἡ Ἰαπωνική θρησκεία. Στό τέλος ἀντιμετωπίζεται τό θέμα ἡ θρησκεία μπροστά στό πρόβλημα τοῦ θανάτου.

Τό βιβλίον τῆς Γ΄ Γενικοῦ Λυκείου κάνει λόγο γιά τίς προϋποθέσεις τῆς ἠθικῆς ζωῆς, ἤτοι γιά τήν ἠθική συνείδηση καί τά θέματα τῆς ἐλευθερίας· γιά τό χριστιανικό ἦθος καί τήν σύγχρονη κοινωνία, ἤτοι τά κοινωνικά προβλήματα, τήν εἰρήνη, τήν βούληση τοῦ ἀνθρώπου γιά διάκριση καί δύναμη· γιά τήν βιολογική διάσταση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τό σῶμα, τά δύο φύλα, τήν οἰκογένεια· γιά συνειδησιακά προβλήματα στήν ζωή τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρὸς τήν ἀνθρώπινη ζωή, τήν βιοϊατρική, τήν ἄρνηση καί ὑποτίμηση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τό πρόβλημα τῶν ναρκωτικῶν· γιά τήν χριστιανική ἠθική καί τήν σύγχρονη τεχνολογία, ὅπου γίνεται λόγος καί γιά τό οἰκολογικό πρόβλημα, τήν πληροφορική καί τά Μέσα Ἐνημέρωσης τῶν πολιτῶν· καί γιά τίς ὑπαρξιακές καταστάσεις, ἤτοι

τό ἄγχος, τὴν μοναξιά, τὴν περιθωριοποίηση, τὴν ἀλλοτρίωση, τὴν χαρά καὶ τὴν λύπη, τὸν θάνατο.

Ἐπειτα, τὰ ἄλλα τρία βιβλία ἀναφέρονται στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἀλλὰ κάνουν λόγο καὶ γιὰ ἄλλες Χριστιανικές Ὁμολογίες καὶ γιὰ ἄλλα θρησκευτικά φαινόμενα. Συγκεκριμένα:

Τὸ βιβλίο τῆς **Β΄ Γυμνασίου** ἀναφέρεται στὴν Καινὴ Διαθήκη, τὸν Χριστό καὶ τὸ ἔργο Του. Στὸ βιβλίο αὐτὸ, ἐκτός τῶν ἄλλων, γίνεται λόγος γιὰ τὸν Ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο στὴν ἐποχὴ τοῦ Χριστοῦ στὴν γῆ τοῦ Ἰσραὴλ· τὸν Ἰσραηλιτικὸ κόσμο στὰ χρόνια τοῦ Χριστοῦ· καὶ γιὰ τὴν ἐμφάνιση καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ. Μέσα ἀπὸ τίς σελίδες τοῦ βιβλίου μεταφέρονται στοὺς μαθητές πανανθρώπινα μηνύματα, ὅπως ἡ ἀγάπη ὡς ὑπέρβαση τοῦ φυλετισμοῦ καὶ ἡ ἄνευ ὀρίων φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ, ὁ πλοῦτος καὶ ἡ φτώχεια, ἡ ἐξύψωση τῆς γυναίκας καὶ τῶν παιδιῶν, ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τίς ἀσθένειες κ.ἄ.

Τὸ βιβλίο τῆς **Γ΄ Γυμνασίου** ἀναφέρεται σέ θέματα ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν Πεντηκοστὴ μέχρι τὸ ὄραμα καὶ τίς προσπάθειες γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν Χριστιανῶν. Τὸ βιβλίο εἶναι ἀνοικτὸ, ἀφοῦ στὰ κεφάλαιά του ἀναπτύσσονται θέματα γιὰ τὴν συνάντηση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ τίς αἰρέσεις· γιὰ τὸν Χριστιανισμό στὸν εὐρύτερο εὐρωπαϊκὸ χῶρο καὶ στοὺς σλαβικούς λαούς· γιὰ τὴν Ἐκκλησία στὰ νεώτερα χρόνια, ὅπου ἀναπτύσσονται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Μεταρρύθμιση, τὴν Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία· γιὰ τὸν Χριστιανικὸ κόσμο σήμερα, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τοὺς Ρωμαιοκαθολικούς, τοὺς Προτεστάντες καὶ τὴν Ὁρθοδοξία στὸν σύγχρονο κόσμο, καὶ φυσικά τίς προσπάθειες γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν Χριστιανῶν. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν θεμάτων

αὐτῶν δέν γίνεται μέ τρόπο κατηχητικό, ὁμολογιακό καί συντηρητικό, ἀλλά μάλλον πολύ ἐλεύθερα, ἀφοῦ ὑπάρχουν θέματα τά ὅποια εἶναι ἐνδεχόμενο νά προκαλέσουν ἕναν συντηρητικό θεολόγο.

Τό βιβλίον τῆς **Α΄ Γενικοῦ Λυκείου** ἀναφέρεται σέ θέματα ὀρθοδόξου πίστεως καί λατρείας. Τό βιβλίον αὐτό στά δύο πρῶτα κεφάλαια παρουσιάζει τήν λατρεία τῆς Ἐκκλησίας καί τήν ἱστορία καί τό περιεχόμενο τῶν Μυστηρίων. Ὅμως, στά ἐπόμενα τρία κεφάλαια παρουσιάζει τοὺς σύγχρονους λειτουργικούς προβληματισμούς, ὅπως γιά τήν γλώσσα καί τήν μουσική τῆς χριστιανικῆς λατρείας· τήν θέση τῶν λαϊκῶν στήν σύγχρονη λατρεία, τῶν γυναικῶν στήν λατρεία καί τόν ἐκκλησιασμό ὡς ἀνάγκη ἢ συνήθεια· κάνει λόγο γιά τά παραθρησκευτικά φαινόμενα καί τίς φιλοσοφικές ὀργανώσεις θρησκευτικοῦ χαρακτήρα, ὅπως τήν μαγεία, τόν σατανισμό, τόν πνευματισμό, τήν Μασονία· γιά τίς νέες θρησκευτικές διδασκαλίες καί λατρεῖες, προσφέροντας χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Ἐπομένως, ὅταν διάβασα τά βιβλία τοῦ τρέχοντος Προγράμματος Σπουδῶν διαπίστωσα ὅτι δέν μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν ὡς ὁμολογιακά-κατηχητικά βιβλία, ἀλλά εἶναι βιβλία πού ἔχουν γνωστικό καί ἐνημερωτικό περιεχόμενο γιά τήν ἱστορία τοῦ παρελθόντος καί τοῦ παρόντος στήν χώρα μας, καί κινοῦνται πρὸς τόν θρησκευτολογικό προσανατολισμό. Ὁ μαθητής, κάθε χριστιανικῆς, θρησκευτικῆς καί ἀθεϊστικῆς ἀπόψεως, πού διδάσκεται αὐτά τά μαθήματα ἀπό ἕναν καλό θεολόγο ὄχι μόνον δέν φανατίζεται, ἀλλά ἐνημερώνεται, προβληματίζεται καί κρίνει δημιουργικά τό θρησκευτικό φαινόμενο. Ἀπορῶ γιατί τά ἀποκαλοῦν κατηχητικά-ὁμολογιακά! Τό κάνουν ἀπό ἄγνοια ἢ γιά παραπληροφόρηση;

Άκόμη και όταν γίνεται αναφορά στον Χριστιανισμό, ο μαθητής έρχεται σε επαφή με όλες τις τάσεις του Χριστιανισμού και με όλες τις μορφές της σύγχρονης θεολογίας, όπως την πολιτική θεολογία, την θεολογία της απελευθέρωσης, την δράση των Λατινοαμερικανών θεολόγων.

Δέν μπόρεσα να καταλάβω γιατί κάποιος ζητά να απαλλαγεί από ένα τέτοιο μάθημα για λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως, παρά μόνον εάν έχει προβλήματα με τον θεολόγο καθηγητή, ή αν όντως είναι άθεος.

Φυσικά, επιδέχονται και τα βιβλία αυτά βελτιώσεις, πράγμα που θα τονίσω στην πρόταση που θα καταθέσω.

δ) Τό προτεινόμενο Νέο Πρόγραμμα Σπουδών

Τό προτεινόμενο Νέο Πρόγραμμα Σπουδών φιλοδοξεί, όπως υποστηρίζεται από τους υποστηρικτές του, να υπερβεί την παρουσίαση του μαθήματος των Θρησκευτικών διαζευκτικά ως μαθήματος όμολογιακού-κατηχητικού ή θρησκευολογικού και προτείνει ένα νέο τρόπο διδασκαλίας, ώστε να παρακολουθηθεί από όλους τους μαθητές.

Η Έπιτροπή Έμπειρογνομόνων που έκπόνησε τό νέο Πρόγραμμα Σπουδών για τά επιλεγόμενα «πilotικά σχολεία» σε κείμενό της με τίτλο «άπόκριση στις επικρίσεις σχετικά με τό νέο πρόγραμμα Σπουδών», αφού διαπιστώνει ότι «οί μοναδικές προτάσεις για να υπάρξει στην λειτουργία των Θρησκευτικών κινούνται διαζευκτικά μεταξύ του όμολογιακού-κατηχητικού και του θρησκευολογικού μαθήματος», ενημερώνει ότι τό Νέο Πρόγραμμα Σπουδών «δέν ακολουθεί αυτήν την υπεραπλουστευτική λογική», γι' αυτό «κατηγορείται

αυθαίρετα και άδικαιολόγητα ως «θηρησκευολογικό»». «Προκαλεί δέος ή τόσο μεγάλη άγνοια». Έπισημαίνεται δέ ότι οι έπικριτές τους χαρακτηρίζουν τό νέο Πρόγραμμα Σπουδών «άλλοτε ως κοινωνιολογία τής θρησκείας, άλλοτε ως κοινωνική ήθική, άλλοτε ως συγκρητιστική θρησκευολογία και άλλοτε ως πολιτιστικό μάθημα». Πάντως, οι ίδιοι οι συντάκτες του Νέου Προγράμματος Σπουδών άρνούονται αυτούς τούς χαρακτηρισμούς.

Έτσι, όπως γράφουν, τό Νέο Πρόγραμμα Σπουδών «υπερβαίνει τήν πρό πολλού παρωχημένη κλειστή ομολογιακή προσέγγιση χωρίς, όμως, νά μετατρέπει τό μάθημα σε θρησκευολογικό». Τό Νέο Πρόγραμμα Σπουδών «χαρακτηρίζεται άπό ένα στιβαρό μορφωτικό πλαίσιο πού άφορά στήν οικεία θρησκευτική παράδοση και τό όποιο δημιουργεί τίς προϋποθέσεις και τό κατάλληλο εκπαιδευτικό περιβάλλον για ένα άνοιγμα στήν έτερότητα σε θεμιτό βαθμό και, κυρίως, μέ βάση τά παιδαγωγικά χαρακτηριστικά, τίς ουσιαστικές μορφωτικές ανάγκες και τά συνεχώς ανανεούμενα έρωτήματα τών σημερινών παιδιών και έφήβων σε έναν ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο».

Γιά νά φανή ποιά είναι ή άποψη τών μελών τής Έπιτροπής Έμπειρογνομόνων, θά παρατεθί ένα σημείο του κειμένου της πού δείχνει πώς λειτουργεί τό Νέο Πρόγραμμα Σπουδών.

«Τό ΠΣ **δέν** είναι διδακτέα ύλη, **δέν** είναι κατάλογος μαθημάτων, **δέν** είναι διδακτικό έγχειρίδιο, **δέν** είναι βιβλίο του μαθητή. Τό ΠΣ μπορεί νά οδηγίσει στον σχεδιασμό πολλαπλά διαφοροποιημένης διδασκαλίας, ανάλογα μέ τήν τάξη και τον μαθητικό πληθυσμό πού άπευθύνεται ό εκπαιδευτικός. Στόν Όδηγό του Έκπαιδευτικού

έχουν καταχωριστεί ολοκληρωμένα διδακτικά σενάρια και άφθονες διδακτικές προτάσεις που τεκμηριώνουν αυτή τήν θέση, αλλά και δείχνουν καθαρά ότι ή κατηγορία για τήν απέμπόληση τής πίστης είναι παντελώς έωλη».

Παρατηρώ, όμως, ότι, ενώ προσπαθεί νά αποφύγη τήν διάζευξη μεταξύ όμολογιακού-κατηχητικού και θρησκευολογικού, έν τούτοις περισσότερο μοϋ όμοιάζει από πλευράς έπιστημονικής μεθοδολογίας ότι έχει χαρακτηριστήρα συγκριτικής θρησκευολογίας, που δημιουργεί μιá ιδεολογική σύγχυση κυρίως στους μαθητές αυτών τών ήλικιών. Μπορεί νά κάνω λάθος, αλλά αυτή είναι ή έντύπωση που απέκόμισα.

Διάβασα εκατοντάδες σελίδες που γράφηκαν από τούς ύποστηρικτές του Νέου Προγράμματος Σπουδών. Για νά είμαι άκριβής, θά έλεγα ότι ή θεωρητική τους τοποθέτηση, άν και άντιβαίνη στις άποφάσεις των Άνωτάτων Δικαστηρίων, είναι πειστική και διακρίνεται από ρεαλισμό. Άλλά, όταν προχώρησα νά δώ πώς εφαρμόζονται όλα αυτά στην πράξη, τότε προβληματίστηκα, τόσο από τον δραματοποιημένο τρόπο που παρουσιάζονται μέ διαθηρησκειακή προοπτική όσο και μέ τήν ένδεικτική βιβλιογραφία που προτείνεται στους καθηγητές θεολόγους, ή όποία, έν πολλοίς, άφορα μιá συγκεκριμένη τάση θεολόγων.

Φυσικά, δέν παραγνωρίζω τά ιδιαίτερα πλεονεκτήματα του Νέου Προγράμματος Σπουδών, ως προς τήν προσαρμοστικότητα, ανάλογα μέ τίς ανάγκες κάθε τάξεως, αλλά συγχρόνως αυτό μπορεί νά προσκρούση στην άδυναμία του καθηγητή νά προστρέξη στις πηγές, καθώς επίσης νά δώση στον καθηγητή δυνατότητα νά ξεφύγη από τήν κατεύθυνση τής παιδείας, χωρίς νά έχη κάποιο

ἔλεγχο, ἀφοῦ τοῦ δίνει αὐτήν τήν ἐλευθερία τό ἴδιο τό πρόγραμμα.

Πρέπει νά ὑπογραμμισθῇ ὅτι ἡ βασική ἀρχή πού ἐμπνέει τό προτεινόμενο Νέο Πρόγραμμα εἶναι ὁ λεγόμενος «θρησκευτικός γραμματισμός». Σημειώνεται ὅτι «στήν νέα θεώρηση τοῦ Μ.τ.Θ. προβάλλεται μέ ἔμφαση τό αἶτημα τοῦ θρησκευτικοῦ γραμματισμοῦ ὡς μία καιρία διάσταση τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, ἡ ὁποία συμβάλλει στήν διαμόρφωση πολιτῶν μέ θρησκευτική αὐτοσυνειδησία καί δεκτικότητα στόν διάλογο μέ τό διαφορετικό»⁵.

Τί σημαίνει, ὅμως, ὁ ὅρος «θρησκευτικός γραμματισμός»; Ὁ ὅρος «γραμματισμός», ὅπως σημειώνεται στήν Φιλοσοφία τοῦ Νέου Προγράμματος Σπουδῶν τῶν Θρησκευτικῶν, εἶναι ἀπόδοση στά ἑλληνικά τοῦ ἀγγλικοῦ ὅρου «literacy», πού μεταφράζεται «ὡς ἐγγραμματισμός ἢ/καί ἐγγραμματοσύνη». Μέ τήν χρήση αὐτή τοῦ ὅρου σκιαγραφεῖται «ἡ δεξιότητα τοῦ μαθητῆ νά ἐπικοινωνεῖ μέ ποικίλα περιβάλλοντα, ὄχι ἀποκλειστικά μέ λεκτικά μηνύματα, ἀλλά καί μέ μή γλωσσικά κείμενα».

«Συνεπῶς, ὁ θρησκευτικός γραμματισμός εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό τό νά γνωρίζει κάποιος γιά τήν θρησκεία τοῦ ἄλλου, ἄν καί αὐτό θεωρεῖται σημαντικό βῆμα. Τό σπουδαῖο εἶναι νά μάθει νά σέβεται τή θρησκεία τῶν ἄλλων καί νά ἀντιλαμβάνεται τή συνεισφορά τους στήν κοινωνική ζωή»⁶.

5. Νέο Σχολεῖο Πρόγραμμα Σπουδῶν στά Θρησκευτικά Δημοτικοῦ-Γυμνασίου, σελ. 13

6. Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς, Νέο Σχολεῖο, Πρόγραμμα Σπουδῶν στά Θρησκευτικά Λυκείου, Ὁδηγός Ἐκπαιδευτικοῦ, σελ. 18-19

Ἔτσι, τό προτεινόμενο Νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν γιά τό Λύκειο «ἀκολουθεῖ τή φιλοσοφία καί τίς ἀρχές τοῦ γραμματισμοῦ ἔτσι ὅπως ἀποτυπώθηκαν στό Π.Σ. (Πρόγραμμα Σπουδῶν) Θρησκευτικῶν πού δημοσιεύτηκε τό 2011 καί ἐφαρμόσθηκε «πilotικά» σέ ἐξήντα ὀκτώ (68) Γυμνάσια στήν Ἐπικράτεια» γιά μιά τριετία (2011-2014).

Θά κάνω μιά μικρή παρουσίαση τῶν βιβλίων τοῦ Γυμνασίου, τά ὅποια διδάχθηκαν στούς μαθητές.

Στήν **Α΄ Γυμνασίου** ὑπάρχουν ἕξι θεματικές ἐνότητες. Στίς πρῶτες τέσσερις γίνεται ἀναφορά στήν δυναμική τῆς Ἐκκλησίας στόν κόσμον καί πῶς ζοῦν οἱ Χριστιανοί, καί στίς ἐπόμενες δύο ἐνότητες γίνεται λόγος γιά τίς μονοθεϊστικές θρησκείες, ἦτοι τόν Ἰουδαϊσμό καί τό Ἰσλάμ καί γιά τίς θρησκευτικές ἀναζητήσεις τῆς μακρινῆς Ἀνατολῆς. Ἔτσι, στό βιβλίο αὐτό χωρίζεται τό ἐκκλησιαστικό ἀπό τίς ἄλλες θρησκείες, ἀλλά τό σημαντικό εἶναι ὅτι ὁ μαθητής τῆς Α΄ τάξεως Γυμνασίου ἐρχεται σέ ἐπαφή μέ τά Θρησκευτά καί τά πρόσωπά τους, τά κείμενα καί τίς ἀξίες, χωρίς νά γνωρίσῃ ἐπαρκῶς τόν Χριστιανισμό, χωρίς νά ἔχη βάσεις τῆς δικῆς του παραδόσεως.

Στήν **Β΄ Γυμνασίου** διαφοροποιεῖται ἡ μεθοδολογία τῶν μαθημάτων. Ἐνα παράδειγμα. Ἡ πρώτη θεματική ἐνότητα ἀπαντᾷ στό ἐρώτημα: «Μποροῦν οἱ ἄνθρωποι νά εἰκονίζον τόν Θεό»; Στίς τρεῖς ὑποενότητες παρουσιάζεται ἡ δύναμη τῆς εἰκόνας, ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Θεοῦ στόν Χριστιανισμό καί ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Θεοῦ σέ ἄλλες θρησκευτικές παραδόσεις, ἦτοι τόν Ἰουδαϊσμό, τό Ἰσλάμ, τίς Ἀνατολικές Θρησκείες καί στόν Ἰνδουισμό. Αὐτό συνεχίζεται καί στίς ἐπόμενες θεματικές ἐνότητες. Ἡ τε-

λευταία θεματική ένότητα, αναφέρεται «στήν Ὀρθοδοξία καί τόν Νέον Ἑλληνισμό».

Στήν Γ΄ Γυμνασίου συνεχίζεται ἡ ἴδια μεθοδολογία. Γιά παράδειγμα: Στήν πρώτη ένότητα μέ θέμα «ὁ Χριστιανισμός στόν σύγχρονο κόσμο», σέ τέσσερις ὑποενότητες, γίνεται ἀναφορά στίς Χριστιανικές Ἐκκλησίες (Ὀρθόδοξη, Ρωμαιοκαθολική, Προτεσταντικές Ὁμολογίες, Ἀγγλικανική Ἐκκλησία)· στήν λατρεία καί τήν τέχνη στήν Ἀνατολή καί τήν Δύση· στήν Ἱεραποστολή καί Διακονία· καί στό αἷτημα τῆς ένότητας (Αρχιερατική προσευχή τοῦ Χριστοῦ, ἄρση ἀναθεμάτων, κοινή Διακήρυξη Ρωμαιοκαθολικῶν-Ὀρθοδόξων, τό Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν, Θεολογικοί διάλογοι).

Στήν δεύτερη ένότητα μέ θέμα «τό ζήτημα τῆς Θρησκείας στήν σύγχρονη Εὐρώπη», ὑπάρχουν ἔξι ὑποενότητες, ἦτοι: Ἡ θρησκεία στίς πολυπολιτισμικές κοινωνίες τῆς Εὐρώπης· ἡ Εὐρώπη σήμερα: Τάσεις καί στάσεις ἀπέναντι στήν Θρησκεία (ἡ θρησκευτική πίστη ὡς ἰδιωτική ὑπόθεση, ἀθεϊσμός καί ἀντιχριστιανισμός, σχετικοποίηση, ἐσωτερισμός, φαινόμενα ἀρχαιολατρείας, ἀντισημητισμός καί ἰσλαμοφοβία, θρησκευτικός φονταμεταλισμός)· ὁ σεβασμός τοῦ ἄλλου στόν Χριστιανισμό· ὁ σεβασμός τοῦ ἄλλου στίς θρησκείες τοῦ κόσμου (Ἰσλάμ, Ἰνδουϊσμός, Βουδισμός· ἀνοχή ἀπέναντι στίς ποικίλες θρησκευτικές ἐκφράσεις)· προσπάθειες τῶν θρησκειῶν γιά διάλογο καί συνύπαρξη· οἱ θρησκείες στήν ἐκπαίδευση τῶν Εὐρωπαϊῶν μαθητῶν.

Στίς πέντε ἐπόμενες ένότητες γίνεται λόγος γιά τίς «σύγχρονες θρησκευτικές μορφές στήν Ὀρθοδοξία καί τόν κόσμο» «ποῦ εἶναι ὁ Θεός;» «ἡ ὀδύνη τοῦ σύγχρονου κόσμου καί τό αἷτημα τῆς σωτηρίας ἀπό τό κακό» «ἡ ἐλπίδα

καί ἀγωνία γιά τήν μεταμόρφωση τῆς ζωῆς καί τοῦ κόσμου»· «ἀπό τήν ἀρχή μέχρι τό τέλος τοῦ κόσμου»· «διεϋρύνοντας τίς ἐμπειρίες μας - χτίζοντας τόν κόσμο μας».

Ἡ θεματολογία αὐτή, νομίζω, παρά τά ἐνδιαφέροντα θέματα, εἶναι πολύ φορτική γιά τήν ἡλικία τῶν μαθητῶν, ἀλλά καί δύσκολη γιά τόν διδάσκοντα Καθηγητή, καί τελικά τό περιεχόμενό τους καί ἡ μεθοδολογία τους ἔχουν χαρακτηριστικά συγκριτικῆς θρησκευολογίας.

Γιά παράδειγμα, στήν ἐνότητα γιά τίς «σύγχρονες θρησκευτικές μορφές στήν Ὁρθοδοξία καί τόν κόσμο», γίνεται λόγος: Ἀπό τήν Ὁρθοδοξία, γιά τόν ἅγιο Πορφύριο, τόν π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ, τόν Νίκο Νησιώτη, τόν νεομάρτυρα Ἀλέξανδρο Σμάρελ, τόν Ὀλιβιέ Κλεμάν. Ἀπό τίς σύγχρονες χριστιανικές παρουσίες γίνεται λόγος γιά τήν Μητέρα Τερέζα, τόν Μπονχέφερ, τόν Μάρτιν Λούθερ Κίγκκ καί τόν Τούτου. Ἀπό τίς ἄλλες θρησκευτικές ἐκφράσεις γίνεται λόγος γιά τόν Γκάντι.

Τό προτεινόμενο Νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν γιά τό **Λύκειο** δέν διδάχθηκε, δηλαδή δέν ἐφαρμόσθηκε στά Λύκεια. Ὅμως, σχεδιάσθηκε βάσει τῆς βασικῆς θεωρίας μαθήσεως πού καλεῖται «ἐποικοδομισμός» σύμφωνα μέ τήν ὁποία «μάθηση δέν εἶναι ἡ ἀπόκτηση γνώσεων μέ τή μεσολάβηση τῶν γνωστικῶν δομῶν καί διαδικασιῶν τοῦ ατόμου, ἀλλά μιᾶ διαδικασία δόμησης καί ἀναδόμησης». Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ μαθητής δέν προσλαμβάνει τήν γνώση ἔτοιμη ἀπό τόν διδάσκοντα, ἀλλά καλεῖται νά τήν «οἰκοδομήσει» μόνος του.

Δύο εἶναι οἱ προτεινόμενες μέθοδοι γιά τήν πρόσκτηση τῆς γνώσης. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ **Βιωματική μέθοδος** ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ τά στάδια-βήματα πού σχεδιάζονται ὡς ἐξῆς: βιώνοντας, νοηματοδοτώντας, ἀναλύοντας,

εφαρμόζοντας. Ἡ δεύτερη εἶναι ἡ **Διερευνητική μέθοδος** μέ τὰ ἑξῆς στάδια: περιγράφοντας, ἐφαρμόζοντας, διερευνώντας, ἀναπλαισιώνοντας, ἀξιολογώντας.

Τελικά, οἱ μαθητές καλοῦνται νά ἐνθυμηθοῦν, νά παίξουν, νά δραματοποιήσουν τήν πληροφόρηση ἀνάλογα μέ μιὰ ἀπό τίς δύο προτεινόμενες μεθόδους πού ἀναφέρθηκαν προηγουμένως, χρησιμοποιώντας διάφορους τρόπους, ὅπως «καταιγισμός ἰδεῶν», «Σκέψου, Συζήτησε, Μοιράσου», «καθοδηγούμενος διάλογος», «ἀνακριτική καρέκλα» κλπ.

Δέν θά ἀναφέρω παραδείγματα γιά τό πῶς ἐφαρμόζονται στήν πράξη ὅλα αὐτά, ἀλλά ἐκεῖνο πού θέλω νά ὑπογραμμίσω εἶναι ὅτι ὡς πρός τό εὐαίσθητο θέμα τῆς θρησκείας καί πολύ περισσότερο τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας, δέν πρέπει νά ὑπάρχει ἀποκλειστική προσήλωση στό «πῶς» θά διδαχθῇ τό μάθημα, ἀλλά καί στό «τί» θά διδαχθῇ. Ἡ σύγχρονη παιδαγωγική προσφέρει τό «πῶς» θά παρουσιασθῇ ἕνα μάθημα, ἀλλά αὐτό πού ἔχει καίρια σημασία εἶναι καί τό «τί», δηλαδή τό ἴδιο τό θέμα. Αὐτό εἶναι μεγάλο θέμα καί ἐδῶ ἀπλῶς τό ἔθιξα.

Δέν εἶμαι διδάσκων καθηγητής γιά νά γνωρίζω ἀπό προσωπική πείρα τά θέματα αὐτά, τό πῶς ἐφαρμόζονται στό Σχολεῖο, γι' αὐτό καί ἐρώτησα σχετικῶς ἕναν ἐπιστήμονα θεολόγο, ὁ ὁποῖος διδάσκει στήν Μέση Ἐκπαίδευση, τό Σχολεῖο του χαρακτηρίστηκε ὡς πιλοτικό καί προέβη σέ διδακτικές ἐφαρμογές μέ βάση τό νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν τοῦ Γυμνασίου, ὕστερα ἀπό σχετική ἐπιμόρφωση καί, ἐπομένως, ἔχει σαφῆ γνώση τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ. Σᾶς μεταφέρω τίς γραπτές ἐντυπώσεις του.

«Ἡ θεματική ἀντιμετώπιση τοῦ φαινομένου τῆς θρη-

σκειάς, ή όποία προτείνεται, μέ τήν ταυτόχρονη σύγκριση ιδεολογιών, όμολογιών, θρησκειών δημιουργεί σοβαρά προβλήματα τόσο κατανόησης στά παιδιά όσο και έπιστημονικής μεθοδολογίας.

Συγκεκριμένα, ή θεματική-κοινωνιολογική ανάλυση πού προτείνεται **καταργεί τήν ιστορική διάθρωση τής ύλης μέ άμεσο αποτέλεσμα τήν άποσπασματικότητα τής θεματικής πραγμάτευσης.**

Έπειτα, οί ώρες πού προτείνονται για νά καλύψουν κάθε θέμα είναι λιγοστές σέ άμεση αναφορά μέ τήν προηγούμενη άγνοια τών ιστορικών θεμελιών του ύπό εξέταση θρησκευτικού ζητήματος και μέ δεδομένο ότι ζητούμενο είναι ή κριτική αποτίμηση πολλαπλών θρησκειών, ιδεολογιών και όμολογιακών διαφορών. Ένδεικτικά στήν Α΄ Γυμνασίου παιδιά σέ πολύ μικρή ήλικία καλοϋνται σέ 3 δίωρα νά κατανόησουν και νά συγκρίνουν (!) Βουδισμό, Ταοϊσμό, Ίνδουισμό και Κομφουκιανισμό. Μάλιστα νά αναγνωρίζουν σύμβολα, μνημεία, ιερά κείμενα, ιερά πρόσωπα, νά έντοπίζουν τίς επιδράσεις τών θρησκειών στήν τέχνη και τόν πολιτισμό. Και αυτά σέ 5-6 ώρες παιδιά 13 έτών, ένω στό Πανεπιστήμιο κάθε ένα από αυτά διδάσκει σέ διαφορετικό μάθημα ένιοτε και έξάμηνο.

Αυτόνομη συνέπεια έκτός από τήν άποσπασματικότητα είναι και ή **ίσχυρή συσκότιση κάθε κατανόησης από τούς μαθητές**, αφού τούς ζητούνται πολλαπλά πράγματα χωρίς νά έχουν τά ιστορικά θεμέλια νά τά κατανόησουν. Μπορεί ή Έπιτροπή Έμπειρογνομόνων νά επιμένη στό ότι τό Νέο Πρόγραμμα Σπουδών είναι πρόγραμμα διαδικασίας, τό όποιο προσαρμόζεται στό επίπεδο κάθε τάξης, ώστόσο οί τιθέμενοι εκπαιδευτικοί σκοποί και στόχοι άφοροϋν κριτικές αποτιμήσεις φαι-

νομένων, θρησκευτών, ιδεολογιών και ακριβή γνώση επιμέρους θεμάτων. Άρα ο διδάσκων δέν μπορεί νά μήν υπηρετήση τούς παραπάνω στόχους, οί όποιοι για τούς παραπάνω λόγους παραμένουν αναπόφευκτα άνολοκλήρωτοι.

Ή μόνη έξ αὐτῶν αναπόφευκτη συνέπεια εἶναι **μιά προσέγγιση φαινομενολογική και άβαθής**, ή όποία περισσότερο παραπέμπει σέ τουριστική ξενάγηση παρά σέ μία βαθιά κατανόηση και γνώση. Διότι όταν π.χ. στην Α΄ Γυμνασίου σέ 5-6 διδακτικές ώρες ζητούμενο εἶναι πέντε (5) αἰῶνες Χριστιανισμοῦ μέ θέματα όπως αρχαία Έκκλησία και εκκλησιολογικές δομές, διωγμοί, μοναχισμός, χριστιανική ανθρωπολογία και Πατέρες τής Έκκλησίας, χωρίς καμιά άπολύτως βάση στα θέματα Καινής και Παλαιάς Διαθήκης, τότε τό μόνο πού μπορεί νά προλάβη κανείς νά πραγματευτή εἶναι κάποιες ελάχιστες επιφανειακές διαπιστώσεις. Τό ἴδιο φυσικά συμβαίνει και σέ περιπτώσεις όπως ή Β΄ και Γ΄ Γυμνασίου, όπου ζητείται π.χ. από μαθητές μία κριτική άποτίμηση ενός φαινομένου στίς θρησκείες, ενώ δέν έχει προηγηθεῖ καμιά συστηματική και ιστορική πραγμάτευσή τους. Ήδη οί μαθητές στην Β΄ Λυκείου μέ τό τρέχον Πρόγραμμα Σπουδών εκφράζουν τήν έντονη δυσφορία τους από τήν δυσκαταληψία τής θρησκευολογίας. Άς φανταστῆ κανείς τί θά γίνη, αν χωρίς προϋποθέσεις και αποσπασματικά εισαχθοῦν κομμάτια θρησκευολογικά στίς υπόλοιπες τάξεις.

Τό πρόβλημα δέν εἶναι ή εισαγωγή τής πολυθρησκευτικότητας και τής πολυπολιτισμικότητας στό πρόγραμμα εν εἶδει ενός θρησκευτικού έγγραμματισμοῦ. Τό πρόβλημα εἶναι ότι **συσσωρεύονται όλα μαζί άνοργάνωτα**

καί ἄτακτα, χωρίς καμιά ἄλλη λογική ἐκτός ἀπό τήν ὑποτιθέμενη θεματική ἀντιμετώπιση θρησκευτικῶν φαινομένων πού ἀρμόζει στήν ἡλικία καί τά ἐνδιαφέροντα τῶν παιδιῶν. Μιά ἱστορική θρησκευσιολογία θά ἦταν ὠφελιμότερη, ἐν προκειμένῳ θά ἦταν ἀσύγκριτα προτιμότερη, διότι δέν θά σύγκρινε τά πάντα μέ τά πάντα, ἀλλά ἀντ' αὐτοῦ θά προσέγγιζε μεθοδικά κάθε θρησκεία.

Ἐφ' ὅσον εἶναι αἴτημα τῶν καιρῶν ἡ εἰσαγωγή τῆς πολυθρησκευτικότητας καί τῆς πολυπολιτισμικότητας, κανείς δέν ἀρνεῖται τήν ὑλοποίηση τοῦ αἰτήματος. Ὡστόσο, μέ παιδαγωγικά εὐληπτο τρόπο καί λογική καί ἱστορική συγκρότηση τῶν γεγονότων.

Ἡ ἔμφαση στόν νέο τύπο προγράμματος ὡς προγράμματος διαδικασίας κατά τό ὅποιο ὁ κάθε διδάσκων ὑλοποιεῖ μόνος του τήν διδασκαλία χωρίς παρουσία ἐγχειριδίου, **καταργεῖ μιᾶ μεθοδική καί ἐπιστημονική ἔκθεση τῆς ὕλης ἀπό εἰδικούς ἐπιστήμονες καί ἀφήνει στόν αὐτοσχεδιασμό καί τό φιλότιμο τοῦ διδάσκοντος τήν κατάρτιση τῶν θρησκευτικῶν γνώσεων**. Μέ ἀποτελεσμα οἱ διδάσκοντες ὡς μὴ εἰδικοί σέ ἐπιμέρους ζητήματα νά ἀνατρέχουν στό διαδίκτυο, ὅπου μπορεῖ νά συναντήση κανείς κάθε εἶδους ἀνακρίβεια καί παραπληροφόρηση περί τῶν θεμάτων. Συνεπῶς, τό ἐγχειρίδιο εἶναι ἀπαραίτητο ὡς ὑποκείμενο στόν ἐπιστημονικό ἔλεγχο, καί ἀπό ἐκεῖ καί πέρα ὁ διδάσκων εἶναι ἐλεύθερος νά τό ἐμπλουτίσῃ ἢ νά τό προσαρμόσῃ ἀναλόγως τοῦ ἐπιπέδου τῆς τάξης του.

Ἀντίθετα, δέν ἀναιρεῖται κανένα παιδαγωγικό πλεονέκτημα τοῦ Νέου Προγράμματος Σπουδῶν μέ μιᾶ ἱστορική καί κειμενική διάρθρωση τῆς ὕλης, ὅπως αὕτη ὑπάρχει στό ἰσχύον Πρόγραμμα. Μέ ἕναν μεθοδικό τρόπο μποροῦν

νά ἐξετασθοῦν βῆμα πρὸς βῆμα ὅλα τὰ θρησκευτικά φαινόμενα, χρησιμοποιώντας κάθε τεχνική πού προσφέρει τὸ Νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν. Ἐξάλλου βασική θέση τοῦ Προγράμματος εἶναι ὅτι τὰ πάντα μποροῦν νά διδαχθοῦν σέ ὅλους μέ προσαρμογή στό ἐπίπεδο τῶν μαθητῶν καί σπειροειδῶς ἐπαναλαμβανόμενα. Συνεπῶς, ἡ κριτική τοῦ παρόντος Προγράμματος ὅτι ὑποφέρει ἀπό ἀκαδημαϊσμό κατὰ τήν διάρθρωση τῆς ὕλης δέν εὐσταθεῖ».

Νομίζω ὅτι οἱ παρατηρήσεις αὐτές εἶναι καίριες καί σημαντικές.

3. Πρόταση γιά τήν ἐπίλυση τοῦ θέματος

Μετά τὰ ὅσα ἐκτέθηκαν πιό πάνω, θέλω νά προχωρήσω στήν πρότασή μου γιά τήν ἐπίλυση τοῦ θέματος.

Εἰσαγωγικά θέλω νά τονίσω ὅτι ὁ Σταῦρος Γιαγκάζογλου σέ ἄρθρο του μέ τίτλο «Τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν καί τό ζήτημα τῆς ἀπαλλαγῆς» μεταξὺ ἄλλων γράφει:

«Τό ὑφιστάμενο μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, ὅπως καί οἱ γενικότεροι προσανατολισμοί καί οἱ ἐπιλογές τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης, πέρασε ἀπό διάφορες φάσεις, μέ ἀποτέλεσμα νά μὴν εἶναι πλέον μονοφωνικό ἢ κατηχητικό ἢ αὐστηρά ὁμολογιακό. Σήμερα τείνει σταθερά νά εἶναι ἓνα μάθημα ἀνοικτό, πλουραλιστικό καί ἀνεκτικό πρὸς τίς ἄλλες χριστιανικές ὁμολογίες ἀλλά καί τίς ἄλλες θρησκείες μέ γνωσιακό καί παιδαγωγικό χαρακτήρα.

Ὡς ἐκ τούτου, τό ὑφιστάμενο μάθημα τῶν θρησκευτικῶν συνιστᾷ γνωριμία μέ τὰ μορφωτικά ἀγαθά, τίς ἀξίες καί τόν πολιτισμό πού διαμόρφωσε ὁ Χριστιανισμός καί ἡ ὀρθόδοξη παράδοση, ἐνῶ παράλληλα διδάσκεται τό θρησκευτικό φαινόμενο γενικά καί οἱ μεγάλες θρησκευ-

τικές παραδόσεις τῶν λαῶν. Ἀκόμη, στό πλαίσιο τοῦ μαθήματος, τά κοινωνικά καί ὑπαρξιακά προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου προσεγγίζονται μέ πνεῦμα διαλόγου, ἐλευθερίας καί καταλλαγῆς, χωρίς ὁμολογιακή ἐμμονή, κατηγορητισμό, φανατισμό ἢ μισαλλοδοξία. Μέ ἄλλα λόγια, τό σύγχρονο μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν βοηθᾷ στήν κατανόηση τῆς παράδοσης καί ἐκφράζει τόν θρησκευτικό πολιτισμό μας μέ σεβασμό πρός κάθε ἑτερότητα»⁷.

Φυσικά, ὅπως ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει, πρέπει νά ὑπάρξουν «προοπτικές περαιτέρω ἀλλαγῆς τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν».

Ἐπίσης, ἡ Πανελλήνιος Ἐνωσις Θεολόγων σέ πρόσφατη ἀναφορά τῆς πρός τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καί Πάσης Ἑλλάδος καί τούς Σεβασμιωτάτους Μητροπολίτες (7-10-2015) μεταξύ ἄλλων γράφει:

«Ἡ ΠΕΘ δέν εἶναι ἀντίθετη μέ τή διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν στό ἐλληνικό σχολεῖο σέ ἡλικιακό καί πνευματικό στάδιο, πού μπορεῖ αὐτές νά γίνουν κατανοητές ἀπό τούς μαθητές, χωρίς τόν κίνδυνο τῆς σύγχυσης. Ὡστόσο, ὑποστηρίζει ὅτι θά πρέπει νά ὑπάρχει ξεκάθαρη διάκριση ἀνάμεσα στήν βιωματική διδασκαλία τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀπό τήν μία καί στήν πληροφόρηση τῶν μαθητῶν, γενικά, γιά τό θρησκευτικό φαινόμενο καί τήν ἱστορία τῶν θρησκευτικῶν ἀπό τήν ἄλλη. Ἀπαραίτητη καί ἀπαραβίαστη προϋπόθεση, ἐπίσης, γιά τήν διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν θεωροῦμε ὅτι εἶναι ἡ μεθοδική ἐξέταση καί ἔρευνα κάθε θρησκείας ξεχωριστά καί ὄχι ὅλων μαζί στήν κάθε ὥρα διδασκαλίας, μέ τήν μορφή τοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ...».

Ἐπομένως, ἀπ' ὄλες τίς κατευθύνσεις τονίζεται ὅτι σέ

7. ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 302

κάποια σημεία πρέπει να γίνουν αλλαγές και βελτιώσεις του μαθήματος των Θρησκευτικών, όπως διδάσκεται σήμερα. Μέσα σε αυτήν την προοπτική κινείται η πρότασή μου.

Νομίζω ότι η επίλυση του θέματος πρέπει να έχη ως βάση το τρέχον Πρόγραμμα Σπουδών, το οποίο θα τό βελτιώσει περισσότερο ενισχύοντας τά θρησκευολογικά στοιχεία πού έχει και μπορεί να γίνη κατά κάποιον τρόπο σύνδεση των δύο διΐσταμένων προτάσεων μέ τήν προϋπόθεση ότι δέν θα άντιβαίνη στίς αποφάσεις των Άνωτάτων Δικαστηρίων.

Ή βάση τής προτάσεως είναι ότι σε κάθε βιβλίο κάθε τάξεως του ισχύοντος Προγράμματος Σπουδών, από τίς περίπου 30 ένότητες οί έξι από αυτές ήτοι ποσοστό 20% να αφιερώνωνται στό άλλα Θρησκευάματα και τίς άλλες Όμολογίες σε σχέση μέ τήν θεματολογία τους. Αυτό, όμως, θα γίνεται πρός τό τέλος του βιβλίου, αφού προηγουμένως οί μαθητές, των οποίων ή πλειοψηφία άνήκει στην Όρθόδοξη Έκκλησία, θα αποκτοϋν βάσεις και μετά θα έχουν τήν δυνατότητα να επεκτείνωνται σε άλλους θρησκευτικούς χώρους. Άκόμη, αυτό θα βοηθήσει και τούς μαθητές άλλων Θρησκευμάτων να αποκτοϋν γνώση του πολιτισμού τής χώρας στην οποία διαβιοϋν, αφού μάλιστα αυτή ή χώρα δέν τούς περιφρονεί, διότι διδάσκονται και τά δικά τους θρησκευάματα στό μάθημα των Θρησκευτικών.

Μελετώντας όλα αυτά και συζητώντας μέ καθηγητή θεολόγο πού «παλεύει» μέσα στην τάξη να κάνη καλά τό έργο του μέ ύπευθυνότητα, για τό πώς μπορεί να γίνη μία τέτοια επεξεργασία και διάρθρωση στό τρέχον Πρόγραμμα Σπουδών, διαμορφώσαμε τήν έξης πρόταση, μέ βάση τά βιβλία πού διδάσκονται σήμερα:

Α' Γυμνασίου: Παλαιά Διαθήκη (Γριζοπούλου-Καζλά-ρη).

Στό βιβλίο κεντρικός άξονας είναι οι κειμενικές παραθέσεις τής Παλαιάς Διαθήκης. Θά βελτιωνόταν αν παρέθετε έκτενέστερα τά κείμενα, αντί νά τά άφηγούνται οι συγγραφείς του βιβλίου. Θά μπορούσε στίς τελευταίες ένότητες και όπωσδήποτε αυτόνομα και ξεχωριστά νά τεθούν δύο παράλληλες θρησκευολογικές θεωρήσεις α) του Ίουδαϊσμού και β) του Ίσλάμ σέ αναφορά μέ τήν Παλαιά Διαθήκη, ούτως ώστε νά μήν δημιουργήται σύγχυση στό μυαλό των παιδιών από τίς ύποτιθέμενες θρησκευολογικές συγκρίσεις. Ό σκοπός τής παράθεσης του Ίουδαϊσμού και του Ίσλάμ άφορα τήν πρόσληψη τής Παλαιάς Διαθήκης και τήν διαμόρφωση τής θεολογίας των έν λόγω θρησκειών μέσα από αυτήν τήν πρόσληψη.

Τό βιβλίο αυτή τήν στιγμή έχει 30 ένότητες. Οι έξι (τό 20 %) από αυτές μπορούν νά αφιερωθούν στά άλλα δύο θρησκευάματα. Ούτως ή άλλως ή Παλαιά Διαθήκη δέν είναι αποκλειστικό κτήμα του Χριστιανισμού για νά κατηγορηθούν οι Θεολόγοι ότι διδάσκουν μονομερώς τά του Χριστιανισμού.

Β' Γυμνασίου: Καινή Διαθήκη (Τσανανās-Μπάρολος).

Ίσως είναι τό καλύτερο βιβλίο και των έξι τάξεων, κατά τίς άπόψεις των διδασκόντων. Τό κύριο πλεονέκτημά του είναι ή παράθεση αυτούσίου του κειμένου τής Καινής Διαθήκης. Στό σύνολο 35 ένοτήτων θά μπορούσαν νά παρατεθούν ίσως τά νευραλγικά σημεία όρθοδοξίας, ρωμαιοκαθολικισμού και προτεσταντισμού. Αυτό καλύτερα νά γίνη πάλι στό τέλος του βιβλίου για νά μήν επικρατήσει ή σύγχυση. Πρώτα ως μπουν οι μαθητές στίς πηγές και κατόπιν στήν έρμηνεία τους.

Γ' Γυμνασίου: Ἐκκλησιαστική Ἱστορία (Καραχάλιας-Μπράττη-Φίλιας-Πασσάκος).

Μᾶλλον εἶναι τό δυσκολότερο βιβλίον ὄλων τῶν τάξεων ἐξαιτίας τοῦ ἔντονου δοκιμιακοῦ του ὕφους. Τά παιδιὰ ἔχουν ἄγνωστες λέξεις σέ κάθε πρόταση. Ἡ δέ δοκιμιακή σύνταξη τό καθιστᾷ στά παιδιὰ κάπως ἀκατάληπτο.

Προτείνεται, χωρίς νά ἀλλάξη ἡ θεματική του, νά παρατεθοῦν πολύ περισσότερες πηγές στήν νεοελληνική, οἱ ὁποῖες σέ κάθε περίπτωση εἶναι ἀσύγκριτα πιό βιωματικές καί εὐληπτες. Παραδείγματα: Ἐκτενή παραθέματα ἀπό τίς Πράξεις Ἀποστόλων γιά τήν πρώτη Ἐκκλησία καί τήν ἱεραποστολή, συναξάρια μαρτύρων, διατάγματα αὐτοκρατόρων, θεολογικά κείμενα Πατέρων, ὅροι τῶν Συνόδων, κείμενα τῶν φράγκων καί δυτικῶν (Ἀνσέλμου, Λούθηρου, Αὐγουστίνου, Ἀκινάτη).

Μέ βάση αὐτά μπορεῖ νά γίνη μιᾷ ἐκτενῆς ἀποτίμηση στό τέλος τοῦ βιβλίου γιά τά πολιτιστικά θεμέλια τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης, ὅπως καί γιά τίς ἀφορμές πού ἔδωσαν αὐτά τά κείμενα στήν πολεμική τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀπέναντι στήν Ἐκκλησία σέ Εὐρώπη καί Ἑλλάδα. Ἐδῶ μπορεῖ νά ἀναπτυχθῇ ἡ πολιτιστική τροπή τῆς Εὐρώπης τούς τελευταίους 2-3 αἰῶνες μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης καί συχνά ἀντιθετικά μέ τήν θρησκεία.

Α' Λυκείου: Ὁρθόδοξη Πίστη καί Λατρεία (Γκότσης – Μεταλληνός - Φίλιας).

Τό βιβλίον εἶναι ἀρκετά ἐξειδικευμένο γιά τούς καιρούς μας. Τό βιβλίον θεωρεῖ δεδομένο ὅτι ἀπευθύνεται σέ Χριστιανούς κατηχούμενους καί αὐτό πλέον μοιάζει γιά μειονέκτημα. Χρησιμοποιεῖ πολύ ἐκφράσεις τύπου: «Ὁ Χριστός μας», «Ἡ θρησκεία μας», ἐνῶ πλέον οἱ ἐκκλησιαζόμενοι μαθητές εἶναι μειοψηφίες, μέ τόν

ἀριθμό τῶν ἀλλοδαπῶν νά φθάνη στό 40% κάποιες φορές.

Ἴσως θά πρέπει μέ βάση τήν δογματική διδασκαλία νά καταρτισθῆ ἡ δομή τῶν Μυστηρίων, καί μέ βάση τήν δογματική τῶν ἄλλων Ὁμολογιῶν νά παρατεθοῦν οἱ ὅποιες λατρεῖες αὐτῶν. Τέλος μπορεῖ νά γίνη μιὰ θρησκευολογική παράθεση δογμάτων καί λατρείας στίς τελευταῖες ἐνότητες.

Β΄ Λυκείου: Χριστιανισμός καί Θρησκευάματα (Μόσχος-Δρίτσας-Παπαλεξανδρόπουλος).

Τό βιβλίο αὐτό θεωρεῖται πολύ δύσκολο ἀπό τούς μαθητές, ὡστόσο παραμένει πολύτιμο καί βαθύ στήν πραγματευση τῶν θεμάτων. Θά μπορούσε νά ἐνισχυθῆ κειμενικά.

Πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι θά μπορούσε ἡ ὕλη τῆς Β΄ Λυκείου νά διδαχθῆ στήν Α΄ Λυκείου καί τῆς Α΄ Λυκείου νά περάσῃ στήν Β΄ Τάξη. Αὐτό ἔχει τό μειονέκτημα τοῦ μικρότερου τῆς ἡλικίας ΚΑΤΑ ΕΝΑ ΕΤΟΣ, ἀλλά τό τεράστιο πλεονέκτημα ὅτι ὅλα τά παιδιά στήν Α΄ Λυκείου δίνουν βάρος σέ ὅλα τά μαθήματα καί δέν ἔχει ξεκινήσει ἡ προετοιμασία τῶν πανελληνίων, ὅπως γίνεται κατά τήν Β΄ Λυκείου, ὅπου κάθε μή πανελλαδικῶς ἐξεταζόμενο περνάει στό περιθώριο. Ἔτσι εὐκόλα θά γίνη καί ἡ μετάβαση ἀπό τό δόγμα στίς μορφές Λατρείας.

Γ΄ Λυκείου: Χριστιανική Ἠθική (Μπέγζος - Παπαθανασίου).

Τό βιβλίο ὑποφέρει ἀπό τόν ἐκτενῆ δοκιμακό λόγο. Τά θρησκευτικά στήν Γ΄ Λυκείου εἶναι μόνο μιὰ ὥρα καί δεδομένου ὅτι οἱ μαθητές στό σπῆτι δέν διαβάζουν ποτέ λόγῳ πανελληνίων, ὅλη ἡ ἐργασία ἀναγκαστικά γίνεται στό Σχολεῖο. Κρίνεται σκόπιμο νά πολλαπλασιαστοῦν οἱ πηγές τῆς Ἠθικῆς καί οἱ μαθητές μέ τόν καθηγητή νά

τίς χειριστοῦν κατά τό δοκοῦν, ἀντί νά παρατίθεται ἕνα ἐκτενές δοκίμιο ἔτοιμων ἀπαντήσεων.

Ὑστερα ἀπό ὅλα αὐτά νομίζω ὅτι μελετώντας οἱ μαθητές τῆς Α΄ Γυμνασίου τήν Παλαιά Διαθήκη, θά ἔχουν τήν δυνατότητα νά δοῦν πῶς ἐρμηνεύεται ἀπό τόν Χριστιανισμό, τόν Ἰουδαϊσμό καί τόν Ἰσλαμισμό· οἱ μαθητές τῆς Β΄ Γυμνασίου θά δοῦν πῶς ἡ Καινή Διαθήκη ἐρμηνεύεται ἀπό τήν Ὀρθοδοξία καί τίς ἄλλες Ὁμολογίες· οἱ μαθητές τῆς Γ΄ Γυμνασίου θά διαπιστώσουν πῶς ἡ ἐκκλησιαστική ἱστορία ἀναπτύχθηκε ἐν μέσῳ ποικίλων ἰδεολογιῶν καί θρησκευτικῶν ρευμάτων· οἱ μαθητές τῆς Α΄ Λυκείου θά καταλάβουν πῶς λατρεύεται ὁ Θεός σέ ὅλες τίς θρησκείες, κατ' ἐξοχήν ὅμως στήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία· καί οἱ μαθητές τῆς Β΄ καί Γ΄ Λυκείου θά ἔχουν τήν εὐκαιρία νά ἐξετάσουν πῶς οἱ ἄνθρωποι ὅλων τῶν θρησκειῶν καί Ὁμολογιῶν μποροῦν νά ἀνταποκριθοῦν στίς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης ζωῆς.

Γιά τήν πρόταση αὐτή κανένα ἀπό τά πλεονεκτήματα πού προσφέρει τό κάθε ἕνα ἀπό τά δύο Προγράμματα δέν ἀναιρεῖται, διότι: Πρῶτον, δημιουργεῖται μιὰ ἱστορική καί χρονολογικά ἐκτενῆς ἀναλυτική συγκρότηση τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων. Δεύτερον, ἀξιοποιεῖται κάθε δυνατή παιδαγωγική μέθοδος τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης. Καί, τρίτον, ὁ διδάσκων ἔχοντας μιὰ μεθοδική - ἀναλυτική, ἱστοριοφιλολογική βάση μπορεῖ νά προσσαρμόση τό μάθημα στό ἐπίπεδο τῆς τάξης του καί νά χρησιμοποιήσῃ ὅ,τι μέσα διδασκαλίας θεωρεῖ καταλλήλοτερα.

Ἐνα τέτοιο μάθημα θά μποροῦσαν νά παρακολουθοῦν ὅλοι οἱ μαθητές, ἐκτός ἀπό τούς ἄθρησκους καί ἄθεους, οἱ ὁποῖοι θά ἤθελαν νά ἀπαλλαγοῦν, καί αὐτό τούς τό ἐπιτρέπει ἡ ἰσχύουσα νομοθεσία.

Ὁ Νομικός Σύμβουλος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κ. Θεόδωρος Παπαγεωργίου σέ ἓνα ἐνδιαφέρον ἄρθρο του μέ τίτλο «Νόμιμοι λόγοι ἐξαίρεσης ἀπό τήν παρακολούθηση τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν», τό ὁποῖο πρόκειται προσεχῶς νά δημοσιευθῆ, κάνει ἀνάλυση τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος καί τῆς νομοθεσίας ὡς πρός τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ὡς κριτηρίου ἀπαλλαγῆς, παρουσιάζει δέ τά σύγχρονα πορίσματα ἀπό τήν νομολογία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρώπου ὡς πρός τόν νόμιμο λόγο ἐξαίρεσης καί ὑποστηρίζει ὅτι τελικά μποροῦν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν γιά λόγους θρησκευτικῆς συνείδησης, οἱ ὁποῖοι ὀρίζονται, ὅπως ἔχει ἀποφανθῆ σχετικῶς τό Διοικητικό Ἐφετεῖο Χανίων, πού εἶδαμε πιό πάνω.

Ἄλλη πρόταση-λύση, πρός τό παρόν, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξῃ γιά τήν ἐπίλυση τοῦ θέματος αὐτοῦ.

Ἄν μερικοί ἐπιμείνουν στό νά εἰσαχθῆ ἓνα διαθρησκευτικό συγκριτικῆς θρησκευσιολογίας μάθημα Θρησκευτικῶν, τότε θά συμβοῦν τρία γεγονότα.

Πρῶτον, θά κινοῦνται ἔξω ἀπό τό Σύνταγμα τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, τίς ἐρμηνευτικές ἀποφάσεις τῶν Ἑλληνικῶν Δικαστηρίων, ἀλλά καί τῆς Εὐρωπαϊκῆς πρακτικῆς.

Δεύτερον, οἱ ἄθεοι καί οἱ ἄθρησκοι καί πάλι θά ζητήσουν ἀπαλλαγῆ ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, γιά τοὺς δικούς τους λόγους καί ἐπειδῆ θά διδάσκεται ἀπό ἓναν ὀρθόδοξο θεολόγο.

Τρίτον, οἱ ἑτερόδοξοι καί ἑτερόθρησκοι θά ζητήσουν ἀπαλλαγῆ ἀπό ἓνα τέτοιο μάθημα, τό ὁποῖο θά ἔχῃ συγκρητιστικό περιεχόμενο καί μάλιστα θά διδάσκεται καί ἀπό ἓναν ὀρθόδοξο θεολόγο, καί

Τέταρτον, θά ζητήσουν ἐπί πλέον καί οἱ Ὁρθόδοξοι γονεῖς τῶν μαθητῶν νά ἀπαλλάσσωνται τά παιδιά τους ἀπό ἕνα τέτοιο διαθρησκειακό μάθημα, γιά λόγους «θρησκευτικῆς συνειδήσεως», ὥστε νά μή ἀμβλυνθῆ τό ὀρθόδοξο κριτήριό στά παιδιά τους.

Ἐπομένως, οὕτως ἢ ἄλλως, μιά τέτοια ἐνέργεια θά συντελέσῃ ὥστε τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν νά καταργηθῆ ἀπό τά Σχολεῖα ἐν τοῖς πράγμασιν. Αὐτό εἶναι φοβερό, ἐκτός κι ἂν κάποιοι τό ἐπιθυμοῦν.

4. Ἀπαλλαγὴ ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν

Νομίζω ὅτι, ἐάν τά προγράμματα καταρτισθοῦν σύμφωνα μέ τήν πρόταση πού ἐξέθεσα καί οἱ διδάσκοντες θεολόγοι εἶναι κατάλληλοι φορεῖς τῆς ἀγωγῆς, τότε δέν θά ὑπάρχῃ ἡ τάση νά ζητοῦν οἱ γονεῖς καί οἱ μαθητές τήν ἀπαλλαγὴ τους ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν μπορεῖ νά ἰσχύσῃ, ὅταν συντρέχουν δύο ὅροι.

Ὁ πρῶτος ὅρος, ὅταν δηλώνεται ἀπό τούς μαθητές ἢ τούς γονεῖς τους ὅτι οἱ μαθητές θέλουν νά ἀπαλλαγοῦν γιά λόγους θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ἐπειδή εἶναι «ἐτερόδοξοι, ἐτερόθρησκοι καί ἄθεοι ἢ ἄθρησκοι», ὅπως ἐπιτάσσει ἡ νομολογία τῶν Ἀνωτάτων Δικαστηρίων.

Ὁ δεῦτερος ὅρος εἶναι ὅσοι ζήτησαν νά ἀπαλλαγοῦν, θά πρέπει νά διδαχθοῦν ἄλλο μάθημα, τό ὁποῖο θά ἀναφέρεται στόν πολιτισμό τῆς χώρας. Στό πολιτιστικό αὐτό μάθημα θά ἔχουν τήν δυνατότητα οἱ μαθητές νά μάθουν τό πολιτιστικό πλαίσιο στό ὁποῖο ἐντάσσονται. Αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο, γιατί, ὅταν κανεῖς δέν δέχεται τόν κοινωνικό

χώρο στόν όποϊόν ζή, μέ τήν όλη πολιτιστική του δομή, τότε θά άπωθηθῆ στό λεγόμενον περιθώριο τῆς κοινωνίας.

Όταν κάνουμε λόγο γιά περιθώριο τῆς κοινωνίας έννοοῦμε τά διάφορα γκέτο, τίς κοινότητες πού βρίσκονται σέ κατάσταση κοινωνικῆς μειονεξίας, τόν «έξω-κοινωνικό χώρο», όσους βρίσκονται σέ «κοινωνικό άποκλεισμό», καί γενικά περιθωριακός άνθρωπος εἶναι εκείνος πού εἶτε μέ τήν θέλησή του εἶτε χωρίς αὐτήν, άπομακρύνεται άπό τήν κοινωνία ἢ ό τρόπος παραγωγῆς τόν πετάει έξω άπό τήν κοινωνία ἔστω γιά λίγο χρονικά διάστημα (Αριστείδης Βαρριᾶς, Περιθωριακότητα καί Ἐκκλησία).

Βέβαια, μερικοί ίσχυρίζονται ότι γιά νά άπαλλαγοῦν άπό τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, δέν θέλουν νά έκφράσουν τήν θρησκευτική ἢ άθεϊστική τους συνείδηση γιά νά προστατευθοῦν, γι' αὐτό ζητοῦν τήν άπαλλαγή τους, χωρίς νά προσδιορίζουν τά ιδεολογικά πιστεύματά τους.

Όμως, τό ἐπιχείρημα αὐτό δέν εὔσταθῆ γιά δύο σοβαροῦς λόγους.

Ό πρῶτος λόγος, σύμφωνα μέ τόν Εὐάγγελο Βενιζέλο, εἶναι ότι σέ κάθε εὐνομούμενη Πολιτεία ὑπάρχουν πολλές περιπτώσεις, στίς όποῖες ἐπιτρέπεται καί ἐπιβάλλεται «ἡ γνωστοποίηση τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ ατόμου πρὸς τό κράτος». Αὐτές οἱ γνωστοποιήσεις εἶναι «πολύ συχνά αναγκαῖες γιά τήν ατομική ἢ όμαδική άσκηση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, εἶτε ὡς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης, εἶτε ὡς ἐλευθερίας τοῦ θρησκευτικοῦ συνεταιρισμοῦ, εἶτε ὡς ἐλευθερίας τῆς λατρείας».

Μερικά παραδείγματα μέ τά όποῖα ό πολίτης γνωστοποιεῖ τίς θρησκευτικές του πεποιθήσεις εἶναι ἡ δῆλω-

ση μὴ ἐκπλήρωσης «τῶν στρατιωτικῶν ὑποχρεώσεων γιὰ λόγους συνειδησιακῆς ἀντίρρησης» πού τεκμηριώνεται· ἡ δήλωση καὶ τέλεση θρησκευτικοῦ γάμου, «ἐφόσον αὐτὴ καταχωρίζεται ἀπὸ τὴν ἀρμόδια κρατικὴ ἀρχὴ καὶ ἔχει ἔννομες συνέπειες»· ἡ δήλωση σέ ὀρισμένα εὐρωπαϊκὰ κράτη σέ ποιά ἐκκλησία ἀνήκει ἓνας πολίτης πού ἔχει σχέση μέ τὴν φορολογία· ἡ δήλωση γιὰ τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος «λόγω ἀλλαγῆς θρησκευτικῶν πεποιθήσεων», ἀλλὰ καὶ ἡ ἀμφίεση ὅταν τὸ κράτος τηρῇ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο· ἡ αἴτηση τῶν μελῶν «μιᾶς θρησκευτικῆς συσσωμάτωσης» γιὰ τὴν ἴδρυση ναοῦ ἢ εὐκτηρίου οἴκου· ἡ ζήτηση ἀδείας γιὰ ἴδρυση ραδιοφωνικοῦ ἢ τηλεοπτικοῦ σταθμοῦ· ἡ ἴδρυση θρησκευτικοῦ σωματείου καὶ ἡ ἐγγραφή στὰ βιβλία τοῦ Πρωτοδικείου τῆς ἑδρας τοῦ ἢ ἡ σύσταση ιδρύματος θρησκευτικοῦ χαρακτήρα μέ τὴν ἔκδοση Προεδρικοῦ Διατάγματος.

Γενικά, «ἡ δήλωση τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων πρὸς κρατικὴ ἀρχὴ εἶναι σέ ἀρκετές περιπτώσεις στοιχεῖο ἀναγκαῖο γιὰ τὴν θετικὴ προστασία τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἰδίως ὅταν οἱ φορεῖς ἄσκησης τῆς συνιστοῦν μειονότητα σέ σχέση μέ τὴν ἐπικρατοῦσα θρησκεία, ἀλλὰ καὶ ὄχι μόνον»⁸.

Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ὅτι ὁ φόβος νὰ ὑποστοῦν οἱ μαθητές διαφορὲς συνέπειες, ἐάν ἀποκαλύψουν τὸ θρήσκευμά τους, δηλώνει τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς Κράτους πού δέν λειτουργεῖ μέ δημοκρατικὸ τρόπο. Μιά καλῶς εὐνομούμενη Δημοκρατία προστατεύει τοὺς πολίτες τῆς, ἀκόμη καὶ αὐτοὺς πού ἀποτελοῦν μειοψηφία, μέ τοὺς θε-

8. Εὐάγγελος Βενιζέλος, *Οἱ σχέσεις Κράτους καὶ Ἐκκλησίας*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 157-162.

σμούς, τούς νόμους, όποτε δέν πρέπει νά ύφίσταται κίνδυνος καταδιώξεως ή καταπατήσεως τών θρησκευτικών πεποιθήσεων. Άλλωστε, έμεις στήν Έλλάδα έχουμε δώσει δείγματα, ακόμη και σέ δύσκολες περιστάσεις, ότι είμαστε ευαίσθητοι σέ κάθε ξένο, πρόσφυγα, μετανάστη, άλλόθρησκο και άλλόδοξο και προστατεύουμε τά δικαιώματά τους τό νά πιστεύουν και νά λατρεύουν σύμφωνα μέ τίς άτομικές τους πεποιθήσεις. Έάν παρατηρήθηκαν διάφορες έκτροπές, αυτό είναι εξαίρεση τοῦ κανόνος.

Μακαριώτατε,
άγαπητοί άδελφοί

Μέ τήν εισήγησή μου αυτή δέν φιλοδόξησα νά έξαντλήσω τό θέμα τοῦ περιεχομένου και τής διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τών Θρησκευτικών, αλλά νά θίξω μερικές πλευρές του. Κυρίως εκείνο πού ήθελα νά τονίσω είναι ότι θά πρέπει νά ύπερβοῦμε τίς αντιπαλότητες, νά βροῦμε μιá λύση, ή όποία νά συγκεράση τίς δύο αντίθετες πλευρές.

Η πρότασή μου, λοιπόν, είναι νά επικεντρωθῆ τό ενδιαφέρον στό τρέχον Πρόγραμμα Σπουδών μέ τήν δική του θεματική μεθοδολογία, στό όποιο, όμως, νά γίνουν μερικές βελτιώσεις, εντάσσοντάς το στά σύγχρονα παιδευτικά δεδομένα, όποτε νά εισαχθοῦν σέ κάθε βιβλίο –όχι σέ κάθε μάθημα– μερικά κεφάλαια θρησκευτολογικά, ανάλογα μέ τήν θεματολογία τοῦ βιβλίου, άφοῦ όμως δοθῆ προτεραιότητα στήν όρθόδοξη παράδοση, τήν όποία ακολουθεῖ ή πλειοψηφία τών Έλλήνων πολιτών, αλλά και νά χρησιμοποιηθοῦν ως εφαρμογές και τά καλά στοιχεία τοῦ Νέου Προγράμματος Σπουδών.

Αὐτή ἡ πρόταση εἶναι σύμφωνη μέ τό Σύνταγμα, τίς ἀποφάσεις τῶν Ἀνωτάτων Διοικητικῶν Δικαστηρίων τῆς Χώρας μας καί τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς. Ὡστόσο, μόνον οἱ ἐτερόδοξοι, ἐτερόθρησκοι καί οἱ ἄθρησκοι ἔχουν τό συνταγματικό δικαίωμα νά ζητήσουν ἀπαλλαγή ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, γιά λόγους θρησκευτικῆς συνειδήσεως, μέ τήν ὑποχρέωση ὅμως νά διδαχθοῦν ἄλλο μάθημα.

2. Τοποθετήσεις μετά τήν εισηγήση- Πρακτικά*

ΠΕΡΙΟΔΟΣ: 159^η ΣΥΝΕΔΡΙΑ: ΙΒ΄ (ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ)

Ἐν Ἀθήναις τῇ 12^η Ἰανουαρίου 2016

Ἡμέρα Τρίτη καί ὥρα 17:00΄

Προεδρεύοντος τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ.κ. Ἱερωνύμου Β΄ καί Συνεδρευόντων τῶν Σεβασμιωτάτων Μητροπολιτῶν:

1. Ἡλείας κ. Γερμανοῦ.
2. Μαντινείας καί Κυνουρίας κ. Ἀλεξάνδρου.
3. Ἄρτης κ. Ἰγνατίου.
4. Λαρίσης καί Τυρνάβου κ. Ἰγνατίου.
5. Νικαίας κ. Ἀλεξίου.
6. Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱεροθέου.
7. Σάμου καί Ἰκαρίας κ. Εὐσεβίου.
8. Καστορίας κ. Σεραφείμ.
9. Φλωρίνης, Πρεσπῶν καί Ἑορδαίας κ. Θεοκλήτου.
10. Κασσανδρείας κ. Νικοδήμου.
11. Σερρῶν καί Νιγρίτης κ. Θεολόγου.
12. Σιδηροκάστρου κ. Μακαρίου.

Κληθέντων εἰς κοινήν συνεδρίαν λόγῳ τοῦ εἰδικοῦ θέματος τῶν:

* Πρακτικά διευρυμένης Συνεδριάσεως τῆς Ἱεράς Συνόδου (12-1-2016)

Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Καισαριανῆς, Βύρωνος καί Ὑμηττοῦ κ. Δανιήλ.

Ἐλλογιμωτάτου κ. Ἀποστόλου Νικολαΐδου, Κοσμητορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ἐλλογιμωτάτου κ. Μιλτιάδου Κωνσταντίνου, Κοσμητορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ἐλλογιμωτάτου κ. Θωμᾶ Ἰωαννίδου, Προέδρου τοῦ Θεολογικοῦ Τμήματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδοστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ἐλλογιμωτάτου κ. Σωτηρίου Δεσπότη, Προέδρου τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδοστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ἐλλογιμωτάτου κ. Παναγιώτου Σκαλτσῆ, Προέδρου τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ἐλλογιμωτάτου κ. Κωνσταντίνου Χρήστου, Προέδρου τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ἐλλογιμωτάτου κ. Δημητρίου Μόσχου, Ἐπικούρου καθηγητοῦ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Προέδρου τῆς Ἐνώσεως Θεολόγων ΚΑΙΡΟΣ,

Ἐλλογιμωτάτου κ. Κωνσταντίνου Σπαλιώρα, Καθηγητοῦ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, Διευθυντοῦ Σχολικῆς Μονάδος, Προέδρου τῆς Πανελληνίου Ἐνώσεως Θεολόγων.

Ἐντιμοτάτου κ. Θεοδώρου Παπαγεωργίου, Εἰδικοῦ Νομικοῦ Συμβούλου παρά τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Παρόντος καί τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Μεθώνης κ. Κλήμεντος, Ἀρχιερατῆος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, συνήλθεν ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν δωδεκάτην (ΙΒ΄) Συνεδριαν Αὐτῆς τῆς 158^{ης} [159^{ης}] Συνοδικῆς Περιόδου ἐν τῇ Αἰθούσῃ Συνεδριῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας.

2. Γενομένης τῆς κεκανονισμένης προσευχῆς ἀνεγνώσθησαν τὰ Πρακτικά τῆς προηγουμένης (ΙΑ΄) Συνεδρίας, ἅτινα καί ἐπεκυρώθησαν Συνοδικῶς.

3. Μακαριώτατος: Σεβασμιώτατοι, Ἐλλογιμώτατοι, θά ἤθελα νά ἐκφράσω τίς εὐχαριστίες μου, πρὸς ὄλους γιὰ τὴν ἀποψινὴ σας παρουσία, νά εὐχηθῶ χρόνια πολλὰ, νά ἔχουμε ἓνα εὐλογημένο, δημιουργικὸ καί ἀγιασμένο χρόνο μπροστά μας, νά παρακαλέσουμε τὸ Θεὸ νά μᾶς δώσει ὑγεία κατ' ἄμφω, δύναμη καί ὑπομονή στό ἔργο πού ὄλοι μας κι ὁ καθένας μας ἐπιτελεῖ. Ὅπως εἶναι γνωστό σήμερα συγκεντρωθήκαμε ἐδῶ γιὰ νά συζητήσουμε, ν' ἀνταλλάξουμε ἀπόψεις, ν' ἀκούσουμε πράγματα πού ἔχουν σχέση μέ τὸ θέμα τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν καί ἰδιαίτερα ἀπόψεις γύρω ἀπὸ τὸ περιεχόμενό του. Νά δοῦμε καί τὰ ὅσα σχεδιάζονται, τὰ ὅσα προγραμματίζονται, ν' ἀκουστοῦν ἀπόψεις εἰδημόνων, ἐπιστημόνων, γι' αὐτὸ καί σᾶς κουράζουμε μὲν ἀλλὰ τὸ χρειαζόμαστε καί τὸ θέλουμε αὐτὸ πού γίνεται ἐδῶ ἀπόψε, τὸ νά εἶστε δηλαδή, κοντά μας. Παρακαλέσαμε καί ἤδη ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου ἔχει ἀναλάβει νά εἰσηγηθῆ πάνω στό θέμα αὐτὸ, θεωρήσαμε δὲ κάποιες μελέτες, ἄρθρα, κείμενα νά τὰ ἔχουμε ἤδη στείλει σέ ὄλους, τὰ ὅποια πιστεύω νά τὰ ἔχετε μελετήσει, νά τὰ ἔχετε δῆ. Ν' ἀκούσουμε λοιπόν, τὴν εἰσηγήση καί ἀπόψεις καί τοποθετήσεις τοῦ καθενὸς ἀπὸ ἐμᾶς. Ὁ Ἅγιος Ναυπά-

κτου καί Ἁγίου Βλασίου, ἀγαπητός ἀδελφός κ. Ἱεροθέος παρακαλεῖται ν' ἀνέλθῃ στό βῆμα.

4. Ἐνταῦθα εἰς τό βῆμα τῆς αἰθούσης ἀνέρχεται ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱεροθέος, ὅστις καί ἀναπτύσσει τήν εἰσήγησίν του περί τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, ὡς τοῦτο διδάσκεται ἐν τοῖς σχολείοις, ὡς καί περί τῶν μελετωμένων μεταβολῶν. Ἡ ἐξ εἴκοσι καί ὀκτώ (28) ἐντύπων σελίδων ἀποτελουμένη Εἰσήγησις τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱεροθέου, ἀναγνωσθεῖσα κατατίθεται ἐν τοῖς πρακτικοῖς.

Μακαριώτατος: Νά εὐχαριστήσουμε τόν Ἅγιο Ναυπάκτου, διότι ὄλο αὐτό τό ὑλικό πού μᾶς παρουσίασε σημαίνει ὄχι πολύωρες, ἀλλά πολυήμερες ἀσκήσεις πάνω στά κείμενα πού χρησιμοποίησε. Θά θέλαμε νά ἀκούσουμε τοποθετήσεις, ἀπόψεις, θέσεις πάνω σέ ὅσα ἐλέχθησαν.

Ἐλλογιμώτατος κ. Μιλτιάδης Κωνσταντίνου, Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Μακαριώτατε, ἄν καί εἶναι παρῶν ὁ κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, θ' ἀρχίσω ἐγώ ὡς ἀρχαιότερος κοσμήτωρ. Θέλω νά ξεκινήσω μέ μία εὐχαριστία γιά τήν πρωτοβουλία Σας αὐτή, ἡ ὁποία, ἄν δέ μέ ἀπατᾶ ἡ μνήμη μου, εἶναι ἡ πρώτη κατά τήν ὁποία ἡ Ἱερά Σύνοδος ζητᾶ τή γνώμη τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν, σέ κοινή συνεδρία μέ τήν Διαρκῆ Ἱερά Σύνοδο. Δέν θυμᾶμαι νά ἔχη ξαναγίνει, ἐκτός ἀπό τίς ἐθιμοτυπικές συνεδριάσεις πού γίνονται στή γιορτή τοῦ Ἱεροῦ Φωτίου. Δέν θά μακρυγορήσω γιά νά ἔχουμε τήν εὐκαιρία ὅλοι νά τοποθετηθοῦμε. Ἄλλωστε ἦλθα ἐδῶ

ἀφοῦ πρῶτα ἔκανα μιὰ ἀνάλογη σύσκεψη στή Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης, μιὰ διευρυμένη κοσμητεία, ἄν ὑπάρχει τέτοιος ὄρος. Κάλεσα τούς Προέδρους τῶν δύο Τμημάτων σέ συνεδρίαση τῆς Κοσμητείας καί τούς παρεκάλεσα νά εἰδοποιήσουν καί ὄλους ὄσους συναδέλφους νομίζουν ὅτι θά μπορούσαν νά συμβάλουν σέ αὐτή τήν προσπάθεια. Ἔγινε μιὰ πάρα πολύ καλή συζήτηση, κράτησε περίπου δύο ὥρες, καί τό ἀκόμη πιό καλό εἶναι ὅτι καί τά δύο Τμήματα, τόσο τό Τμήμα Θεολογίας, ὅσο καί τό Τμήμα Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας, κατέθεσαν γραπτά τίς προτάσεις τους, ἔχουν ἤδη σταλεῖ οἱ προτάσεις, τίς ἔχετε ἐνώπιόν Σας, κατά συνέπεια αὐτό διευκολύνει πάρα πολύ καί θά διευκόλυνε ἀκόμη περισσότερο ἢ διαπίστωση ὅτι οἱ προτάσεις εἶναι σχεδόν ταυτόσημες. Συμπίπτουν σέ πάρα πολλά πράγματα ὡστε κανεῖς νά...

Ἀρχιγραμματεὺς: Κύριε Κοσμήτορα, συγχωρήστε με, ἀλλά δέν ἔχουν φθάσει στήν Ἀρχιγραμματεία τά κείμενα πού ἐπικαλεῖστε.

Ἐλλογιμώτατος κ. Μιλτιάδης Κωνσταντίνου, Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Ἄκουσα ὅτι ἐστάλησαν, ἐδῶ εἶναι καί οἱ δύο Πρόεδροι τῶν Τμημάτων μας, ἄν κάτι...

Ἀρχιγραμματεὺς: Μέχρι σήμερα δέν ἔχει φθάσει κάτι στήν Ἀρχιγραμματεία, ὀφείλω νά τό εἶπω αὐτό!

Ἐλλογιμώτατος κ. Μιλτιάδης Κωνσταντίνου, Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Καλά, ἄν δέν ἔχη φθάσει ἀκόμη, πάντως προσεχῶς καί λίαν συντόμως θά λάβετε αὐτά τά κείμενα. Ἐξάλλου φαντάζομαι ὅτι δέν θά τελειώση ἀπόψε αὐτή ἡ συζήτηση. Πάντως, ἐξ αὐτοῦ θά

τολμοῦσα νά πῶ ὅτι ἡ Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης κατεβαίνει μέ σχεδόν ἐνιαία γραμμή καί ἄποψη, τά βασικά στοιχεῖα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ὑποχρεωτικότητα τοῦ μαθήματος, ἡ εὐχή ἢ ἡ προσπάθεια ὅσο γίνεται περισσότερο τῶν ἀπαλλαγῶν (sic), ἐπομένως κινεῖται στήν ἴδια γραμμή πού κινήθηκε ἡ εἰσήγηση τοῦ Ἁγίου Ναυπάκτου. Δράττομαι τῆς εὐκαιρίας νά εὐχαριστήσω τόν Ἅγιο Ναυπάκτου γιά τήν χαρά πού μοῦ ἔδωσε, καθώς εἶμαι ἐδῶ καί πάρα πολλά χρόνια ἄμεσα ἐμπλεκόμενος στό βιβλία τῶν Θρησκευτικῶν, εἴτε ὡς συγγραφέας, εἴτε ὡς κριτής, πρῶτον γιατί τά διάβασε, ὅσο αὐτονόητο κι ἄν εἶναι αὐτό. Δυστυχῶς ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι δέν τά διάβασαν ποτέ, κι ὅμως ἔχουν ἄποψη! Ἡ ὁποία ἄποψη διαμορφώνεται ὄχι ἀπό τό περιεχόμενο τῶν βιβλίων, ἀλλά ἀπό δικές τους θεωρήσεις γιά τούς συγγραφεῖς ἢ τούς κριτές. Θυμᾶμαι παλαιότερα κάποιος συνάδελφος πήγαινε στούς διαφόρους Μητροπολίτες καί τούς παρακαλοῦσε νά τοῦ ὀργανώσουν μιά διάλεξη, ἔκανε τή διάλεξη καί ἐπειδή θεωροῦμαι ἀριστερῶν ἀρχῶν, κατηγοροῦσε τό βιβλίό τῆς Α΄ Λυκείου ὅτι γέμει μαρξιστικῶν θεωρήσεων. Κάποια στιγμή πήρα τό βιβλίό καί ἕνα κόκκινο στυλό, πήγα στό γραφεῖο του, τοῦ εἶπα καλημέρα, τοῦ τόνισα ὅτι θά περνοῦσα τήν ἄλλη μέρα νά πάρω πίσω τό βιβλίό καί τοῦ ὑποσχέθηκα ὅτι ὅσα σημεῖα μοῦ ὑπογραμμίσει μαρξιστικά, θά τά ἀφαιροῦσα ἀπό τό βιβλίό. Ἐπίσης, τοῦ ὑποσχέθηκα νά βγῶ δημόσια στίς ἐφημερίδες καί νά πῶ ὅτι ἔκανα λάθος καί πῶς τά στοιχεῖα αὐτά προδίδουν τόν ἑλληνισμό καί τήν Ὁρθοδοξία. Φυσικά, τήν ἄλλη ἡμέρα δέν εἶχε ὑπογραμμισμένο κανένα σημεῖο, ἀπό τότε γίναμε οἱ καλύτεροι φίλοι, ἀλλά δυστυχῶς αὐτά τά πράγματα συμβαίνουν μεταξύ μας κι

εὐχαριστῶ καί γι' αὐτό τό λόγο τόν Ἅγιο Ναυπάκτου, γιατί ἔκλεισε τήν εἰσήγησή του μέ μιὰ παράκληση, ὅτι θά πρέπει ἐπιτέλους ἀπέναντι στήν πολιτική ἡγεσία, ἡ ὁποία ἔχει τήν εὐθύνη γιά τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, νά ἐμφανιστοῦμε μέ ἐνιαία γραμμή. Δέν εἶναι δυνατόν νά πυροβολοῦμε ὁ ἕνας τόν ἄλλον, δέν εἶναι δυνατόν νά υπερθεματίζουμε στό ποιός εἶναι πιό Ὀρθόδοξος ἀπό τόν ἄλλον, ἀκόμη κι ἀπό κάποιους Μητροπολίτες. Δέν ἔχουμε αὐτή τήν πολυτέλεια, γι' αὐτό καί εἶναι πάρα πολύ καλή ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἡ εἰσήγηση τοῦ Ἁγίου Ναυπάκτου. Ἡ μόνη ἔνσταση πού θά μπορούσα νά εἶχα, καί, βεβαίως, εἶναι κάτι πού θά μπορούσαμε νά τό συζητήσουμε, εἶναι αὐτός ὁ ὑπερβολικός, κατά τήν ἄποψή μου, τονισμός ὅτι τά παιδιά μπορεῖ νά πάθουν σύγχυση. Πρέπει λίγο νά παινεύουμε καί τό σπίτι μας. Νομίζω ὅτι ἀπό τήν ἄποψη αὐτή τόσο τό ἴδιο τό πρόγραμμα, ὅσο καί τά βιβλία τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν εἶναι σέ πάρα πολύ καλή μοῖρα ἀπό ἄλλα μαθήματα, ὅπως τό μάθημα τῆς ἱστορίας, γιά τό ὁποῖο ἄν μπῆτε στό διαδίκτυο, θά δῆτε νά σκοτώνονται οἱ ἱστορικοί γιά τό πῶς διδάσκεται ἡ ἱστορία, γιά τό μάθημα τῶν Νέων Ἑλληνικῶν κ.ο.κ. Εἴμαστε σέ πάρα πολύ καλό ἐπίπεδο, δέν ξέρω γιατί γίνεται τόσοσ λόγος γιά τήν σύγχυση πού μπορεῖ νά προκαλέση στά παιδιά καί θά ἤθελα νά συζητήσω μαζί του αὐτόν τόν κίνδυνο τόν ὁποῖον ἐπισήμανε γιά τά παιδιά τοῦ γυμνασίου πού δέν ἔχουν ἐπαρκῆ γνώση τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἄν ἓνα παιδί μέχρι τά δώδεκά του χρόνια δέν ἔχη πάρεϊ ἀπό τό σπίτι του –κακά τά ψέματα– γεύση Ἑκκλησίας, ἄν δέν ἔχη πάρεϊ ἀπό τήν Ἐνορία του, ἄν δέν ἔχη πάρεϊ ἀπό τούς γονεῖς του, δέν ἔχη βιώσει κάτι γενικότερα ἀπό τήν ἐκκλησιαστική ζωή, ἀποκλείεται νά τό

κάνη αυτό στην έφηβεία του, ακόμη κι αν μπορέσουμε να εισάγουμε τό τελειότερο πρόγραμμα. Δέν υπάρχει παιδί πού στην έφηβεία του έγινε Χριστιανός! Ούτε μπορούμε ποτέ να έχουμε τόση έμπιστοσύνη σ' ένα πρόγραμμα σπουδών. Ουδείς από εμάς έγινε Χριστιανός έπειδή πρώτα έδιάβασε τήν Παλαιά Διαθήκη, μετά διάβασε τήν Καινή, μετά πήγε στην λειτουργική ζωή. Όλοι μας είδαμε ένα έξαπτέρυγο και ρωτήσαμε τόν παπά τί είναι αυτό! Είδαμε κάτι, μάθαμε κάτι και μέσα από αυτήν τήν έμπειρία νομίζω ότι γίναμε Χριστιανοί κι όχι έπειδή πρώτα κάναμε τά άλλα. Έγώ διάβασα όλόκληρη τήν Παλαιά Διαθήκη όταν άρχισαν να τήν μεταφράζουν. Ούτε καν, όταν έγινε Καθηγητής τής Παλαιάς Διαθήκης. Έπομένως, νομίζω ότι είναι λίγο ύπερβολικός αυτός ό κίνδυνος, ό όποιος έπισημαίνεται. Θέλω να τελειώσω έδω, Μακαριώτατε, δέν θέλω να μακρυγορήσω καθόλου, ήδη όπως Σας είπα οί προτάσεις τών δύο Τμημάτων πού έχω τήν τιμή να εκπροσωπώ αυτή τήν στιγμή μέ τούς Προέδρους τους, έχουν κατατεθεί γραπτώς, κινούνται πρós τήν κατεύθυνση για τήν όποία μίλησε ό Άγιος Ναυπάκτου, τονίζουμε όμως, όσο μπορούμε τήν κατεύθυνση τού να μείνη τό μάθημα ύποχρεωτικό. Πρós αυτήν τήν κατεύθυνση θά πρέπει να κινηθοῦμε. Άνεξάρτητα από τό τί είναι ένα πρόγραμμα, μπορεί να είναι 100% θρησκευολογικό, μπορεί να είναι 100% όμολογιακό, σημασία έχει πώς τό αντιλαμβάνεται ή πολιτική ήγεσία. Έχω τό θάρρος να πω ότι ή σημερινή πολιτική ήγεσία τού Υπουργείου Παιδείας δέν έχει ιδέα για τό τί συμβαίνει στό σχολείο στό μάθημα τών Θρησκευτικών. Δέν έχουν και πάρα πολλοί Καθηγητές, δυστυχώς. Δυστυχώς και πάρα πολλοί Έπίσκοποι δέν γνωρίζουν τί αντιμετώπιζουν οί Καθηγη-

τές τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης. Ἔτυχε κι ἐγώ νά μιλήσω μέ πολλούς γιατί ἔχω πολλά χρόνια πού εἶμαι μακριά ἀπό τήν Μέση Ἐκπαίδευση. Ἀφάνταστα πράγματα! Ἀπίστευτα πράγματα συμβαίνουν στά σχολεῖα, ἀπό Καθηγητές πού διδάσκουν κόντρα στή συνείδησή τους, ἔχουμε πάρα πολλούς ἄθεους θεολόγους, ξέρετε, ἀπό Καθηγητές πού διδάσκουν ὅ,τι τούς ἔχουν μάθει στήν Ὀργάνωσή τους, τούς τό ἔχει πει ὁ «Γέροντάς» τους. Ξέρετε καλύτερα ἀπό μένα πόσοι ἄνθρωποι ἐμφανίζονται ὡς γκουρού τῆς Ὀρθοδοξίας καί κατευθύνουν ἀνθρώπους. Μοῦ ἔτυχε κάποτε νά ἐξετάσω μιά φοιτήτρια πού εἶχε διαβάσει ἀκόμη καί τίς ὑποσημειώσεις. Ὅταν τελείωσε ἡ ἐξέταση μέ ρώτησε «πέρασα», τῆς λέω «φυσικά, τά εἶπες ὅλα» καί τότε μοῦ ἀπαντᾷ «θέλω νά κάνω μιά δήλωση, ἀπ' ὅσα σᾶς εἶπα δέν πιστεύω τίποτε, ἀπλῶς μοῦ εἶπε ὁ Γέροντάς μου ὅτι πρέπει νά ἔλθω πολύ καλά προετοιμασμένη σ' ἐσᾶς». Κι εἶχε διαβάσει τά πάντα. Μέχρι καί τίς ὑποσημειώσεις! Εἶχε μάθει τό καημένο ἀπ' ἔξω ὅλο τό βιβλίο, γιά νά ἱκανοποιήσῃ τό Γέροντά της, ὁ ὁποῖος τῆς εἶπε ὅτι «ξέρεις αὐτός εἶναι ἄθεος, οἰκουμενιστής...» ὅλα τά κακά μοῦ 'χε φορτώσει! Τῆς ἐξήγησα ὅτι ἔτσι κι ἀλλοιῶς, ἐγώ δέν βαθμολογῶ πίστη, βαθμολογῶ γνώση κι ἐκείνη στή φάση αὐτή τά ἤξερε ὅλα. Δυστυχῶς, ὑπάρχει αὐτό καί τό ξέρετε καλύτερα ἀπό μένα. Θά τελειώσω μέ μία μόνο πρόταση, ὑπάρχει μέσα στό κείμενο τοῦ Ἁγίου Ναυπάκτου, νομίζω πρέπει νά διερευνήσουμε λίγο περισσότερο, καί ὁ πλέον κατάλληλος γι' αὐτό εἶναι ὁ κ. Παπαγεωργίου ἢ ἴσως νά ὀριζόταν μιά Ἐπιτροπή κυρίως ἀπό Νομικούς, γιά νά μᾶς διευκρινίσουν τά ὅρια τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης καί τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων γενικότερα. Γίνεται πάρα πολύς λό-

γος γι' αυτό τό πράγμα. Δυστυχώς, τό Ύπουργείο λειτουργεί μέ βάση τό τί κυκλοφορεί γιά τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, τί κάνουν στά σχολεῖα, πῶς τό ἀντιλαμβάνεται ὁ καθένας. Ἄν εἶχαμε μιά νομικά τεκμηριωμένη ἀποψη γιά τό τί εἶναι θρησκευτική ἐλευθερία, ποιὰ εἶναι τά ὅρια της καί ποῦ τίγεται, θά μπορούσαμε ἐνδεχομένως νά προσαρμόσουμε πολύ καλύτερα τά βιβλία μας. Μία ἐρώτηση, τήν ὁποία ἐπίσης, δέν ξέρω καί θά μπορούσε νά ἀπαντηθῆ ἀπό τήν ἴδια ἐπιτροπή, τήν σχέση εὐρωπαϊκῆς νομοθεσίας καί ἐθνικῆς. Κυκλοφορεῖ εὐρύτατα ἡ ἀποψη ὅτι ἡ εὐρωπαϊκή νομοθεσία ὑπέρκειται τῆς ἐθνικῆς. Βεβαίως, ὅλα τά ἐθνικά κράτη τό ἀρνοῦνται, στήν πραγματικότητα ὅμως, ὅλα μας τά προγράμματα σκοντάφτουν στήν Εὐρωπαϊκή Ἐνωση. Κι ἄν ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση πῆ ὅτι τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στήν Ἑλλάδα δέν περνάει, θά τό κόψη ὁ Ὑπουργός χωρίς νά ἔχη διαβάσει οὔτε ἓνα βιβλίο, χωρίς νά ἔχη ἀκούσει οὔτε μιά ἀπό τίς εἰσηγήσεις μας! Εἶναι ἀπαραίτητο, λοιπόν, νά ἔχουμε μιά ἐπιστημονικά τεκμηριωμένη ἀποψη, οὔτε θεολογικά, οὔτε ἰδεολογικά, γιά τό ποῦ τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν τίγει τυχόν τή θρησκευτική ἐλευθερία. Τό ζητούμενο εἶναι νά σώσουμε τό μάθημα, δέν εἶναι νά προβάσουμε τά ὅποια πιστεύω μας ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο. Κάτι ἀκόμη πού θά μπορούσε νά γίνη ἀπό αὐτήν τήν Ἐπιτροπή εἶναι μιά ἀνθρωπογεωγραφία τοῦ ἐλληνικοῦ δημόσιου σχολείου σήμερα. Εἶπε ὁ Ἅγιος Ναυπάκτου ὅτι σέ πολλά σχολεῖα σήμερα τό 40% τῶν μαθητῶν εἶναι ἀλλοδαποί. Νομίζω ὅτι εἶναι σέ κάποια τουλάχιστον σχολεῖα τῆς Θεσσαλονίκης πού ξέρω, πολύ περισσότεροι, καθώς οἱ Χριστιανοί πλέον στέλνουν τά παιδιά τους στά ἰδιωτικά σχολεῖα. Ἐννοῶ ὅτι αὐτοί πού πᾶνε κυρίως στά δημόσια,

είναι αυτοί που δεν μπορούν να πληρώσουν τα ιδιωτικά σχολεία. Τελειώνω εδώ, Σας ευχαριστώ πάρα πολύ για την ευκαιρία αυτή που μας δώσατε.

Ἐλλογιμώτατος κ. Ἀπόστολος Νικολαΐδης, Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: Μακαριώτατε, ἐγὼ δὲν ἔχω ἔλθει μὲ κάποιες προτάσεις. Ἐγινε χθὲς μιὰ συνεδρίαση τῆς Σχολῆς, ὁπότε αὐτό τό ὁποῖο θά ἀναφέρω ἐδῶ εἶναι ἡ συνισταμένη τῶν ὄσων συζητήθηκαν χθὲς. Τό πρῶτο πού θέλω νά κάνω εἶναι νά Σας ευχαριστήσω, Μακαριώτατε, πού μᾶς καλέσατε κι αὐτό δείχνει ὅτι Ἐσεῖς ἐφαρμόζετε ἀπό τή δική Σας μεριά αὐτό πού ζητᾶτε κάθε φορά στήν Πεντέλη, τή συνεργασία τῆς Διοικούσας Ἐκκλησίας μὲ τίς Θεολογικές Σχολές. Συνεχίζω μὲ αὐτό πού ἀνέφερε κι ὁ Συνάδελφος ἀπό τή Θεσσαλονίκη ὅτι εἶναι χαρά γιά μᾶς τέτοιες πρωτοβουλίες. Βέβαια, στή Συνέλευση χθὲς ἐλέχθη ὅτι τέτοιες πρωτοβουλίες, αὐτό πού γίνεται σήμερα ἐδῶ, θά ἦταν καλύτερα νά γινόταν ὑπό τύπον μιᾶς ἡμερίδος, ἐνός συνεδρίου, ἔτσι ὥστε νά ἔπαιρναν μέρος καί ἄλλοι καί νά λάμβαναν τό λόγο. Ἡ δική μου ἄποψη, βεβαίως, εἶναι ὅτι εἶναι καλύτερο αὐτό πού γίνεται ἐδῶ, μὲ τήν εἰσήγηση καί τήν ὄλη διαδικασία, καί ἴσως τό πιό ἐνδεδειγμένο γιά νά προχωρήσουμε μπροστά. Ευχαριστῶ πολύ τόν Ἅγιο Ναυπάκτου, ὁμολογῶ ὅτι ἔκανε τεράστιο κόπο καί θεωρῶ τήν εἰσήγησή του ἕνα ἀπό τά πιό συγκροτημένα κείμενα ἐπί τοῦ θέματος. Βεβαίως, ὁ Ἅγιος Ναυπάκτου εἶναι γνωστός γιά τά κείμενά του καί τά βιβλία του καί στό παρόν κείμενο ὁ κόπος του προφανῶς δὲν εἶναι πολυήμερος, ἀλλά πολύμηνος. Ἡ συζήτηση πού ἔγινε χθὲς στή Θεολογική Σχολή Ἀθηνῶν ἦταν πέρα ἀπό ἰδεολογίες

καί μονομερείς προσεγγίσεις τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν. Περίπου εἶπαμε τά ἑξῆς: Νά παραμείνη τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ὡς ἔχει, τό μεγαλύτερο μέρος νά ἀφιερώνεται στήν Ὁρθόδοξη δογματικοθητική, λειτουργική καί λοιπή Παράδοση, ὑπάρχει ἕνα μέρος τό ὁποῖο ἀναφέρεται στίς λοιπές ὁμολογίες κι ἕνα τρίτο μέρος τό ὁποῖο ἀφορᾷ στίς ἄλλες θρησκείες καί τό ὁποῖο ἀναλόγως καί μέ τήν ἐπιμονή τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, μπορεῖ νά λάβη καί μεγαλύτερες διαστάσεις. Νομίζω ὅτι ἡ εἰσήγηση τοῦ Ἁγίου Ναυπάκτου ἦταν καταπληκτική ὑπό τήν ἔννοια ὅτι ἀπέδειξε πῶς ἀπό τό παρόν μάθημα καί τό παρόν πρόγραμμα δέν ἀπουσιάζουν οἱ θρησκευτολογικές ἀναφορές, ὥστόσο πρέπει νά πῶ ὅτι τό φαινόμενο τῆς θρησκείας εἶναι πολύ πιό πολύπλοκο ἀπό ὅσο μπορεῖ ὁ μαθητής τοῦ γυμνασίου νά καταλάβῃ. Ἐπειδῆ ἀνήκω στό χῶρο τῆς κοινωνιολογίας τῆς θρησκείας, νά πῶ ὅτι ἡ κοινωνιολογική προσέγγιση εἶναι τόσο ἐκτεταμένη ὥστε δέν μπορεῖ κανείς νά φανταστῇ. Ὑπάρχει ἡ φιλοσοφική προσέγγιση καί ἡ ψυχολογική προσέγγιση. Ἄρα πράγματι δέν μπορεῖ νά ἔχη ἕναν ἀποσπασματικό χαρακτήρα ἡ θρησκευτολογική προσέγγιση. Συμφωνῶ ὅτι εἶναι προτιμότερη μιᾶ ἱστορία τῶν θρησκειῶν, παρά μιᾶ ἐμβάθυνση στό θρησκευτικό φαινόμενο, ὥστόσο ἂν ἐπιμείνῃ τό Ὑπουργεῖο Παιδείας, μπορεῖ νά γίνῃ αὐτό στό Λύκειο καί νά προσεγγιστῇ τό θρησκευτικό φαινόμενο, πέρα ἀπό συγκεκριμένες θρησκείες. Μέσα σέ αὐτό τό πλαίσιο λοιπόν, νομίζω ὅτι καλύπτονται ὅλες οἱ ἀνάγκες, καί τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, καί ὅτι οἱ γονεῖς θέλουν καί τό Σύνταγμα ἐπιτάσσει. Τό μάθημα πρέπει νά εἶναι καί κοινό καί ὑποχρεωτικό, νά ἀκολουθῇ τοὺς κανόνες τῆς παιδαγωγικῆς καί διδακτικῆς ἐπιστήμης, νά ἀποτελῇ

ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς γενικῆς διαπολιτισμικῆς ἐκπαίδευσης καί τμήμα τοῦ δημόσιου σχολείου, νά διδάσκεται ἀπό θεολόγους μέ παιδαγωγική καί διδακτική κατάρτιση κι ὄχι θρησκευολόγους, νά καλύπτει τίς γνωστικές, συναισθηματικές καί ψυχοκινητικές ἀνάγκες τῶν μαθητῶν, νά εἶναι μάθημα παιδείας, γνώσης καί καλλιέργειας ἤθους. Συγκεκριμένα, καλύπτει τίς ἀνάγκες τῆς Ὁρθόδοξης Παιδείας καί μόρφωσης μέσα ἀπό τή διδασκαλία τοῦ δόγματος, τοῦ ἤθους τῆς Ὁρθόδοξης Παράδοσης καί τῆς πολιτισμικῆς κληρονομιάς, τήν ἀνάγκη γνωριμίας μέ ἄλλες θρησκείες καί ὁμολογίες καί ἀνάπτυξης ἑνός ἐποικοδομητικοῦ διαλόγου μέ αὐτές, τήν ἀνάγκη τῆς καλλιέργειας ἀλληλέγγυων θρησκευτικῶν αἰσθημάτων στό πνεῦμα τοῦ σεβασμοῦ καί τῆς ἀνεκτικότητας, πού θά ὀδηγήσει καί στήν ἄρνηση τῶν θρησκευτικῶν παθῶν καί συγκρούσεων, ἔτσι μπορεῖ καί συνδυάζεται ἡ γνωριμία τῆς Ἑλληνορθόδοξης ταυτότητος μέ τό σεβασμό τῶν ταυτοτήτων τῶν διαφορετικῶν σέ θρησκευτικό καί πολιτισμικό ἐπίπεδο, καλύπτει ἐπίσης τήν ἀνάγκη τῆς ἀντιμετώπισης σύγχρονων παγκόσμιων προβλημάτων, ὅπως ἡ μισαλλοδοξία, ὁ φανατισμός, ἡ τρομοκρατία καί τό οἰκολογικό πρόβλημα, καί τέλος ὅλ' αὐτά προϋποθέτουν, θεωροῦμε, μιᾶ ἐξειδικευμένη ἐπιστημονική γνώση τήν ὁποία κανεῖς μπορεῖ νά πάρη στίς θεολογικές σχολές. Νά κάνω μιᾶ τελευταία παρατήρηση: Ἐπειδή συνεχῶς ἀκούω τό τί διασφαλίζει καί τό τί ἐπιβάλλει τό Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, τό ὁποῖο κάλλιστα μπορεῖ ν' ἀλλάξει καί τό ἐρώτημα θά εἶναι τότε ποῦ θά βροῦμε νά στηριχτοῦμε, ἀπό χρόνια λέω ὅτι πρέπει νά ἐτοιμαζόμαστε ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τά δεκαníκια τῆς Πολιτείας, ἔτσι ὥστε νά ἐξυπηρετοῦνται οἱ ἀνάγκες τοῦ

λαοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας, ἀποδεικνύοντας ἐμεῖς πλέον ὅτι τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, μπορεῖ νά διακατέχεται ἀπό μιᾶ αὐτοπεποίθηση, ἀπό μιᾶ αὐτάρκεια, ὥστε νά μή χρειάζεται κάποιος νά τό ὑποκαταστήσῃ, νά τό καταργήσῃ, ἐπειδὴ θά καταργηθοῦν ἐνδεχομένως κάποιες διατάξεις τοῦ Συντάγματος στό μέλλον. Εὐχαριστῶ.

Ἐλλογιμώτατος κ. Παναγιώτης Σκαλτσῆς, Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Μακαριώτατε, θά ἤθελα νά Σᾶς συγχαρῶ γιά τήν πρωτοβουλία πού ἐλάβατε Ἐσεῖς καί ἡ Ἱερά Σύνοδος προκειμένου νά συζητηθῇ ἕνα θέμα πολύ σημαντικό, πού ἀφορᾶ στή θρησκευτική ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν μας στά σχολεῖα. Κι εἶναι πολύ σημαντική αὐτή ἡ πρωτοβουλία γιατί, ὅπως ἀκούστηκε, εἶναι ἡ πρώτη φορᾶ πού μᾶς δίνεται μιᾶ τέτοια δυνατότητα κι ἐπειδὴ ἔχουμε ἀκούσει πολλές φορὲς τήν πολιτική ἡγεσία νά μᾶς λέη ὅτι θέλει νά ἀκούσῃ τήν ἀποψη τῆς Ἐκκλησίας ξέρουμε τό σεβασμὸ πού τρέφει ἡ πολιτική ἡγεσία καί γενικότερα ἡ πολιτική κυβέρνησις αὐτῆς τῆς περιόδου στό πρόσωπό Σας εἶναι μιᾶ εὐκαιρία μέσα ἀπὸ μιᾶ γόνιμη συζήτηση κι ἕναν ἐνδιαφέροντα διάλογο νά μεταφέρετε Ἐσεῖς αὐτὸ τὸ πνεῦμα στὸν Ὑπουργὸ ἢ στὸ ἀρμόδιο σῶμα πού ἀσχολεῖται μὲ τὰ θέματα αὐτὰ γιά νά ληφθεῖ μιᾶ ἀπόφασις συγκεκριμένη καί νά μὴν ταλαιπωρούμαστε ἀπὸ δῶ καὶ πέρα. Νὰ ἀποφύγουμε καὶ τὰ χειρότερα! Δηλαδή νά κατοχυρωθῇ τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ὡς ὑποχρεωτικὸ κι ἐνδεχομένως νά προλάβουμε καὶ καταστάσεις σὲ μιᾶ πιθανὴ ἀλλαγὴ τοῦ Συντάγματος. Ἔχω τήν αἴσθησις ὅτι ἡ θρησκευτικὴ παιδεία δὲν εἶναι μόνο ὑπόθεσις τοῦ Σχολείου, ἀλλὰ εἶναι ὑπόθεσις τῆς

Ἐκκλησίας, τῆς Ἐνορίας καὶ τῆς οἰκογένειας. Τὸ Σχολεῖο εἶναι ἡ φωνὴ ὄλων αὐτῶν, ὁ θεολόγος καθηγητῆς εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος ὄλων αὐτῶν καὶ τῶν θεολογικῶν Σχολῶν μέσα στὶς ὁποῖες ἐκπαιδεύεται. Ἔχει τεράστια εὐθύνη γι' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ δείξουμε τεράστιο σεβασμὸ στοὺς μάχιμους θεολόγους ποὺ δίνουν καθημερινὰ τὴ μάχη μὲ ἀξιοπρέπεια καὶ δὲν ἔχω ἀκούσει ποτὲ τὰ τελευταῖα χρόνια κάτι ἀρνητικὸ ὅσον ἀφορᾷ στὸν τρόπο διδασκαλίας. Ἄλλωστε αὐτοὶ ποὺ ἐπιλέγονται τὰ τελευταῖα χρόνια εἶναι μέσῳ ΑΣΕΠ εἶναι τὰ διαμάντια θὰ ἔλεγα τῶν θεολογικῶν Σχολῶν, τὰ καλύτερά μας παιδιὰ. Δὲν εἶναι ὅπως παλαιότερα ὅποτε ἀκούγονταν διάφορα. Ἴσως νὰ κάνω λάθος. Δεύτερη παρατήρηση γενικότερη. Ὅσα χρόνια ἐγὼ θυμᾶμαι, ἀκούω συνέχεια ὅτι τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν εἶναι τό πιὸ δύσκολο. Καὶ σήμερα ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ναυπάκτου ἀκούστηκε αὐτὸ! Εἶναι θεωρητικὸ, εἶναι σχολαστικὸ, εἶναι πολύλογο, καὶ πολλὰ ἄλλα. Κι ἴσως στὶς βάσεις αὐτὲς, αὐτοὶ ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ πιλοτικὸ πρόγραμμα σπουδῶν ἢ σὲ κάποιον ἄλλο ἰδιωτικὸ ἐπίπεδο σκέφτηκαν νὰ κάνουν κάτι ἄλλο. Ἄς μὴν τὰ πετροβολᾶμε. Ὁ Ἅγιος Ναυπάκτου σήμερα ἔκανε μιὰ πολὺ σημαντικὴ δουλειὰ, δηλαδή ἡ εἰσήγησή του συνδυάζει καὶ τὴ γνώση καὶ τὴ μελέτη καὶ τὴν προσπάθεια νὰ συγκεραστοῦν ἀπόψεις, γιὰ νὰ προβάλῃ κάτι κοινὸ ποὺ ὑπερβαίνει, ὅπως τὸ γράφει χαρακτηριστικὰ, τὶς ἀντιπαλότητες. Ἄς στηριχτοῦμε σὲ αὐτὸ καὶ αὐτὸ τὸ μήνυμα νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴ συνάντησή αὐτῆ. Ἐγὼ, ὅμως, θὰ ἐπισημάνω δυὸ πράγματα ἀπὸ τὴν εἰσήγησή τοῦ Ἁγίου Ναυπάκτου ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἤθελα νὰ μᾶς δώσῃ κάποιες περαιτέρω διευκρινίσεις. Κάπου λέει, κι ἀκούγεται αὐτὸ εὐρύτερα, ὅτι τὰ παιδιὰ τὰ μικρὰ δὲν

εἶναι ὄριμα νὰ ἀκούσουν θέματα ἄλλων θρησκειῶν. Νὰ Σᾶς πῶ ἓνα παράδειγμα: ἐὰν ἓνα παιδί ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἢ τὴν Πελοπόννησο πάη στὴ Θρόακη καὶ δῆ τις κυρίες ἐκεῖ τις Μουσουλμάνες, πὺ εἶναι ντυμένες στὰ μαῦρα, δὲν πρέπει νὰ ξέρη ὅτι αὐτὲς δὲν εἶναι καλόγριες καὶ νὰ μὴν πάη νὰ τίς φιλήσῃ τὸ χέρι; Δὲν θὰ πρέπει νὰ ξέρη, ὅταν βρεθῆ μὲ τὸν πατέρα ἢ τὴ μητέρα του στὴν Κωνσταντινούπολη ὅτι δίπλα ἀπὸ τὴν Ἁγία Σοφία εἶναι ἓνα ἄλλο κτίριο πὺ εἶναι πανομοιότυπο; Τί εἶναι αὐτὸ; Καὶ νὰ μὴ λέη κατὰ τὸ ἀνέκδοτο, νὰ ἓνα μεγάλο κτίριο! Θέλω νὰ πῶ μὴν ὑποτιμοῦμε τὰ παιδιά σήμερα! Ξέρουν πολλὰ πράγματα! Καὶ μὲ τὸ διαδίκτυο ξέρουν περισσότερα, ἀλλὰ δυστυχῶς ξέρουν τὰ ἀρνητικά. Δηλαδή ἄς ἐκτιμήσουμε καὶ τὴν προσπάθεια πὺ γίνεται ἀπὸ τὰ πιλοτικά προγράμματα, τὰ ὁποῖα, βεβαίως, μπορεῖ νὰ ἔχουν τὰ λάθη τους, τίς ἀστοχίες τους, ἀλλὰ εἶναι μῖα προσπάθεια. Ὅπως ἄς ἐκτιμήσουμε καὶ τὴν προσπάθεια πὺ γίνεται ἀπὸ τὴν ΠΕΘ, τῆς ὁποίας ὁ Πρόεδρος εἶναι συμφοιτητής μου καὶ τοὺς ξέρω ὅλους καλά. Κάνουν μῖα φιλότιμη προσπάθεια καὶ δὲν εἶναι ὠραῖο πράγμα νὰ εἴμαστε ἀπέναντι! Ἡ Ἐκκλησία εἶναι αὐτὴ πὺ θὰ μᾶς ἐνώση καὶ θὰ δώσῃ τὴν κατευθυντήρια γραμμὴ πάντα ὑπὸ τὴ δικὴ Σας ἔμπνευση καὶ καθοδήγηση. Ἐνα δεύτερο στοιχεῖο στὰ ὅσα ὁμορφα ἀκούσαμε ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ναυπάκτου. Δὲν ξέρω, αὐτὸς ὁ ὅρος συγκριτικὴ θρησκευιολογία εἶναι ἴσως ἀντιφατικὸς καὶ θέλει μῖα παραπάνω διευκρίνιση. Συγκριτικὴ θρησκευιολογία εἶναι ἢ παράθεση κάποιων στοιχείων ἀπὸ θρησκείες, ἀπὸ παραδόσεις. Γιατί ὁ ὅρος θρησκευιολογία εἶναι ἐντελῶς ἀδόκιμος –τὸ εἶπε καὶ ὁ ἴδιος– καὶ δὲν εἶναι ἀποδεκτὸς ἀπὸ κανέναν. Ἄρα ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας ὅταν μιλάῃ γιὰ θρησκευιολογία, ἴσως

δὲν ξέρει ὁ ἄνθρωπος ὅτι χρησιμοποιεῖ λάθος ὀρολογία, ὅρο ποὺ δὲν εἶναι ἀποδεκτὸς ἀπὸ κανέναν. Μακαριώτατε καὶ οἱ Ἅγιοι Ἀρχιερεῖς, κι ἐμεῖς ὡς Θεολόγοι εἴμαστε ἀνέτοιμοι νὰ διδάξουμε θρησκευολογία! Τὸ ἐπόμενο βῆμα εἶναι νὰ πάρουν τὰ Θρησκευτικὰ ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια καὶ νὰ τὰ πᾶνε στὴ νομικὴ, στὴ φιλοσοφικὴ Σχολή, ἐννοῶ τὴ διδασκαλία ἢ νὰ τὰ πᾶνε σὲ κάποιον ἰδιωτικὸ πανεπιστήμιο καὶ ἀπὸ κεῖ νὰ διορίζουν τοὺς καθηγητὲς. Ἔχει ἄλλες συνέπειες. Κλείνω, ἀφοῦ Σᾶς εὐχαριστήσω καὶ πάλι γιὰ τὴν πρωτοβουλία αὐτὴ, ἀφοῦ συγχαρῶ τὸν Ἅγιο Ναυπάκτου γιὰ τὸν κόπο ποὺ ἔκανε νὰ μᾶς ἐνημερώση καὶ νὰ προβάλῃ κάτι μὲ πνεῦμα σύμπνοιας καὶ συνεργασίας, καὶ ἄς δημιουργηθεῖ μία ἐπιτροπὴ – ἦταν σημαντικὸ αὐτὸ ποὺ εἶπε ὁ Κοσμήτορας– γιὰ νὰ δοῦμε καὶ τὰ νομικὰ θέματα τῆς ὅλης ὑποθέσεως, γιὰ νὰ μὴ χάσουμε ἐντελῶς τὸ μάθημα, γιατί δὲν μᾶς καταλαβαίνουν. Ἄλλη γλῶσσα μιλάμε ἐδῶ, ἄλλη γλῶσσα μιᾶνε στὸ Ὑπουργεῖο καὶ ἄλλη παραπέρα. Ἴσως καὶ αὐτὴ ἡ πλευρὰ πρέπει νὰ φύγῃ, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε τὸ περιεχόμενο τῶν μαθημάτων– ἄς καθίσουν κάποιον ποὺ εἶναι εἰδικότεροι παιδαγωγοὶ κι ἄς φτιάξουν ἓνα πρόγραμμα ποὺ νὰ ἔχῃ ὅλες αὐτὲς τὶς εἰδικὲς προδιαγραφές καὶ τὶς συντεταγμένες ποὺ ἀκούσαμε σήμερα καὶ ποὺ θέλουμε ὅλοι μας γιὰ νὰ προχωρήσῃ τὸ πρᾶγμα καλὰ!

Ἐλλογιμώτατος κ. Κωνσταντῖνος Χρήστου, Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Μακαριώτατε, κατ' ἀρχὴν Σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν πρόσκληση τὴν ὁποία μᾶς ἀπευθύνετε, αὐτὸ δείχνει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὶς Θεολογικὲς Σχολές καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ

εκπαίδευση. Θὰ πρέπει νὰ εὐχαριστήσω ἐπίσης τὸν Ἅγιον
 Ναυπάκτου γιὰ τὴν εἰσήγησή του, ἡ ὁποία πραγματικὰ
 ὑπῆρξε χειμαρρώδης καὶ διεξοδική. Εἶναι δύσκολο νὰ πῆ
 κανεὶς ὅτι δὲν κάλυψε στὸ σύνολό του τὸ θέμα, γι' αὐτὸ
 θὰ μπορούσαμε νὰ μὴ μιλήσουμε καθόλου, θέλω ὅμως
 ἐπιγραμματικὰ νὰ Σᾶς ἀναφέρω, χωρὶς νὰ Σᾶς κουράσω,
 τὰ κύρια σημεῖα τοῦ κειμένου τὸ ὁποῖο ἐπεξεργάστηκε
 τὸ τμήμα μου. Θεωροῦμε ὅτι οἱ σύγχρονες κοινωνίες,
 στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία, ἀποδέχονται τὴ θρη-
 σκευτικὴ ἐκπαίδευση στὸ δημόσιο βίον διότι πιστεύουν
 ὅτι αὐτὸ συντελεῖ στὴν οἰκοδόμησι τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ,
 τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου. Τὸ ἴδιο
 κάνει καὶ ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία. Αὐτὴ, κατὰ τὸ Σύνταγ-
 μά της, δὲν ἔχει οὐδετερόθρησκο χαρακτήρα, ἀλλὰ σέ-
 βεται τὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία. Κι ὑποχρεοῦται σύμ-
 φωνα μὲ τὸ ἐθνικὸ καὶ τὸ εὐρωπαϊκὸ πλαίσιο, ἀλλὰ
 καὶ τὴ νομολογία τῶν εὐρωπαϊκῶν δικαστηρίων, τὴν
 ὁποία διεξοδικὰ μᾶς ἀνέφερε ὁ Ἅγιος Ναυπάκτου –γι'
 αὐτὸ καὶ δὲν ἐπιμένω σὲ λεπτομέρειες– ὀφείλει νὰ πα-
 ρέχη θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση ποὺ νὰ βασίζεται στὴν
 ὀρθόδοξη παράδοση καὶ διαμέσου αὐτῆς νὰ ἐνισχύη
 τὴ θρησκευτικὴ ταυτότητα. Τὸ μάθημα, λοιπὸν, τῶν
 θρησκευτικῶν ὀφείλει νὰ συμβάλλη στὴν ἀνάπτυξη τῆς
 θρησκευτικῆς συνείδησης κατὰ τοὺς νόμους ποὺ καὶ ὁ
 Σεβασμιώτατος ἀνέφερε. Ἐκτὸς αὐτοῦ μὲ ἐνέργειες καὶ
 τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν θὰ πρέπει νὰ
 διασφαλιστῇ ὁ ὑποχρεωτικὸς τοῦ χαρακτήρα, ὅπως τὸν
 περιέγραψε ὁ Ἅγιος Ναυπάκτου καὶ γιὰ ἰκανὸ ἀριθμὸ
 ὥρων διδασκαλίας. Αὐτὸ εἶναι σημαντικὸ γιὰ μᾶς στὶς
 Θεολογικὰς Σχολὰς. Ὁ Καταστατικὸς Χάρτης ἐξ ὀρισμοῦ
 δίνει στὴν Ἐκκλησία τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀσχολῆται καὶ

νά παρακολουθῆ τὸ περιεχόμενον τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν. Τὸ ὑπάρχον νομικὸ ὑπόβαθρον προσδιορίζει καὶ τὴν κατεύθυνση τῶν προσπαθειῶν μας. Καλῶς καὶ εὐθαρσῶς, Μακαριώτατε, δηλώσατε πρὶν λίγες ἡμέρες ὅτι ὑπάρχει τὸ Σύνταγμα, οἱ νόμοι καὶ ὁ Καταστατικὸς Χάρτης καὶ μὲ αὐτὰ διοικοῦνται καὶ λειτουργοῦν καὶ τὸ Κράτος καὶ ἡ Ἐκκλησία. Ἐπομένως, ἡ θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση στὴ χώρα μας δὲν μπορεῖ νὰ καταστῆ θρησκευολογικὴ ἢ πολιτιστικὴ ἀγωγή, οὔτε νὰ καταστῆ μιὰ φιλοσοφικὴ ἢ κοινωνικὴ ἠθικὴ. Ἡ ἐπισημανση αὐτὴ οὐδόλως ἀναιρεῖ τὸ διαλεκτικὸ ὡς πρὸς τὴν πολιτιστικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἑτερότητα χαρακτηῖρα τοῦ μαθήματος. Στὴ χώρα μας φυσικὰ πλειοψηφοῦν οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοί, ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἀνέκαθεν εἶχε τεράστια πολιτισμικὴ συνεισφορά στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτισμικῆς ταυτότητος καὶ ἰδιοπροσωπείας τοῦ ἔθνους μας καὶ φυσικὰ προέχει οἱ μαθητὲς νὰ γνωρίζουν τὴ διδασκαλίαν τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας μας καὶ τὸν ὀρθόδοξο πολιτισμὸν. Στὴν κατάστασιν μάλιστα, στὴν ὁποία βρίσκειται ὁ λαὸς μας σήμερον, ὑπάρχει ἀνάγκη πνευματικῆς ἀναγέννησης καὶ αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ χωρὶς τὸν ἀναβαπτισμόν στὶς πνευματικὰς ρίζας τῆς Ὀρθοδοξίας. Βεβαίως, θεωρεῖται χρήσιμον ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατάλληλη πληροφόρηση καὶ μύσησιν στὴν ὀρθόδοξον κληρονομίαν, νὰ προσφέρεται καὶ ἡ ἐπιστημονικὰ διαρθρωμένη συστηματικὴ καὶ σὲ ξεχωριστὰς ἐνότητεσ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν, κυρίως στὸ Λύκειον. Ἡ ἐξαιρετικὴ εἰσῆγησις τοῦ Μητροπολίτου Ναυπάκτου μᾶς περιέγραψε τί διδάσκειται στὸ κάθε ἔτος καὶ μὲ ποῖον τρόπον, ἐπομένως ὑπάρχει ἄφθονη θρησκευολογία καὶ ἡ ἱστορία τῶν θρησκευτικῶν στὰ ἐγχειρίδια τόσο τοῦ Γυμνα-

σίου, ὅσο καὶ τοῦ Λυκείου. Ἡ διδασκαλία αὐτὴ κατὰ τὴν ἀποψή μας ὀφείλει νὰ στηρίζεται στὴ γνώση, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνταποκρίνεται στὸ ἐπίπεδο τῆς προσληπτικῆς καὶ ἀντιληπτικῆς ἰκανότητος τῶν μαθητῶν τῆς ἐκάστοτε σχολικῆς τάξης. Μία ὀργανωμένη καὶ δομημένη σὲ ξεχωριστὲς ἐνότητες διδασκαλία γιὰ κάθε θρησκεία κρίνεται καταλληλότερη καὶ δείχνει σεβασμὸ στὴ θρησκεία τῶν ἄλλων. Συμπερασματικά, συμφωνῶ ἀπολύτως μὲ τὴν πρόταση τοῦ Μητροπολίτη Ναυπάκτου, νομίζω πὼς μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ τὴ βάση γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος, νὰ τεθῆ ὡς βάση τὸ παλιὸ πρόγραμμα καὶ ἐκεῖ νὰ γίνουν κάποιες βελτιώσεις ἐφόσον ἐπιμένει ἡ Ἐκκλησία. Σὲ κάθε περίπτωση εἴμαστε στὴ διάθεσή Σας, ὥστε ἀπὸ κοινοῦ νὰ ἀντιμετωπιστῇ τὸ θέμα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, τὶς Θεολογικὲς Σχολὲς καὶ τοὺς μαχίμους Θεολόγους. Σᾶς εὐχαριστῶ.

κ. Ἰωαννίδης Θωμᾶς, Πρόεδρος Τμήματος Θεολογίας Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Μακαριώτατε, Σᾶς εὐχαριστοῦμε πολὺ γι' αὐτὴ τὴ συνάντηση. Θέλουμε κι ἐμεῖς τὴ συνεργασία μὲ τὴν Ἐκκλησία σὲ ὅλα τὰ θέματα μὰ ἰδίως τώρα γιὰ τὸ πρόβλημα μὲ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν. Εὐχαριστίες καὶ πρὸς τὸν Σεβασμιώτατο Ναυπάκτου γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ ἀπὸ κάθε πλευρὰ εἰσήγησή του. Ἐμένα προσωπικὰ μὲ κάλυψε. Θὰ ἤθελα νὰ σταθῶ σὲ δυὸ τρία σημεῖα τῆς εἰσηγήσεως σὲ αὐτὰ ποὺ εἶπε ὁ κ. Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης. Σὲ καμιά περίπτωση δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἀντιπαλότητες. Ἀπέναντι στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας πρέπει νὰ εἴμαστε ἐνωμένοι σὰν μὴ γροθιά. Ἀντιθέσεις θὰ ὑπάρχουν, μὰ νὰ ὑπάρχη καὶ σύνθεσις. Δὲν ἔχουμε νὰ χωρίσουμε κάτι μεταξὺ μας. Τὸ ἐρώτημά μου εἶναι ἂν

τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν πρέπει νὰ εἶναι ἀπο.....
 κο (sic) χριστοκεντρικὸ ἢ ἀνθρωποκεντρικὸ; Τὸ δεῦτερο
 ἐρώτημά μου εἶναι ἡ συνεξέταση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ
 τῶν θρησκευμάτων ὡς ἓνα σύνολο ἂν ἀποτελεῖ ἓνα δύσκο-
 λο, ἓνα ἀντιεπιστημονικὸ ἐπιχείρημα. Ὁ Χριστιανισμὸς
 καὶ κάθε θρήσκευμα νοοῦνται ὡς διαφοροετικὰ σύνολα
 θεολογικῶν ἰδεῶν, λατρευτικῶν πρακτικῶν, βιωμάτων,
 ἠθικῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν καὶ ἀντιλήψεων. Δὲν ξέρω
 τί μποροῦν νὰ καταλάβουν τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ.
 Φοιτητὲς καὶ ἀγνοοῦν βασικὰ στοιχεῖα. Σὲ ἐρώτηση τί
 εἶναι οἱ καθολικὲς ἐπιστολὲς, ἀπαντοῦν πὼς προέρχον-
 ται ἀπὸ τὴν παπικὴ Ἐκκλησία. Τὸ ἐπίπεδό τους εἶναι
 ἄρκετὰ χαμηλὸ. Ἐπειδὴ προέρχομαι ἀπὸ τὴν δευτερο-
 βάθμια ἐκπαίδευση, ὑπάρχει ἐδῶ καὶ κάποια χρόνια
 ἓνας προβληματισμὸς νὰ ἀλλάξῃ αὐτὴ ἡ λογικὴ διανομὴ
 τῶν θεμάτων τῆς ὕλης Παλαιὰ Διαθήκη, μετὰ Καινὴ Δια-
 θήκη, μετὰ τὰ ὑπόλοιπα. Ἄν ἀλλάξουν αὐτὰ θὰ μποροῦν
 τὰ παιδιὰ νὰ τοποθετήσουν χρονικὰ τὸν Ἀβραάμ, τὸν
 Κύριο, τὸν Βούδα, τὸν Μάρξ; Μποροῦμε νὰ τοὺς δοῦμε
 σὲ μίᾳ παραλληλότητᾳ; Μήπως δημιουργοῦμε σύγχυ-
 ση στὰ παιδιὰ; Αὐτὰ ὡς ἄποψη δική μου. Τὴν ἄποψη
 τῆς Σχολῆς τὴν ἐξέφρασε ὁ κ. Κοσμήτωρ. Σὲ καμιά πε-
 ρίπτωση δὲν ἐπιθυμῶ τὴν ἀντιπαλότητα μεταξὺ μας.
 Μελετᾶμε τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα σπουδῶν, βλέπου-
 με τίς ἀδυναμίες, τίς βελτιώνουμε, ἀξιοποιοῦμε τὸ νέο
 πιλοτικὸ πρόγραμμα ποῦ εἶναι ἀποτέλεσμα δουλειᾶς συ-
 ναδέλφων, παίρνομε τὰ καλὰ καὶ προχωροῦμε. Αὐτὰ
 ἤθελα νὰ πῶ καὶ σᾶς εὐχαριστῶ πολὺ.

**κ. Δεσπότης Σωτήριος, Πρόεδρος Τμήματος Κοι-
 νωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πα-
 νεπιστημίου Ἀθηνῶν: Μακαριώτατε, Σεβασμιώτατοι**

Ἀρχιερεῖς, εὐχαριστῶ καὶ ἐγὼ γιὰ τὴν πρόσκληση καὶ γιὰ τὴν πολὺ συγκροτημένη εἰσήγηση τοῦ Σεβασμιωτάτου Ναυπάκτου —ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ πνευματικός μου— ἢ ὅποια ἦταν σημαντικὴ καὶ διότι κατέληγε σὲ οὐσιαστικὲς προτάσεις. Θὰ παρακαλοῦσα νὰ ὑπάρξῃ καὶ μιὰ δεύτερη παρόμοια συνάντηση. Ἐγὼ, δυστυχῶς, χθὲς ἔλαβα τὴν πρόσκληση καὶ δὲν προετοιμάστηκα καταλλήλως. Θὰ δώσω, ὅμως, αὐτὴν τὴ συγκροτημένη εἰσήγηση στοὺς συναδέλφους μου καὶ σὲ μιὰ δεύτερη συνάντηση θὰ ἔχω κι αὐτῶν τὶς ἀπόψεις. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Σχολή, μὲ κάλυψε ὁ κύριος Νικολαΐδης ὁ Κοσμήτωρ. Θέλω ὅμως νὰ καταθέσω τὴ δική μου ἐμπειρία. Πρὶν τὸ Πανεπιστήμιο χρημάτισα καθηγητὴς Ὀρθοδόξων Θρησκευτικῶν στὴν καρδιά τῆς Εὐρώπης, τὴ Γερμανία. Πιστεύω πὼς ἀπαιτεῖται μιὰ ἐπαναθεώρηση τοῦ θέματος καὶ τὸ μάθημα νὰ διδάσκεται ἀπὸ τὶς μικρὲς ἡλικίες. Στὴ Γερμανία διδάσκεται ἀπὸ τὴν πρώτη τάξη Δημοτικοῦ, ὄχι ἀπὸ τὸ δάσκαλο τῆς τάξεως μὰ ἀπὸ θεολόγο. Θεωρῶ πὼς τὰ πολλὰ κοινωνικὰ προβλήματα ἀπαιτοῦν τὸ νὰ τεθῆ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τὸ αἶτημα διδασκαλίας τῶν Θρησκευτικῶν ἀπὸ τὴν πρώτη Δημοτικοῦ. Ὅχι ἀπὸ τὸ δάσκαλο τῆς τάξεως ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιοῖ τὴν ὥρα τῶν Θρησκευτικῶν γιὰ κάτι ἄλλο μὰ ἀπὸ θεολόγο καθηγητὴ ὁ ὁποῖος θὰ συμβάλλῃ στὴν πνευματικὴ ὀριμότητα καὶ τὸ βίωμα τοῦ παιδιοῦ. Μὲ βάση μιὰ τέτοια ἐμπειρία τὸ παιδί θὰ μπορῆ νὰ μπῆ σὲ ἓνα διάλογο μὲ ἄλλες δοξασίες καὶ θρησκείες. Ἄρα τὸ μάθημα εἶναι ἀπαραίτητο καὶ ἡ σχετικὴ γνώση τῶν παιδιῶν πρέπει νὰ μετατρέπεται σὲ σοφία. Σὰς εὐχαριστῶ. Τὸ κείμενο θὰ τεθῆ ὑπόψη τῶν συναδέλφων.

κ. Μόσχος Δημήτριος, Ἐπίκουρος Καθηγητῆς

Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Πρόεδρος «ΚΑΙΡΟΥ»: Μακαριώτατε, μετὰ τὶς πρὸς ὅλους εὐχαριστίες, νὰ Σᾶς πῶ πὼς βρίσκομαι ἐδῶ καὶ μὲ τὴν ιδιότητα μέλους τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ προετοίμασε τὸ πιλοτικὸ πρόγραμμα γιὰ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὸ Δημοτικὸ καὶ Γυμνάσιο. Θὰ πῶ καὶ ἐγὼ μερικὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἴσως βοηθήσουν τὴ συζήτησή μας. Νὰ εὐχαριστήσω ἰδιαίτερος τὸν Σεβασμιώτατο Ναυπάκτου γιὰ τὴν εἰσήγησή του. Στὴ Γερμανία, ποὺ ἀνέφερε ὁ κ. Δεσπότης, τὸ μάθημα ἔχει ὁμολογιακὸ χαρακτήρα ὑπὸ τὴν προϋπόθεση πὼς οἱ Ὀρθόδοξοι μαθητὲς θὰ διδασχοῦν τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, οἱ καθολικοὶ τὴν καθολικὴ καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἵπάρχει, ὅμως, καὶ ἓνα ἄλλο μοντέλο. Ἐνα Σχολεῖο ποὺ εἶναι γιὰ ὅλους ἄρα καὶ τὸ μάθημα εἶναι πολὺ γενικὸ. Ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα μπορεῖ νὰ μὴν ἔχουμε μάθημα ὁμολογιακὸ. Ὅταν ὅμως μποροῦν νὰ ἐξαιροῦνται μαθητὲς ἄλλων δογμάτων ἢ θρησκευτῶν εἶναι σὰν νὰ δεχόμεστε πὼς τὸ μάθημα εἶναι ὁμολογιακὸ. Παλαιότερα δὲν ὑπῆρχε πρόβλημα. Ἀπὸ τὸ 2008 καὶ μετὰ, λόγῳ τῶν κοινωνικῶν μὰ καὶ νομικῶν ἀλλαγῶν, ἀλλάζουν τὰ δεδομένα. Δίνεται ἡ δυνατότητα τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν. Μετὰ τὴ ρύθμιση Λοβέρδου οἱ περίπου 5.500 ἀπαλλαγῆς περιορίζονται στίς 1300 περίπου. Ἡ μάχη ὅμως συνεχίζεται ὄχι μόνο σὲ ἑλληνικὰ μὰ καὶ στὸ Εὐρωπαϊκὸ δικαστήριο. Ἀπαιτεῖται ἀπὸ ὅλους μας ἐγρήγορη. Ὅπως εἰπώθηκε, εἶμαι καὶ ἓνας ἐκ τῶν συγγραφέων τοῦ βιβλίου τῆς δευτέρας Λυκείου, ἔχω καὶ μὴ πολυετὴ ἐμπειρία στὴν μέση Ἐκπαίδευση. Ἐτσι μὲ ἄλλους συναδέλφους βρέθηκα στὴ διαδικασία προετοιμασίας τοῦ πιλοτικοῦ προγράμματος. Ἐγινε μεγάλη δουλειά. Πέρα ἀπὸ τὸ

τί μᾶς λέει ἡ θρησκεία, δηλαδή τὸ ὁμολογιακὸ μάθημα, ὑπάρχει τὸ θρησκευτολογικὸ μάθημα ὅταν μαθαίνω γιὰ κάθε θρησκεία, ὑπάρχει καὶ μία τρίτη λύση τὸ πῶς ἐγὼ εὐαίσθητοποιοῦμαι καὶ δουλεύω πάνω στὴ δική μου θρησκευτικὴ ταυτότητα. Αὐτὸ ἐν ὀλίγοις εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ νέου προγράμματος. Γίνεται προσπάθεια ἀπὸ τὰ πρῶτα μαθητικὰ χρόνια τὸ παιδί νὰ ἀποκτήσῃ γνώσεις καὶ δεξιότητες νὰ γνωρίσῃ πρῶτα τὴ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ μετὰ ἄλλες. Τὰ παιδιὰ ἀγνοοῦν βασικὲς ἀρχές, γιὰτι συχνὰ δὲν ὑπάρχει καμιά ἐμπειρία Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ σπίτι. Μαθητὴς Λυκείου ἐρωτώμενος τί εἶναι ἡ μεγάλη Εἴσοδος ἀπάντησε πῶς, ὅταν ὁ παπὰς περιφέρεται μέσα στὸ ναὸ μὲ ἓνα ποτήρι κρασί στὸ χέρι. Ἀπὸ μία πλευρὰ ἔχει δίκιο, μὰ ἐμεῖς πρέπει νὰ βοηθήσουμε τὸ παιδί νὰ προσεγγίσῃ σωστὰ τὸ θέμα. Ἐπιπλέον μετὰ ἀπὸ μία σταδιακὴ μὰ συνεχῆ ἀναζήτησι ὁ μαθητὴς ἀποκτᾷ μία ἐκπαιδευτικὴ κατανόησι καὶ μία δυνατότητα ποὺ πρὶν δὲν εἶχε. Αὐτὸ μὲ ἓνα σύνολο δραστηριοτήτων ποὺ βοηθοῦν πολὺ τὸ παιδί. Σίγουρα ὑπάρχουν καὶ περιθώρια περισσότερης βελτίωσις. Τὰ μαθήματα εἶναι μερικὰ δίωρα ἀνὰ θεματικὴ ἐνότητα. Αὐτὸ γίνεται καὶ μὲ ἄλλα μαθήματα καὶ εἶναι πιὸ ἀποτελεσματικὸ. Δὲν εἶναι τέλειο τὸ πρόγραμμα, μὰ εἶναι πολὺ καλὸ καὶ ἀπαιτεῖ δουλειὰ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ καθηγητῆ, ὁ ποῖος πρέπει νὰ ἀλλάξῃ τὴν τεχνικὴ του. Μὲ κάποια βοήθεια ἀπὸ τὰ ΕΣΠΑ δίνεται ἓνας φάκελλος μὲ σχετικὸ βοηθητικὸ ὕλικὸ στὸν καθηγητῆ. Φοβᾶμαι, ὅμως, πῶς ἡ ἀνακίνησι τοῦ θέματος θὰ τὰ ἀφήσῃ ὅλα στὴν ἄκρη γιὰ μία νέα προσπάθεια. Ἴσως πρέπει νὰ προσπαθήσουμε μαζί νὰ διατηρήσουμε αὐτὸ τὸ πρόγραμμα, ἀφοῦ τὸ βελτιώσουμε ὅπου κρίνουμε πῶς χρήζει βοήθειας. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς δυνατό-

τητες τῶν παιδιῶν καὶ τίς γνώσεις, πιστεύω πὼς εἶναι πάρα πολλές. Ἐνα παιδὶ ἀπὸ μικρὸ ἀκόμη καὶ μέσω τῶν παιχιδιῶν του ἀποκτᾷ γνώσεις τίς ὁποῖες ὅμως κάποιος πρέπει νὰ ἀξιολογήσῃ καὶ νὰ τίς ὀργανώσῃ. Θέλω νὰ πιστεύω πὼς τὸ πρόγραμμα θὰ προχωρήσῃ. Εὐχαριστῶ καὶ συγγνώμη ἂν Σᾶς κούρασα.

Σπαλιώρας Κωνσταντῖνος (Πρόεδρος ΠΕΘ): Εὐχαριστῶ γιὰ τὴν πρωτοβουλία Σας. Εἶμαι μάχιμος καθηγητῆς διδάκτωρ Θεολογίας, Γυμνασιάρχης - Λυκειάρχης σὲ ἐπαρχιακὸ Σχολεῖο τῆς ἐπαρχίας Λαμίας. Χαίρομαι ποὺ βλέπω καθηγητῆς μου ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης μὰ καὶ ὄλους τοὺς ὑπόλοιπους τοὺς ὁποίους καὶ ἐκτιμῶ. Θεωρῶ, Μακαριώτατε, πὼς ἐσεῖς ὅλοι εἶστε οἱ στρατηγοὶ καὶ μεῖς οἱ στρατιῶτες ποὺ πρέπει νὰ σᾶς ἀκολουθοῦμε γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ μας. Θυμᾶμαι τίς συμβουλές τοῦ πατρὸς Ἰγνατίου Σάπιου ὁ ὁποῖος, παιδιὰ καθὼς ἤμασταν, μᾶς προέτρεπε νὰ πιστεύουμε στὸ Θεὸ, γιὰτί ἔτσι πιστεύουμε τὴν Ἀλήθεια καὶ τὸ φέμα δὲν θὰ ἔχῃ θέση στὴ ζωὴ μας. Θυμᾶμαι ἀκόμη καὶ τὸ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου “πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις”. Νὰ εὐχαριστήσω τὸν Ἅγιο Ναυπάκτου γιὰ τὴν ἐμπεριστατωμένη εἰσήγησή του, γιὰτί ἔβαλε τὰ πράγματα στὴ θέση τους. Ἀποτύπωσε τὴν πραγματικότητα τοῦ προβλήματος. Τὰ παιδιὰ ἔχουν ὄντως πολλές γνώσεις μὰ γιὰ ὅ,τι τὰ ἐνδιαφέρει. Σὲ συζήτηση χθὲς μὲ μαθητῆς μου ἀνέφεραν πὼς τοὺς κάνουμε συνεχῶς μαθήματα γιὰ ἄλλες θρησκείες. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρόγραμμα σπουδῶν τοῦ 2011 καὶ τὸ ἀναθεωρημένο τοῦ 2014 ἀρχίζει ἀπὸ τὴν τρίτη τάξη Δημοτικῶ. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἡλικία τὸ παιδὶ μαθαίνει γιὰ τὸν Χριστιανισμὸ μὰ ταυτόχρονα καὶ γιὰ τὸν Ἰουδαϊσμὸ, τὸ Ἰσλάμ, τὸ Βουδισμὸ, τὸν ταοϊσμὸ καὶ καταλαβαίνετε τὴ

σύγχυση τῶν παιδιῶν καθὼς συνεξετάζονται ὅλα αὐτὰ σὺν τὸν κομφουκισμὸ καὶ τὸν σιωνισμὸ ποὺ διδάσκονται στὴν Μέση Ἑκπαίδευση. Τὸ πρόγραμμα σπουδῶν συνετάχθη, πιστεύω, αὐθαίρετα γιατί οὔτε ἐμεῖς ἐρωτηθήκαμε οὔτε ἡ Ἐκκλησία οὔτε οἱ Θεολογικὲς Σχολές. Τὰ περὶ ἀναβάθμισης τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν θεωροῦμε πὼς εἶναι ἓνα παραπλανητικὸ ζήτημα. Σύμφωνα μὲ τὴν εἰσήγηση τοῦ Ἁγίου Ναυπάκτου τὸ μάθημα εἶναι ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸν κατηχητικὸ του χαρακτήρα, χωρὶς ὁμολογιακὸ περιεχόμενο, μὰ μὲ γνωσιακὸ, μορφωτικὸ χαρακτήρα. Δὲν συντρέχει γιὰ μένα λόγος νὰ δημιουργηθῆ ἓνα καινούργιο πρόγραμμα σπουδῶν. Ἄρα τὸ πρόγραμμα σπουδῶν ποὺ προτάσεται εἶναι παραπλανητικὸ θεωρώντας πὼς μπορεῖ νὰ καταργηθῆ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, ἀντίκειται στοὺς νόμους τῆς παράδοσης, στὶς ἀρχές τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰσάγοντας τὰ παιδιὰ σὲ ξένες δοξασίες (ἀκούγονται φωνές διαμαρτυρίας).

Ἀγαπητοὶ συνάδελφοι, δυστυχῶς αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Τὸ πρόγραμμα σπουδῶν ποὺ προτείνεται ὅπως καὶ τὸ ἀντίστοιχο γιὰ τὸ Λύκειο δημιουργεῖ σύγχυση καὶ πρόβλημα στὰ παιδιὰ. Ἐμεῖς ὡς μάχιμοι Θεολόγοι εἴμαστε στὴν πλειοψηφία μας ἀντίθετοι στὰ πιλοτικὰ προγράμματα, δὲν πρόκειται νὰ τὰ ἐφαρμόσουμε ποτὲ ὅπως εἶναι σήμερα, θὰ ἀντιταχθοῦμε στὴν ἐφαρμογὴ τους μὲ κάθε νόμιμο μέσο, δὲν θὰ ὑποχωρήσουμε ποτὲ. Σεβόμαστε τοὺς πάντες, μὰ θὰ ἀντιδράσουμε καὶ δὲν εἴμαστε ἐμεῖς ποὺ θὰ διαιρέσουμε τὸν θεολογικὸ κόσμο. Δὲν θὰ δεχτοῦμε ποτὲ ὅποια προσπάθεια γίνεται πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς συγκριτικῆς θρησκευτολογίας.

Μακαριώτατος: Σεβαστὰ αὐτὰ ποὺ λέτε, μὰ ἀπὸ ποῦ ἀπορρέουν;

κ. Σπαλιώρας: Μακαριώτατε, ἄν εἶχα τὸ χρόνο θὰ Σᾶς ἀπεδείκνυα τῶν λόγων μου τὸ ἀληθές.

Μακαριώτατος: Νὰ μᾶς τὰ δώσετε γραπτῶς.

κ. Σπαλιώρας: Εὐχαρίστως. Κλείνοντας περιμένω ἀπὸ Ἐσᾶς νὰ πάρετε θέση ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου πιλοτικοῦ προγράμματος σπουδῶν. Ἐμεῖς θεωροῦμε πὼς πρέπει νὰ δημιουργηθῆ νέο ἀναλυτικὸ πρόγραμμα σπουδῶν βάσει τοῦ ὁποῖου θὰ διδάσκεται χωριστὰ τὸ Χριστιανισμὸ, τὴν ὁμολογία καὶ κοσμοθεωρία του καὶ χωριστὰ τὶς ὑπόλοιπες θρησκείες. Τὸ νέο ἀναλυτικὸ πρόγραμμα νὰ γίνῃ βάσει αὐτῶν ποὺ εἶπε ὁ Ἅγιος Ναυπάκτου τοῦ 2003 - 2006 καὶ ἀφοῦ συσταθεῖ ἐπιτροπὴ, χωρὶς ἐξαιρέσεις, ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, τὶς Θεολογικὲς Σχολές, τῶν θεολόγων καὶ βεβαίως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Τὸ πρόβλημα, Μακαριώτατε, εἶναι τό πὼς θὰ δώσουμε στὰ παιδιά μας νὰ καταλάβουν τὴν Ἀλήθεια τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εὐχαριστῶ.

Μακαριώτατος: Θὰ θέλαμε γραπτῶς τὶς προτάσεις σας. Πρὶν κλείσουμε νὰ παρακαλέσουμε τὸν ἅγιο Καισαριανῆς νὰ τοποθετηθῆ ἐπὶ τοῦ θέματος μιᾶς καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀσχολεῖται μὲ αὐτὸ.

Σεβασμιώτατος Καισαριανῆς: Μακαριώτατε, ἅγιοι ἐν Χριστῷ ἀδελφοί, κύριοι καθηγητὲς, ἡ σημερινὴ συζήτησή μας εἶναι χρήσιμη καὶ ἐνδιαφέρουσα. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '80, ὅταν ὁ καθηγητὴς Σωτηρέλης ἔθεσε τὸ θέμα καὶ ὁ μακαριστὸς Χριστόδουλος ἀρθρογραφοῦσε ἐπ' αὐτοῦ ἀσχολοῦμαι μὲ τὸ θέμα. Ἔρχεται στὴ σκέψη μου τὸ περιστατικὸ τῶν Πράξεων ποὺ ἐξελίσσεται στὴν Κόρινθο, ὅταν Ἰουδαῖοι ὀδηγοῦν βιαίως τὸν ἀπὸστολο Παῦλο στὸν Γαλλίωνα νὰ τὸν καταγγείλλουν καὶ νὰ τὸν δικάσουν. Ἄρχισαν τότε νὰ διαφωνοῦν περὶ

θηρσκευτικῶν διαφορῶν. Ὁ Γαλλίων τί ἔκανε; Ἔδωσε ἐντολή στή φρουρά του νὰ χτυπήσουν τοὺς Ἰουδαίους ἀφήνοντας ἐλεύθερο τὸν Παῦλο. Φοβᾶμαι μήπως καὶ σήμερα συμβεῖ κάτι ἀντίστοιχο μιᾶς καὶ μεῖς δὲν μποροῦμε νὰ συμφωνήσουμε σὲ βασικὰ πράγματα. Ἄς εἴμαστε, κύριε Κωνσταντίνου, προσγειωμένοι στὰ καθήκοντά μας. Ὁ Ἅγιος Ναυπάκτου κουράστηκε πολὺ. Μὲ τὴν ἱκανότητά του μᾶς παρουσίασε τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τῶν δυὸ προγραμμάτων. Ἡ πρότασή του πιστεύω πὼς εἶναι ἀποδεκτὴ ἀπὸ ὅλους μας. Ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν πρόεδρο τοῦ «ΚΑΙΡΟΥ», ὁ ὁποῖος λέει πὼς τὸ πιλοτικὸ πρόγραμμα θέλει βελτίωση καὶ πὼς πρέπει νὰ σώσουμε ὅ,τι μποροῦμε. Αὐτὸ δείχνει πὼς τὸ πιλοτικὸ πρόγραμμα ἔχει τρωθεῖ.

κ. Μόσχος: Τὸ μάθημα, ὄχι τὸ πρόγραμμα.

Σεβασμιώτατος Καισαριανῆς: Τὸ μάθημα δὲν κινδυνεύει ἀπὸ κανέναν. Θυμᾶστε παλαιότερη συνάντηση, Μακαριώτατε, κατὰ τὴν ὁποία εἶχε προταθεῖ νὰ ὑπάρχη ἓνα μάθημα γιὰ νὰ μὴ χαθοῦν θέσεις ἐργασίας καθηγητῶν. Ἡ Ἱερά Σύνοδος δὲν σοῦ δίνει θέσεις ἐργασίας. Ὅποιος θέλει, στρατεύεται στὸ πλευρὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐμεῖς ὡς ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας δὲν μποροῦμε νὰ ὑπηρετήσουμε μιὰ τέτοια πολιτικὴ. Ἐμεῖς ἔχουμε τὴν εὐθύνη τῆς κατηχήσεως, ὅπως μοῦ εἶπε μιὰ συνάδελφός σας. Ἄν δὲν θέλετε νὰ διδάξετε Χριστιανισμό δὲν μᾶς χρειάζεται, δὲν σᾶς θέλουμε. Ἐμεῖς θὰ συνεχίσουμε τὸ ἔργο μας. Τὴν Ἱεραρχία θὰ στηρίζετε γιὰ νὰ στηριχθῆτε καὶ ἐσεῖς καὶ νὰ προστατευθῆτε καὶ νὰ συνεχίσετε τὸν καλὸ σας ἀγώνα.

Μακαριώτατος: Σᾶς εὐχαριστῶ ὅλους καὶ θὰ ἦταν

καλὸ νὰ βρεθοῦμε καί μίᾳ ἄλλῃ φορὰ νὰ συζητήσουμε σὲ μίᾳ εὐχάριστῃ ἀτμόσφαιρᾳ τὰ κοινὰ μας προβλήματα.

Καί εἰπόντος τοῦ Μακαριωτάτου Προέδρου τό «δι' εὐχῶν...» ἐλύθη ἡ Συνεδρίασις.

(ἀκολουθοῦν οἱ ὑπογραφές τῶν παρόντων Ἀρχιερέων)

3. Δελτίον Τύπου τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου (13-1-2016)

Συνῆλθε σήμερα Τετάρτη, 13 Ἰανουαρίου 2016, στή δευτέρα Συνεδρία Τῆς γιά τόν μήνα Ἰανουάριο, ἡ Διαρκῆς Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπό τήν Προεδρία τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου.

[...]

Ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος συνῆλθε στήν ἀπογευματινή Συνεδρίασή Τῆς τήν 12.1.2016 ἀπό κοινοῦ μέ τούς Κοσμήτορες καί Προέδρους Τμημάτων τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καί Θεσσαλονίκης καί ἐκπροσώπους ἐπιστημονικῶν συλλόγων Θεολόγων, γιά νά συζητήσουν τό θέμα τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Ὄρθοδοξοῦν στή Μέση Ἐκπαίδευση.

Στή Συνεδρίαση εἰσηγήθηκε τό θέμα ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ναυπάκτου καί Ἀγίου Βλασίου κ. Ἱερόθεος, ὁ ὁποῖος ἐπικέντρωσε τό ἐνδιαφέρον στό περιεχόμενο τοῦ μαθήματος τῶν Ὄρθοδοξοῦν, παρουσίασε τά δύο Ἀναλυτικά Προγράμματα Σπουδῶν (τό ἰσχύον καί τό νέο προτεινόμενο Πρόγραμμα), καί κατέληξε σέ συνθετική πρόταση, ὥστε νά ἐπικεντρωθεῖ ἡ προσπάθεια περαιτέρω ἐμπλουτισμοῦ τοῦ τρέχοντος Προγράμματος Σπουδῶν καί ἐπ' αὐτοῦ νά γίνουν προσθήκες σέ ἐπιστημονική βάση, χρησιμοποιώντας χρήσιμα στοιχεῖα

τοῦ νέου Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος Σπουδῶν. Οἱ παριστάμενοι ἐκπρόσωποι Θεολογικῶν Σχολῶν ἐπαίνεσαν τήν εἰσήγησιν ὡς συγκροτημένη καί ἀναλυτική.

Στή σημερινή Συνεδρίαση τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶ Συνόδου ἔγινε εὐρύτατη συζήτηση μεταξύ τῶν Συνοδικῶν Ἀρχιερέων ἐπὶ τῆς πρότασης τοῦ Σεβασμιώτατου Μητροπολίτη Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου καί ἡ Ἱερά Σύνοδος τήν ἀποδέχθηκε καί κατέληξε στά ἐξῆς:

1. Ἡ διαδιδόμενη ἄποψη ὅτι τά βιβλία τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν εἶναι κατηχητικά καί ὁμολογιακά εἶναι ἐσφαλμένη ἕως καί παραπλανητική. Ὁ χαρακτήρας τῶν σύγχρονων βιβλίων στήν χώρα μας εἶναι γνωσιολογικός καί πολιτιστικός μέ θρησκευολογική ἀναφορά. Ἦδη ἡ διδασκόμενη ὕλη εἶναι σημαντικά ἐμπλουτισμένη στίς τάξεις τοῦ Λυκείου μέ γνωστικό ὕλικό γιά ἄλλα θρησκευματα καί δόγματα καί μέ εὐκαιρίες προβληματισμοῦ γιά τίς θρησκευτικές καί ἠθικές διαστάσεις σύγχρονων προβλημάτων.

2. Τό γεγονός ὅτι τό ἰσχύον πρόγραμμα σπουδῶν κυριαρχεῖται ἀπό τήν παροχή γνώσεων γύρω ἀπό τήν ὀρθόδοξη θρησκευτική παράδοση τοῦ τόπου δέν τό μετατρέπει ἀπό μάθημα θρησκευτικῆς μόρφωσης σέ διαδικασία προσηλυτισμοῦ τῶν μή ὀρθοδόξων μαθητῶν ἢ κατηχήσεως τῶν ὀρθοδόξων μαθητῶν, οὔτε ἀπευθύνεται ἀποκλειστικά στούς τελευταίους. Κατ' ἀνάγκην ἡ διδασκτέα ὕλη πρέπει νά λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τά τοπικά, ἱστορικά, θρησκευτικά καί πληθυσμιακά συμφραζόμενα τῆς ἐλληνικῆς σχολικῆς τάξης καί τόν στόχο τῆς ὁμαλῆς ἔνταξης τοῦ μαθητῆ στήν ἐλληνική κοινωνία, πού κατὰ πλειοψηφία ἀσπάζεται τό Ὀρθόδοξο Χριστιανικό δόγμα. Ἰσχυρισμοί περὶ δήθεν ὁμολογιακοῦ χαρακτήρος ἐκκινοῦν ἀπό ἀρνητική προϊ-

δέαση για τό μάθημα καί τόν ρόλο τών εκπαιδευτικῶν, ἐπιστημόνων θεολόγων, ὡς φορέων δῆθεν θρησκευτικοῦ μισσιοναρισμοῦ στό ἑλληνικό σχολεῖο.

3. Παλαιές καί πρόσφατες ἀποφάσεις διοικητικῶν δικαστηρίων, πού ἐρμηνεύουν τό Σύνταγμα, ἀποφαίνονται ὁμόφωνα ὑπέρ τῆς ὑποχρεωτικῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν μέ κύρια βάση τήν ὀρθόδοξη χριστιανική παράδοση καί μέ δικαίωμα ἀπαλλαγῆς γιά ὄσους δέν εἶναι ὀρθόδοξοι χριστιανοί. Παράλληλα, ὅπως ἔχει ἐξηγήσει τό Εὐρωπαϊκό Δικαστήριο, τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν πρέπει νά διέπεται ἀπό τίς ἀρχές τῆς ἀντικειμενικότητας καί τοῦ πλουραλισμοῦ, οἱ ὁποῖες δέν παραβιάζονται μόνο καί μόνο ἐπειδή τό μάθημα ἀναφέρεται κατά κύριο λόγο στήν κυρίαρχη θρησκευτική παράδοση τοῦ οἰκείου κράτους.

4. Ἡ παρέλευση μερικῶν ἐτῶν ἀπό τότε πού ἐγράφησαν τά βιβλία πού διδάσκονται στήν Μέση Ἑκπαίδευση δικαιολογεῖ τήν ἐπικαιροποίησή τους. Παραμένοντας στήν ἴδια μεθοδολογία τοῦ ἰσχύοντος Προγράμματος Σπουδῶν ὅσον ἀφορᾷ στήν ἱστορική ὀργάνωση τῆς ὕλης, εἶναι δυνατόν νά ὑπάρξουν προσθήκες, οἱ ὁποῖες διευρύνουν τό θρησκευτολογικό, ἰδεολογικό καί πολιτιστικό πεδίο τῆς ὕλης μέ σκοπό τήν ἐπαύξηση τῆς μορφωτικῆς ἀξίας καί συμβολῆς του στήν ἐκπαίδευση τῶν νέων. Προτείνεται αὐτές οἱ προσθήκες νά γίνουν στό τέλος κάθε βιβλίου, ὥστε οἱ μαθητές, τῶν ὁποίων ἡ πλειοψηφία ἀνήκει στήν Ὄρθοδοξη Ἐκκλησία, ἀλλά καί ὅσοι μὴ ὀρθόδοξοι μαθητές ἐπιθυμοῦν νά ἀποκτήσουν σφαιρικές γνώσεις γιά τήν θρησκευτική καί πολιτιστική παράδοση τοῦ τόπου μας, νά ἀποκτήσουν συγκροτημένη εἰκόνα.

5. Στήν ἐποχή μας πού ἰσχυροποιοῦνται φονταμεν-

ταλιστικές απόψεις άλλων θρησκειών, αντικοινωνικές τάσεις παραθρησκευτικών φαινομένων και επικίνδυνων σεκτών, ή διδασκαλία τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας, πού διακρίνεται γιά τήν ἀγάπη, ἀνεκτικότητα, εἰρηνική διάθεση καί εἶναι ἀπηλλαγμένη ἀπό φονταμενταλισμούς καί ρατσισμούς, θά βοηθήσει ἀρκούντως καί στήν κοινωνική συνοχή. Στό θέμα αὐτό δέν πρέπει νά ἐπικρατοῦν οἱ ἀγκυλώσεις καί προκαταλήψεις τοῦ παρελθόντος, διότι τό σχολεῖο καί ἡ σχολική κοινότητα δέν εἶναι χῶρος ἐπιβεβαίωσης καμμίας πολιτικῆς συνθηματολογίας, τά σχολικά μαθήματα δέν μποροῦν νά διαχωρίζονται σέ «προοδευτικά» καί «συντηρητικά», οὔτε ἐπιτρέπεται ἡ διεξαγωγή ὁποιουδήποτε αὐτύπου δημοψηφίσματος φρονημάτων στήν πλάτη τῶν μαθητῶν, ὅπως ἐπιχειρήθηκε μέ τίς ὑποσχέσεις περί ἀναιτιολόγητης ἀπαλλαγῆς ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν.

Ἡ Ἱερά Σύνοδος υἱοθέτησε τήν πρόταση τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἡ πρότασή μου, λοιπόν, εἶναι νά ἐπικεντρωθεῖ τό ἐνδιαφέρον στό τρέχον Πρόγραμμα Σπουδῶν μέ τήν δική του θεματική μεθοδολογία, στό ὅποιο ὅμως νά γίνουν μερικές βελτιώσεις, ἐντάσσοντάς το στό σύγχρονα παιδευτικά δεδομένα, ὅποτε νά εἰσαχθοῦν σέ κάθε βιβλίο –ὄχι σέ κάθε μάθημα– μερικά κεφάλαια θρησκευτολογικά, ἀνάλογα μέ τήν θεματολογία τοῦ βιβλίου, ἀφοῦ ὅμως δοθεῖ προτεραιότητα στήν ὀρθόδοξη παράδοση, τήν ὁποία ἀκολουθεῖ ἡ πλειοψηφία τῶν ἐλλήνων πολιτῶν, ἀλλά καί νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἐφαρμογές καί τά καλά στοιχεῖα τοῦ Νέου Προγράμματος Σπουδῶν».

[...]

Ἐκ τῆς Διαρκοῦς Ἱεραῶς Συνόδου

4. Ἐπιστολή τῆς Ἱερᾶς Συνόδου στόν Ὑπουργό Παιδείας

(ὑπ' ἀριθ. Πρωτ. 881/391/22.02.2016)

«Κύριε Ὑπουργέ,

Μέ Συνοδική Ἀπόφαση ἡ ὁποία ἐλήφθη στή Συνεδρία τῆς 13^{ης} μηνός Ἰανουαρίου τ.ἔ., σᾶς γνωρίζουμε ὅτι ἡ Διαρκῆς Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, κατόπιν ἐνδελεχοῦς μελέτης τῶν ζητημάτων πού τέθηκαν τόν τελευταῖο καιρό γύρω ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, ἀποφάσισε νά σᾶς γνωστοποιήσει σχετικές τῆς ἐνέργειες καί τίς ἀντίστοιχες θέσεις.

Κατόπιν τῶν πρόσφατων δηλώσεών σας γιά τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, ἀλλά καί τήν ἔναρξη τοῦ Ἐθνικοῦ Διαλόγου γιά τήν Παιδεία, ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος συνῆλθε σέ ἀπογευματινή Συνεδρίαση τήν 12.1.2016 ἀπό κοινοῦ μέ τούς Κοσμήτορες καί Προέδρους τῶν Τμημάτων τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καί Θεσσαλονίκης, καθώς καί ἐκπροσώπους τῶν ἐπιστημονικῶν Ἐνώσεων τῶν Θεολόγων, γιά νά συζητήσουν τό θέμα τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στή Μέση Ἐκπαίδευση. Στή Συνεδρίαση εἰσηγήθηκε τό θέμα ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱερόθεος, ὁ ὁποῖος

ἐπικέντρωσε τήν εἰσήγησή του στό χαρακτήρα καί τό περιεχόμενο τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, παρουσίασε τά δύο Προγράμματα Σπουδῶν ἐπί τῶν ὁποίων γίνεται συζήτηση (τό ἰσχύον καί τό πιλοτικό Ἀναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδῶν), καί κατέληξε σέ συνθετική πρόταση, κατά τήν ὁποία πρέπει νά ἐπικεντρωθεῖ ἡ προσπάθεια στή βελτίωση τοῦ ἰσχύοντος Προγράμματος Σπουδῶν μέ προσθήκες σέ ἐπιστημονική βάση ἀπό τά καλά στοιχεῖα τοῦ πιλοτικοῦ Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος Σπουδῶν. Οἱ παριστάμενοι ἐκπρόσωποι τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καί οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐνώσεων τῶν Θεολόγων ἐπαίνεσαν τήν εἰσήγηση ὡς συγκροτημένη καί κατάλληλη γιά τήν περίσταση.

Στήν Συνεδρίαση τῆς Διαρκοῦς Συνόδου τῆς 13.1.2016 κατόπιν ἐκτενοῦς συζήτησης μεταξύ τῶν Συνοδικῶν Ἀρχιερέων ἐπί τῆς πρότασης τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἀγίου Βλασίου κ. Ἱεροθέου, καθῶς καί τῶν ὄσων ἀκούσθηκαν ὡς ἀπόψεις τῶν φορέων πού παρευρέθησαν στήν ἀπογευματινή Συνεδρία τῆς 12.1.2016, ἡ Ἱερά Σύνοδος ἀπεδέχθη τήν ἀνωτέρω εἰσήγηση καί κατέληξε στά ἑξῆς:

1. Ἡ διαδιδόμενη ἄποψη ὅτι τά βιβλία τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν εἶναι κατηχητικά καί ὁμολογιακά εἶναι ἐσφαλμένη ἕως καί παραπλανητική. Ὁ χαρακτήρας τῶν σύγχρονων βιβλίων στή χώρα μας εἶναι γνωσιολογικός καί πολιτιστικός μέ θρησκευτολογική κατεύθυνση. Ἦδη ἡ διδακτική ὕλη γιά τούς νέους τῆς μετεφηβικῆς ἡλικίας εἶναι σημαντικά ἐμπλουτισμένη στίς τάξεις τοῦ Λυκείου μέ γνωστικό ὕλικό γιά ἄλλα θρησκευτά καί δόγματα καί μέ εὐκαιρίες προβληματισμοῦ γιά τίς θρησκευτικές καί ἠθικές διαστάσεις σύγχρονων προβλημά-

των (π.χ. σχέσεις δύο φύλων, οικογένεια, βιοϊατρική, άλλοτριώση, ύποτίμηση της ανθρώπινης ζωής, ναρκωτικά, κοινωνία της πληροφορίας, οικολογικό πρόβλημα).

2. Τό γεγονός ότι στό σημερινό μάθημα προηγείται ή παροχή γνώσεων γύρω από τήν ὀρθόδοξη θρησκευτική παράδοση τοῦ τόπου δέν σημασιοδοτεῖ διαδικασία κατηχήσεως τῶν ὀρθοδόξων μαθητῶν ἢ προσηλυτισμοῦ τῶν μὴ ὀρθοδόξων μαθητῶν, καθὼς τό μάθημα δέν ἀπευθύνεται μόνο σέ ὀρθόδοξους μαθητές. Ἰσχυρισμοί περί δήθεν ὁμολογιακοῦ χαρακτήρα τοῦ μαθήματος ἐκκινοῦν ἀπό ἀρνητική προἰδέαση γιά τό ἴδιο τό μάθημα καί τό ρόλο τῶν ἐκπαιδευτικῶν, ἐπιστημόνων θεολόγων, ὡς φορέων θρησκευτικοῦ μισσιοναρισμοῦ μέσα στό ἐλληνικό σχολεῖο. Ἐξάλλου, ὁ ἀντικειμενικός χαρακτήρας τοῦ μαθήματος δέν τίγεται ἀπό τήν κατά προτεραιότητα παράθεση τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς παράδοσης, ἀφοῦ κατ' ἀνάγκην τό μάθημα πρέπει νά λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τά τοπικά, ἱστορικά, θρησκευτικά καί πληθυσμιακά συμφραζόμενα τῆς ἐλληνικῆς σχολικῆς τάξης, ἀλλά καί τόν στόχο τῆς ὁμαλῆς ἔνταξης τοῦ μαθητῆ, ἀσχέτως θρησκευματος, στήν ἐλληνική κοινωνία, ἢ ὁποία κατά πλειοψηφία ἀσπάζεται τό Ὁρθόδοξο Χριστιανικό δόγμα.

3. Παλαιές καί πρόσφατες ἀποφάσεις διοικητικῶν δικαστηρίων, πού ἐρμηνεύουν τά σχετικά ἄρθρα τοῦ Συντάγματος, ἀποφαίνονται ὁμόφωνα ὑπέρ τῆς υποχρεωτικῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν μέ κύρια βάση τήν ὀρθόδοξη χριστιανική παράδοση καί μέ δικαίωμα ἀπαλλαγῆς γιά ὅσους δέν εἶναι ὀρθόδοξοι χριστιανοί. Παράλληλα, ὅπως ἔχει ἐξηγήσει τό Εὐρω-

παϊκό Δικαστήριο Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, ὅπως καί ὅλα τά σχολικά μαθήματα, πρέπει νά διέπεται ἀπό τίς ἀρχές τῆς ἀντικειμενικότητας καί τοῦ πλουραλισμοῦ, ἀλλά οἱ ἀρχές αὐτές δέν παραβιάζονται μόνο καί μόνο ἐπειδή τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ἀναφέρεται κατά κύριο λόγο στήν κυρίαρχη θρησκευτική παράδοση τοῦ οἰκείου κράτους, ἱκανοποιώντας καί τήν ἐπιθυμία τῶν γονέων τῶν μαθητῶν.

4. Ἡ παρέλευση μερικῶν ἐτῶν ἀπό τότε πού ἐγράφησαν τά βιβλία πού διδάσκονται στήν Μέση Ἐκπαίδευση δικαιολογεῖ τήν ἐπικαιροποίησή τους. Παραμένοντας στήν ἴδια μεθοδολογία τοῦ ἰσχύοντος Προγράμματος Σπουδῶν, ὅσον ἀφορᾷ στήν ἱστορική ὀργάνωση τῆς ὕλης, εἶναι δυνατόν νά ὑπάρξουν προσθήκες, οἱ ὁποῖες διευρύνουν τό θρησκευτιολογικό, ἰδεολογικό καί πολιτιστικό πεδίο τῆς ὕλης μέ σκοπό τήν ἐπαύξηση τῆς μορφωτικῆς ἀξίας καί συμβολῆς του στήν ἐκπαίδευση τῶν νέων. Προτείνεται αὐτές οἱ προσθήκες νά γίνουν στό τέλος κάθε βιβλίου, ὥστε οἱ μαθητές, τῶν ὁποίων ἡ πλειοψηφία ἀνήκει στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἀλλά καί ὅσοι μὴ ὀρθόδοξοι μαθητές ἐπιθυμοῦν νά ἀποκτήσουν γνώσεις γιά τήν θρησκευτική καί πολιτιστική παράδοση τοῦ τόπου μας, νά ἀποκτήσουν συγκροτημένη εἰκόνα.

5. Στήν ἐποχή μας, κατά τήν ὁποία ἰσχυροποιούνται φονταμενταλιστικές ἀπόψεις ἄλλων θρησκειῶν καί ἀντικοινωνικές τάσεις διαφόρων παραθρησκευτικῶν φαινομένων καί ἐπικίνδυνων σεκτῶν, ἡ διδασκαλία τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, ἡ ὁποία διακρίνεται γιά τήν ἀγάπη, τήν ἀνεκτικότητα, τήν εἰρηνική διάθεση καί εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπό φονταμενταλισμούς καί ρα-

τισμούς, θά βοηθήσει ἀρκούντως καί στήν κοινωνική συνοχή. Στό θέμα αὐτό δέν πρέπει νά ἐπικρατοῦν οἱ ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος. Τό σχολεῖο καί ἡ σχολική κοινότητα δέν εἶναι χώρος ἐπιβεβαίωσης καμίας πολιτικῆς συνθηματολογίας, τά σχολικά μαθήματα δέν μποροῦν νά διαχωρίζονται σέ «προοδευτικά» καί «συντηρητικά», οὔτε ἐπιτρέπεται ἡ διεξαγωγή ὁποιουδήποτε ἄτυπου δημοψηφίσματος φρονημάτων στήν πλάτη τῶν μαθητῶν, ὅπως ἐπιχειρήθηκε μέ τίς ὑποσχέσεις περί ἀναιτιολόγητης ἀπαλλαγῆς ἀπό αὐτό.

Μέ στόχο τήν ἀναλυτική παρουσίαση τῶν ὄσων ἀνωτέρω ἐτέθησαν, ἀποστέλλεται συνημμένως στήν παροῦσα ἐπιστολή καί ἡ ἀναλυτική εἰσήγηση τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱεροθέου, ἔγκριτου ἐπιστήμονα, θεολόγου καί συγγραφέα, πρὸς τόν σκοπό ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ὡς μητέρα καί πνευματική τροφός, νά συμβάλει στόν Ἐθνικό Διάλογο γιά τήν παιδεία καί τή λήψη τῶν σχετικῶν ἀποφάσεων ἀπό τό Ὑπουργεῖο σας, τή συνεργασία μέ τό ὁποῖο ἄλλωστε ὡς πρὸς τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ἐπιβάλλει καί ὁ Καταστατικός Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ἄρθρο 9 παρ. 1 περ. ε' Ν. 590/1977). Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος προτίθεται νά συνεργαστεῖ περαιτέρω, στή βάση τῆς ἐπιστημονικῆς βελτίωσης τοῦ ὑπάρχοντος μαθήματος καί τῆς στήριξης τῶν καθηγητῶν του. Ἀντιτίθεται στήν κατάργηση καί ἀντικατάστασή του ἀπό ἕνα μάθημα «γεωγραφίας τῶν θρησκειῶν» ἢ «θρησκευτικοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ» μέ κάποια ἀπλῶς ἰδιαίτερη παρουσίαση τῆς παρουσίας τῆς Ὁρθοδοξίας στόν ἑλλαδικό χώρο. Ἡ ἰδέα τῆς ποσοτικῆς ἐξίσωσης τῆς ὀρθόδοξης

χριστιανικής παράδοσης με τίς άλλες θρησκευτικές παραδόσεις, ώστε να γίνει τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν «πολιτικά ὀρθότερο» κινεῖται μακράν τῶν νομικῶν δεσμεύσεων καί ἐκπαιδευτικῶν στόχων τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος (ἄρθρο 16 παρ. 2) καί τῆς κείμενης νομοθεσίας (ἄρθρα 1 Ν. 1566/1985, 1 παρ. 2 περ. γ' Ν. 4186/2013) σέ χώρα μέ ἰσχυρά πλειοψηφοῦντες τοῦς ὀρθοδόξους χριστιανούς, συγκεκριμένο πολιτιστικό κεφάλαιο καί δεδομένη θρησκευτική ἱστορία καί συγχρο- νία τοῦ Λαοῦ μας.

Ἐν κατακλείδι ἡ Ἱερά Σύνοδος ἀποφάσισε ὡς πρό- τασή της πρός τό Ὑπουργεῖο Παιδείας, Ἑρευνας καί Θρησκευμάτων ὡς πρός τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, νά ἐπικεντρωθεῖ τό ἐνδιαφέρον στό ἰσχύον Πρόγραμμα Σπουδῶν μέ τήν δική του θεματική μεθοδολογία, στό ὅποιο ὅμως θά γίνουν μερικές βελτιώσεις, ἐντάσ- στοντάς το στά σύγχρονα παιδευτικά δεδομένα, ὅποτε νά εἰσαχθοῦν σέ κάθε βιβλίο -ὄχι σέ κάθε μάθημα- με- ρικά κεφάλαια θρησκευτολογικά, ἀνάλογα μέ τήν θε- ματολογία τοῦ βιβλίου, ἀφοῦ ὅμως δοθεῖ προτεραιό- τητα στήν ὀρθόδοξη παράδοση, τήν ὁποία ἀκολουθεῖ ἡ πλειοψηφία τῶν ἐλλήνων πολιτῶν, ἀλλά καί νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἐφαρμογές καί τά καλά στοιχεῖα τοῦ Νέου Προγράμματος Σπουδῶν.

Μέ τήν πεποιθήση ὅτι θά ἀποδώσετε τήν ἀρμόζουσα βαρύτητα στή σαφή καί συγκεκριμένη πρόταση τῆς Ἱεράς Συνόδου, ἀνταποκρινόμενος θετικά, σᾶς εὐχαριστοῦμε ἐκ τῶν προτέρων, εὐχόμενοι ὁ Θεός νά σᾶς εὐλογεῖ καί νά σᾶς ἐνισχύει στά εὐθυνοφόρα κα- θήκοντά σας».

5. Τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στήν Ἐκπαίδευση*

Μακαριώτατε Πρόεδρε,
Σεβασμιώτατοι Ἱεράρχαι,

Εὐχαριστῶ τόν Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καί Πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμο καί τά Μέλη τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου πού μοῦ ἀνέθεσαν νά ἀσχοληθῶ μέ τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στήν Μέση Ἐκπαίδευση καί στήν συνέχεια νά εἰσηγηθῶ τό θέμα στήν παροῦσα Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Νά ὑπογραμμίσω ὅτι ἡ Διαρκῆς Ἱερά Σύνοδος μοῦ ἀνέθεσε νά εἰσηγηθῶ τό θέμα σέ κοινή Συνεδρίαση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου μέ τούς Κοσμήτορας καί τούς Προέδρους τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν, καί μέ τούς δύο Προέδρους τῶν Συλλόγων τῶν Θεολόγων, ἤτοι τήν Πανελλήνια Ἐνωση Θεολόγων (ΠΕΘ) καί τόν Πανελλήνιο Θεολογικό Σύνδεσμο «Καιρός», παρόντος καί τοῦ Νομικοῦ Συμβούλου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κ. Θεοδώρου Παπαγεωργίου. Ἡ εἰσήγηση αὐτή υἱοθετήθηκε ἀπό τήν Διαρκῆ Ἱερά Σύνοδο καί ὡς πρός τό περιεχόμε-
νο καί ὡς πρός τήν πρόταση.

* Ἐνώπιον τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τήν 9^η Μαρτίου 2016

1. Ἡ κοινή Συνεδρίαση μεταξύ τῆς Δ.Ι.Σ. καί θεολόγων καθηγητῶν

Στήν εἰσήγησή μου πού πραγματοποιήθηκε στήν κοινή Συνεδρίαση μεταξύ τῆς Διαρκοῦς Ἱεράς Συνόδου καί τῶν προαναφερθέντων καθηγητῶν-θεολόγων ἀναλύθηκε, ὅσον τό δυνατόν πληρέστερα στό πλαίσιο μιᾶς εἰσηγήσεως, τό θέμα τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, τόσο τοῦ ἰσχύοντος Προγράμματος ὅσο καί τοῦ νέου προτεινομένου Προγράμματος Σπουδῶν.

Ἡ εἰσηγήση συμπεριελάμβανε τέσσερις ἐνότητες.

Στήν πρώτη ἐνότητα ἔγινε ἀνάλυση γιά τήν κατά καιροῦς συζήτηση τοῦ θέματος τῶν Θρησκευτικῶν στήν Ἱερά Σύνοδο. Πράγματι, πάντοτε, ἀλλά ἰδιαιτέρως τά τελευταῖα χρόνια τό θέμα συνεζητεῖτο στήν Διαρκή Ἱερά Σύνοδο, ἀναγνώσθηκαν ἐμπεριστατωμένες εἰσηγήσεις Ἱεραρχῶν, ἡ Διαρκῆς Ἱερά Σύνοδος διοργάνωνε ἐπανειλημμένες συσκέψεις μεταξύ τῶν μελῶν τῆς καί τῶν καθηγητῶν τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καί τῶν Θεολογικῶν Συλλόγων, διοργάνωσε δέ καί Ἡμερίδα ὅπου μελετήθηκε τό θέμα. Ὅμως, ἐνῶ συζητοῦσε τό θέμα τοῦ Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, ἐν τούτοις δέν εἶχε λάβει κάποια συγκεκριμένη ἀπόφαση.

Στήν δεύτερη ἐνότητα ἔγινε ἀνάλυση τοῦ θέματος τοῦ περιεχομένου τοῦ Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν.

Κατ' ἀρχάς ἀναλύθηκαν οἱ ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας (3356/1995 καί 2176/1998) καί τοῦ Διοικητικοῦ Ἐφετείου Χανίων (115/2012), μέ τίς ὁποῖες ἐρμηνεύθηκε τό Σύνταγμα πού ἀναφέρεται «στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐθνικῆς καί θρησκευτικῆς συνείδησης», ὅπως γράφεται στό 16^ο ἄρθρο του καί τό σημαντικό εἶναι

ὅτι ἐρμηνεύθηκε τό ἄρθρο αὐτό τοῦ Συντάγματος σέ σχέση μέ τό 13^ο ἄρθρο γιά τόν σεβασμό τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως καί τό ἄρθρο 3 πού χαρακτηρίζει τό ὀρθόδοξο δόγμα ὡς «ἐπικρατοῦσα θρησκεία», πού σημαίνει ὅτι «ἡ συντριπτική πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρεσβεύει τήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία».

Εἰδικότερα ἡ Ἀπόφαση τοῦ Διοικητικοῦ Ἐφετείου Χανίων ἀποφάνθηκε ὅτι τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ὅπως διδάσκεται μέ τά ισχύοντα βιβλία κινεῖται μέσα στά πλαίσια τοῦ πλουραλισμοῦ, τῆς πολυφωνίας καί τῆς πολυπολιτισμικότητας καί ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι μαθητές δέν μποροῦν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, ὅσους λόγους καί ἂν ἐπικαλεσθοῦν, ἀλλά ἐπιτρέπεται νά ἀπαλλαχθοῦν μόνον, ὅπως ἀποφάνθηκε καί τό Σ.τ.Ε., οἱ ἄθρησκοι, οἱ ἀλλόθρησκοι ἢ ἑτερόδοξοι μαθητές μέ αὐστηρῶς προδιαγραφόμενες προϋποθέσεις.

Ἐπειτα, ἀναλύθηκε ὅτι δέν ισχύουν οἱ χαρακτηρισμοί πού ἔχουν δοθῆ ὅτι τό ισχύον μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν εἶναι κατηχητικό-ὁμολογιακό καί ὅτι τό νέο προτεινόμενο Πρόγραμμα εἶναι θρησκευσιολογικό ἢ ὑπερβαίνει τόσο τόν κατηχητικό ὅσο καί τόν θρησκευσιολογικό χαρακτήρα. Στήν πραγματικότητα τό μάθημα, πού διδάσκεται στους μαθητές εἶναι γνωσιολογικό, πολιτισμικό, μέ θρησκευσιολογική ἀναφορά, ἐνῶ τό προτεινόμενο Πρόγραμμα εἶναι περισσότερο διαθρησκευσιακό καί μερικοί τό χαρακτηρίζουν καί συγκρητιστικό, πράγμα τό ὅποιο ὅσοι τό ἐκπύνησαν τό ἀρνοῦνται.

Στήν συνέχεια ἔγινε ἀνάλυση τόσο τῶν βιβλίων, τά ὅποια διδάσκονται σήμερα στά Σχολεῖα τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης, ὅσο καί τοῦ Προγράμματος Σπουδῶν στήν Στοιχειώδη καί Μέση Ἐκπαίδευση. Ἐπίσης, παρουσιά-

σθηκαν τά πλεονεκτήματα καί μειονεκτήματα καί τῶν δύο αὐτῶν Προγραμμάτων.

Ἵστερα ἀπό ὅλα αὐτά κατέληξα στήν ἐξῆς συνθετική πρόταση, πού τελικά ἔγινε ἀποδεκτή:

«Ἡ πρότασή μου, λοιπόν, εἶναι νά ἐπικεντρωθῆ τό ἐνδιαφέρον στό τρέχον Πρόγραμμα μέ τήν δική του θεματική μεθοδολογία, στό ὅποιο ὅμως νά γίνουν μερικές βελτιώσεις, ἐντάσσοντάς το στά σύγχρονα παιδευτικά δεδομένα, ὅποτε νά εἰσαχθοῦν σέ κάθε βιβλίο –ὄχι σέ κάθε μάθημα– μερικά κεφάλαια θρησκευολογικά, ἀνάλογα μέ τήν θεματολογία τοῦ βιβλίου, ἀφοῦ ὅμως δοθῆ προτεραιότητα στήν ὀρθόδοξη παράδοση, τήν ὁποία ἀκολουθεῖ ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν, ἀλλά καί νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἐφαρμογές καί τά καλά στοιχεῖα τοῦ Νέου Προγράμματος Σπουδῶν.

Αὐτή ἡ πρόταση εἶναι σύμφωνη μέ τό Σύνταγμα, τίς ἀποφάσεις τῶν Ἀνωτάτων Διοικητικῶν Δικαστηρίων τῆς Χώρας μας καί τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς. Ὡστόσο, μόνον οἱ ἑτερόδοξοι, ἑτερόθρησκοι καί οἱ ἄθρησκοι ἔχουν τό συνταγματικό δικαίωμα νά ζητήσουν ἀπαλλαγή ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, γιά λόγους θρησκευτικῆς συνειδήσεως, μέ τήν ὑποχρέωση ὅμως νά διδαχθοῦν ἄλλο μάθημα».

Νομίζω ὅτι ἔχετε ὅλοι λάβει γνώση αὐτῆς τῆς εἰσηγήσεως, διότι ἔχει δημοσιευθῆ εὐρύτατα καί ἔγινε σχετική συζήτηση. Ἀπλῶς νά ἀναφέρω ὅτι τόσο ἡ εἰσήγηση ὅσο καί ἡ πρόταση ἔγινε ὁμοφώνως ἀποδεκτή ἀπό τήν Διαρκῆ Ἱερά Σύνοδο. Συγχρόνως ἐπαινέθηκε ἀπ' ὅλους τοὺς παρευρισκομένους Κοσμητόρους καί Προέδρους τῶν Τμημάτων τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν, ὅπως καί τοῦ Προέδρου τῆς Πανελληνίας Ἑνώσεως Θεολόγων μέ τίς σχετικές

παρατηρήσεις, τίς όποιες έκανε ό καθέννας. Πάντως, όί άνωτέρω προφορικώς και μέ γραπτά κείμενα τά όποία κατέθεσαν στην Ίερά Σύνοδο τόνισαν ότι κινούνται στην ΐδια προοπτική. Ό Πρόεδρος του Πανελληνίου Θεολογικού Συνδέσμου *Καιρός* διατύπωσε τίς άπόψεις του και ύποστήριξε τό Νέο Πρόγραμμα Σπουδών, τό όποιο, όπως είπε, δέν είναι μέν τέλειο, αλλά πολύ καλό και ό καθηγητής πού θά τό διδάξει, θά τό βελτιώσει. Σημαντική παρέμβαση έκανε και ό Σεβ. Μητροπολίτης Καισαριανής, Πρόεδρος τής Συνοδικής Έπιτροπής επί τής Έκκλησιαστικής Έκπαιδύσεως και Έπιμορφώσεως του Έφημεριακού Κλήρου, ό όποιος τόνισε ότι ή πρόταση αυτή είναι άποδεκτή άπ' όλους.

2. Τό «Άναλυτικό Πρόγραμμα» και τό «Πρόγραμμα Σπουδών»

Κατά καιρούς διάβαζα τά όσα γράφονταν γύρω άπό τό μάθημα τών Θρησκευτικών, μάλιστα όταν ήμουν Συνοδικός Άρχιερέυς, τήν περίοδο 2009-2010, έγινε και σχετική συζήτηση στην Ίερά Σύνοδο. Τελευταία, όμως, ή συζήτηση αυτή έλαβε διαστάσεις, διατυπώθηκαν δύο συγκεκριμένες προτάσεις και διοργανώθηκαν διάφορα Συνέδρια, ύποστηρίζοντας τίς άπόψεις τών διοργανωτών τους.

Πρόσφατα, όταν έγινε μία σχετική συζήτηση τόν Δεκέμβριο του 2015 στην Ίερά Σύνοδο, τής όποίας έχω τήν τιμή νά είμαι μέλος και διέβλεψα τήν άνησυχία του Άρχιεπισκόπου Άθηνών και Πάσης Έλλάδος κ. Ίερωνύμου και τών Μελών τής Συνόδου για τόν παρατεινόμενο θόρυβο γύρω άπό τό μάθημα τών Θρησκευτικών, διατύπωσα μερικές άπόψεις άπό τίς πρώτες έντυπώσεις μου πού άποκόμισα άπό τήν μελέτη τών βοηθημάτων του μαθήμα-

τος τῶν Θρησκευτικῶν στήν Μέση Ἐκπαίδευση. Τά ἴδια, βεβαίως, ἰσχύουν καί γιά τά βιβλία τῶν Θρησκευτικῶν στήν Πρωτοβάθμια Ἐκπαίδευση. Ἔτσι, ἡ Ἱερά Σύνοδος μου ἀνέθεσε νά εἰσηγηθῶ τό θέμα σέ κοινή Συνεδρίαση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου μέ τούς Θεολόγους Καθηγητές, ὅπως προαναφέρθηκε.

Στό σημεῖο αὐτό, κρίνω σκόπιμο νά κάνω τήν διάκριση μεταξύ τοῦ «Ἀναλυτικοῦ Προγράμματος» καί τοῦ «Προγράμματος Σπουδῶν». Σέ κείμενο τοῦ Ἰωάννου Φύκαρη, καθηγητοῦ τῆς Διδακτικῆς Μεθοδολογίας τοῦ Παιδαγωγικοῦ Τμήματος Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, μέ θέμα «Δομική προσέγγιση τοῦ νέου Προγράμματος Σπουδῶν τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στό ἑλληνικό Σχολεῖο: Κοινωνικο-διδακτικοί προσδιορισμοί καί ἐρωτήματα», ἀνευρίσκει κανεῖς σημαντικές παρατηρήσεις γιά τό θέμα αὐτό.

Στήν ἀρχή τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ κειμένου τίθεται τό ἐρώτημα: «Ἀναλυτικό Πρόγραμμα» ἢ «Πρόγραμμα Σπουδῶν»; Καί ἀναλύεται διεξοδικά ἡ διαφορά μεταξύ αὐτῶν τῶν δύο τύπων διδασκαλίας.

Μέ τόν ὄρο «Ἀναλυτικά Προγράμματα» πού ἰσχύουν μέχρι τώρα καί βάσει αὐτῶν ἐγράφησαν τά βιβλία τά ὁποῖα διδάσκονται καί σήμερα οἱ μαθητές, «νοεῖται ὁ λεπτομερῆς σχεδιασμός συγκεκριμένης διδασκαλίας, ἡ ὁποία βασιζέται σέ τεκμηριωμένους καί σαφῶς διατυπωμένους στόχους μάθησης, πού βρίσκονται σέ πλήρη συνάρτηση μεταξύ τους καί ἡ πραγμάτωσή τους μπορεῖ νά ἐλεγχθεῖ». Ἀντίθετα, τό Πρόγραμμα Σπουδῶν σχετίζεται μέ τό «Πρόγραμμα Διαδικασίας», τό ὁποῖο «παύει νά εἶναι ἀναλυτικό ἀλλά γενικευτικοῦ χαρακτήρα, μέ γενικές προσεγγίσεις καί πολυεπίπεδες ἐπιλογές, πού

υπερβαίνει τήν τυποποίηση καί καθίσταται περισσότερο Πρόγραμμα μάθησης ἢ ὅπως ὀρίζεται στήν παιδαγωγική ἐπιστήμη «Πρόγραμμα Σπουδῶν». Αὐτό σημαίνει ὅτι τό Πρόγραμμα Σπουδῶν διαφοροποιεῖται ἀπό τά ἕως τώρα ὑπάρχοντα «Ἀναλυτικά Προγράμματα».

Γενικά, τό «Πρόγραμμα Σπουδῶν» στηρίζεται στήν θεωρία τῆς «κοινωνικῆς ἀναδόμησης». Ἔτσι, «ἡ κυρία στόχευση τῆς θεωρητικῆς αὐτῆς τεκμηρίωσης εἶναι ἡ ἀπομάκρυνση τῶν «ἀνεπιθύμητων» πτυχῶν τῆς κουλτούρας μιᾶς κοινωνίας καί τῆς ἀντικατάστασής τους μέ ἄλλες, περισσότερο κατά τήν περίπτωση «ἐπιθυμητές». Ἐπιχειρεῖται οὐσιαστικά ἡ ἀναδόμηση τῆς κουλτούρας, ἔτσι ὥστε οἱ μαθητές νά ἐπιτύχουν τήν ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν πού προκαλοῦνται, προωθοῦνται ἢ ἀναδεικνύονται στήν ἐκάστοτε κοινωνία ἀναφορᾶς».

Ὁ καθηγητής Φύκαρης ἐπισημαίνει ὅτι «ἄλλο εἶναι ἡ πολυπολιτισμική ἀποδοχή καί ἄλλο εἶναι ἡ ἀναδόμηση τοῦ πολιτισμικοῦ προφίλ μιᾶς κοινωνίας ἢ ἑνός ἔθνους». Ἄλλο εἶναι «ἡ ἀποδοχή τῆς «διαφορετικότητας», ὡς σύνολο ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν, πού πρέπει νά λαμβάνονται ὑπόψη ἀπό τό ἐκπαιδευτικό σύστημα καί τόν ἐκπαιδευτικό, καί ἄλλο ἡ ὀλική ἀνατροπή τῶν δομικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς κοινωνίας, στήν ὁποία ἐπιθυμεῖ νά ἐνταχθεῖ τό ἄτομο, τό ὁποῖο φέρει ἰδιαίτερα κοινωνικά ἢ πολιτισμικά χαρακτηριστικά».

Στό κείμενο αὐτό γίνεται μιά εὐρύτερη ἀναφορά στό γιατί γίνεται αὐτή ἡ ἀλλαγή, καί γιατί τό Ἴδρυμα Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας Ἔρευνας καί Θρησκευμάτων πέρασε ἀπό τό «Ἀναλυτικό Πρόγραμμα» πού ἴσχυε μέχρι τώρα στό «Πρόγραμμα Σπουδῶν», συγχρόνως δίνει σημαντικά παραδείγμα-

τα από τό νέο Πρόγραμμα Σπουδών, πού δείχνει αὐτήν τήν ἀλλαγή. Ἐπισημαίνει δέ ὅτι: «Ἐξ ἀφορμῆς ὄλων αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων ἐπισημάνθηκε καί ἐπισημαίνεται ἐντός τοῦ νέου ΠΣ τοῦ ΜτΘ ὅτι ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ μιὰ προσωπική ἐμπειρία καί, ὡς ἐκ τούτου, προτείνεται ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος νά μήν δομεῖται στή βάση τῆς «ἀντικειμενικῆς» τῆς Βίβλου καί τῶν Δογμάτων, ἀλλά πάνω στίς «ὑποκειμενικές» ἐμπειρίες ζωῆς τῶν μαθητῶν».

Μελέτησα καί τά δύο αὐτά Προγράμματα καί κατέληξα σέ μερικές παρατηρήσεις.

Τά ἰσχύοντα βιβλία τῶν Θρησκευτικῶν γιά τά **Δημοτικά** καί τά **Γυμνάσια** συγγράφηκαν μέ τό Ἀναλυτικό Πρόγραμμα πού εἶχε ἐκπονηθεῖ τό 2003 καί εἰσῆχθησαν στά σχολεῖα τά ἔτη 2005-2007, δηλαδή σχετικά πρόσφατα. Ἀλλά τό ἔτος 2010-2011 οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας προχώρησαν στήν ἐκπόνηση νέων Προγραμμάτων, πού δέν εἶναι ἀναλυτικά, ἀλλά θεματικά καί ἐφαρμόσθηκαν πιλοτικά σέ 68 Γυμνάσια στήν Ἐπικράτεια, τό ἔτος 2011-2014. Αὐτό σημαίνει ὅτι τώρα διδάσκεται σέ ὅλα τά Γυμνάσια τό ἰσχύον Πρόγραμμα καί ἐπίκειται αὐτό πού ἐφαρμόσθηκε πιλοτικά νά ἐπεκταθῆ σέ ὅλα τά Γυμνάσια τῆς Χώρας. Τό ἴδιο συμβαίνει γιά τό Πρόγραμμα στά Δημοτικά Σχολεῖα.

Τά βιβλία τῶν Θρησκευτικῶν πού ἰσχύουν σήμερα γιά τά **Λύκεια** συγγράφηκαν τό ἔτος 1999 ἀπό ἱκανούς καί γνωστούς θεολόγους, ὅπως οἱ: Γκότσης, Μεταλληνός, Φίλιας, Μόσχος, Δρίτσας, Παπαλεξανδρόπουλος, Μπέγζος, Παπαθανασίου.

Ὅμως, τό ἔτος 2015 ἐκπονήθηκε τό νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν γιά τά Λύκεια, τό ὁποῖο δέν ἔχει ἀκόμη

έφαρμοσθῆ πιλοτικά σέ κάποιον ἀριθμό Λυκείων καί δέν γνωρίζω ποιά εἶναι ἡ πρόθεση καί ὁ σκοπός τῶν ὑπευθύνων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας γιά τά περαιτέρω, δηλαδή ἂν θά ἐφαρμοσθῆ πιλοτικά σέ μερικά Λύκεια καί στήν συνέχεια νά γενικευθῆ ἡ ἐφαρμογή του σέ ὅλα τά Λύκεια.

Θά πρέπει, ἐπίσης, νά σημειωθῆ ὅτι, ἐνῶ τό ἰσχύον Πρόγραμμα, χωρίς νά ἀξιολογηθῆ ἀρκούντως ἀπό μαθητές, θεολόγους Καθηγητές, Σχολικούς Συμβούλους, γιά νά ἀπορριφθῆ ὡς ἀκατάλληλο –ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ Σχολικός Σύμβουλος Θεολόγων Περιφέρειας Ἡπείρου Τριαντάφυλλος Σιούλης, διδάκτωρ Φιλολογίας-θεολόγος– ἐν τούτοις ἐκπονήθηκαν νέα Προγράμματα Σπουδῶν, καί γιά ὅλα τά μαθήματα, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, καί ἐντάχθηκαν στό ΕΣΠΑ τό 2010, καί σύμφωνα μέ τήν δημοσίευση «δράσεις γιά τό «νέο Σχολεῖο» (Σχολεῖο 21^{οῦ} αἰῶνος): Νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν Πιλοτική-Ἐφαρμογή-Γενίκευση ἐφαρμογῆς», ἔχει προϋπολογισμό 113.919.001, 06 Εὐρώ».

Διαβάζοντας, λοιπόν, καί τά δύο Προγράμματα (τό ἰσχύον καί τό νέο) αἰσθάνθηκα μερικές ἐκπλήξεις.

Ἡ πρώτη ἐκπλήξη ἦταν ὅτι τό ἰσχύον Ἀναλυτικό Πρόγραμμα δέν εἶναι ὁμολογιακό-κατηχητικό, ὅπως διατείνονται μερικοί, ἀλλά εἶναι γνωσιολογικό, πολιτισμικό μέ θρησκευτιολογική προοπτική. Συγκεκριμένα, ἡ θεματολογία τῶν βιβλίων τῶν Θρησκευτικῶν εἶναι ἡ ἑξῆς: Α' Γυμνασίου «Παλαιά Διαθήκη, προϊστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ»· Β' Γυμνασίου: «Καίτη Διαθήκη, ὁ Ἰησοῦς Χριστός καί τό ἔργο Του»· Γ' Γυμνασίου: «Θέματα ἀπό τήν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας»· Α' Γενικοῦ Λυκείου: «Ὁρθόδοξη πίστη καί λατρεία»· Β' Γενικοῦ Λυκείου: «Χριστιανισμός καί Θρη-

σκεύματα» Γ' Γενικοῦ Λυκείου: «Θέματα Χριστιανικῆς ἠθικῆς».

Διαβάζοντας κανείς τὰ περιεχόμενα τῶν βιβλίων αὐτῶν παρατηρεῖ ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἱστορική διάρθρωση τῆς ὕλης, μιὰ μεθοδολογία πού ἀναπτύσσεται στήν ἱστορική ἐξέλιξή της, καθὼς ἐπίσης ἀναπτύσσονται τὰ θέματα μέ ρεαλισμό, πλουραλισμό καί μέ ἄνοιγμα σέ ἄλλες ἀπόψεις. Πλήρη ἀνάλυση τῶν περιεχομένων ἔκανα στήν προηγούμενη εἰσήγησή μου στήν κοινή Συνεδρίαση Διαρκοῦς Ἱεράς Συνόδου καί Καθηγητῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καί Θεολογικῶν Συλλόγων.

Τό Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καί Θρησκευμάτων στήν συνοπτική ἱστορική ἀναδρομή τῆς πορείας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, γράφει γιά τὰ ἰσχύοντα ἀναλυτικά Προγράμματα, τὰ ὁποῖα γράφηκαν μέ βάση τίς ἀρχές τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης τοῦ 2003.

«Ἡ σκοποθεσία τῶν νέων ΑΠ παρουσιάζεται ἀρκετά ἐκσυγχρονισμένη, ἀφοῦ ἀναδεικνύει τή συμβολή τοῦ Χριστιανισμοῦ στή συνοχή τοῦ σύγχρονου κόσμου καί στήν ποιότητα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς· ἐπιδιώκει τήν εὐαισθητοποίηση καί ἔμπρακτη δέσμευση τῶν μαθητῶν ἀπέναντι στούς σύγχρονους κοινωνικούς προβληματισμούς· ὑπογραμμίζει τόν ὑπερφυλετικό, ὑπερεθνικό καί οἰκουμενικό χαρακτήρα τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος, τίς διαπιστώσεις γύρω ἀπό τήν πολυπολιτισμική, πολυφυλετική καί πολυθρησκευτική δομή τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν καί, τέλος, καταλήγει στή συνειδητοποίηση τῆς ἀνάγκης γιά διαχριστιανική καί διαθρησκευτική ἐπικοινωνία. Τό ΜτΘ ἀπομακρύνεται ἀπό τόν κατηχητικό χαρακτήρα του καί μετατρέπεται σέ ἓνα μάθημα

ἐγκεντρισμένο μὲν στήν Ὁρθόδοξη παράδοση ἀλλά μέ σαφῆ γνωσιακό, μορφωτικό καί παιδαγωγικό χαρακτήρα. ... Στά διδακτικά αὐτά βιβλία (Δημοτικοῦ καί Γυμνασίου πού γράφτηκαν ἀπό τό 2003 ἕως τό 2006) ἡ θρησκευτική ὕλη προσεγγίζεται μέ πνεῦμα διαλόγου, ἐλευθερίας καί καταλλαγῆς, χωρίς ὁμολογιακή ἐμμονή, κατηγορητισμό, φανατισμό ἢ μισαλλοδοξία» (σελ. 10-11).

Ἐπομένως, κακῶς καί παραπλανητικῶς ἰσχυρίζονται μερικοί ὑπέρμαχοι τῆς ἀλλαγῆς στό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ὅτι τό ἰσχύον Πρόγραμμα προσδιορίζεται ἀπό τό κατηγορητικό καί ὁμολογιακό περιεχόμενο.

Ἡ δεύτερη ἔκπληξη ἦταν ὅτι τό νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν δέν εἶναι θρησκευτολογικό, ὅπως ὑποστηρίζουν ἄλλοι, ἀλλά διαθρησκειακό, ἐμπνεόμενο ἀπό τήν συγκριτική θρησκευτολογία, ἐνῶ ἄλλοι τό χαρακτηρίζουν συγκρητιστικό καί ἀπό τοὺς δημιουργοὺς του θεωρεῖται κατ' ἐξοχήν βιωματικό. Κατά τήν γνώμη μου, αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ βιωματική ἐμπέδωση προσεγγίζει σέ πολύ μεγάλο βαθμό μεθοδολογικά αὐτό πού γίνεται στήν κατήχηση, δηλαδή τήν ἐφαρμογή θρησκευτικῶν πρακτικῶν.

Εἶναι ἐκφραστικό ἓνα παράδειγμα: Στήν Α' Λυκείου, ὅπου γίνεται λόγος γιά προσευχή, καί ἐπιλέγεται ἡ βιωματική μέθοδος, γράφεται: «Μέ ἀφορμή ἓνα κομποσχοίνι καί μία ἰστορία ἀπό τό γεροντικό, ἀκολουθεῖ «κατευθυνόμενος διάλογος» γιά τήν προσευχή ὡς ἐπικοινωνία καί γιά τήν ἀδιάλειπτο προσευχή. Τίθεται ἡ ἐρώτηση ἂν κάτι ἀνάλογο ὑπάρχει καί σέ ἄλλες θρησκείες καί ἂν ἡ προσευχή εἶναι συστατικό γνώρισμα τῆς θρησκείας (ιδίως τῶν μυστικῶν ἐκδοχῶν τῆς)».

Διαβάζοντας κανεῖς τά Προγράμματα τοῦ νέου Σχολείου, πού προβάλλεται ὡς Σχολεῖο τοῦ 21^{ου} αἰῶνα, βλέ-

πει μερικά θετικά στοιχεία, δηλαδή παρουσιάζονται μερικές έσωτερικές πλευρές τής Όρθοδόξου Έκκλησίας.

Γιά παράδειγμα· γιά τήν διδασκαλία τής όρθοδόξου εικόνας ώς ένδεικτικές δραστηριότητες προτείνονται ή προβολή έπιλεγμένων σκηνών από τίς ταινίες του Άντρέϊ Ταρχόφσκι, «Άντρέϊ Ρουμπλιώφ», του Γιάννη Σμαραγδή «El Greco», τής Μαρίας Χατζημιχάλη-Παπαλιού «Έγώ, ό Πανσέληνος, ένας φανταστικός βίος». Επίσης, προτείνεται τό «Βαλιτσάκι του Βυζαντινού ζωγράφου. Ανακαλύπτοντας τά ύλικά του», «Η προετοιμασία του άγιογράφου, σύμφωνα μέ τίς προτροπές του Φώτη Κόντογλου», «Η παρουσίαση των εικονογραφικών κύκλων από τό εικονικό Μουσείο του Έιερου Κοινοβίου του Ευάγγελισμού στην Όρμούλια Χαλκιδικής», κ.ά. (Β΄ Γυμνασίου). Αυτά είναι θετικά, αλλά τό πρόβλημα, όμως, είναι ότι αναμειγνύονται ταυτόχρονα στό ίδιο μάθημα άπόψεις όλων των Θρησκειών και αυτό προκαλεί σύγχυση.

Έπίσης, πρέπει νά έπισημανθής ότι τό νέο Πρόγραμμα Σπουδών, όπως έχει υποστηριχθής, δέν προβλέπεται νά έχη βιβλία, αλλά προτείνεται ένα ευρύ φάσμα ύλικού, από τό όποιο θά άντλήση ό καθηγητής θεολόγος και θά τό προσαρμόση στην κάθε τάξη. Έτσι, αφήνεται ό καθηγητής έλεύθερος στό νά προσαρμόζη τό θέμα ανάλογα μέ τους μαθητές. Έχω, όμως, τήν πληροφορία ότι υπάρχει σκέψη νά γραφοϋν βιβλία.

Πρός έπιβεβαίωση των άνωτέρω θέλω νά σημειώσω ότι τόν τελευταίο καιρό διάβασα μιá σημαντική διατριβή τής Ίωάννας Κομνηνού, ή όποία κατά τόν καθηγητή Κωνσταντίνο Δεληκωσταντή «είναι πιστοποιημένη εκπαιδευτρια ένηλίκων, έχει πολυετή έμπλοκή στην

ἐπιμόρφωση ἐκπαιδευτικῶν καί εἶναι μέλος ἐπιτροπῶν ἀξιολόγησης ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου σέ ἐθνικό καί εὐρωπαϊκό ἐπίπεδο». Ἡ διατριβή αὐτή ἔχει τόν τίτλο «Ἡ εὐρωπαϊκή διάσταση τῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς» καί ἀναφέρεται στήν θρησκευτική ἀγωγή καί τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ὅπως διδάσκεται σέ δεκαεῖς Εὐρωπαϊκές χώρες καί στήν Ἑλλάδα.

Στό πρῶτο μέρος τῆς διατριβῆς γίνεται ἀναφορά στήν θρησκευτική ἀγωγή πού ἐπικρατεῖ στήν Εὐρώπη καί γίνεται μιᾶ ἐπισκόπηση «τῆς παρουσίας τῆς θρησκείας στήν Εὐρώπη καί τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖον ἡ θρησκεία συνδέεται μέ τήν ἐξέλιξη τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ». Στό δεύτερο μέρος ἀναφέρεται διεξοδικά στήν «εὐρωπαϊκή διάσταση τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν» καί ἀναλύει «ὅτι οἱ διδακτικές προσεγγίσεις εἶναι τόσες, ὅσες καί οἱ χώρες πού ἀναφέρονται». Φαίνεται ὅτι τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στήν Εὐρώπη ἔχει ἓνα διαπολιτιστικό περιεχόμενο καί τά ἐκπαιδευτικά συστήματα ἀνταποκρίνονται «στίς ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ πού δέν ἦταν πιά οὔτε πολιτιστικά οὔτε θρησκευτικά ὁμοιογενῆς». Καί στό τρίτο μέρος τῆς διατριβῆς γίνεται ἀνάλυση τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στήν Ἑλλάδα, ἰδιαίτερα γίνεται ἔρευνα στά σχολικά ἐγχειρίδια «τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαίδευσης πού γράφτηκαν μέ βάση τίς ἀρχές τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης τοῦ 2003», δηλαδή ἀναφέρεται στά βιβλία τά ὅποια διδάσκονται σήμερα μέ τό ἰσχύον πρόγραμμα οἱ μαθητές τοῦ Δημοτικοῦ καί τοῦ Γυμνασίου.

Τό σημαντικό εἶναι ὅτι στήν διατριβή αὐτή ἀποδεικνύεται μέ σημαντικά στοιχεῖα ὅτι τά βιβλία, τά ὅποια διδάσκονται σήμερα στήν ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση στήν

Ἑλλάδα, ἀνταποκρίνονται πλήρως στήν εὐρωπαϊκή προοπτική. Αυτό σημαίνει ὅτι στά σχολικά αὐτά ἐγχειρίδια προωθείται «ἡ πολλαπλή ταυτότητα, ἐθνική, εὐρωπαϊκή, παγκόσμια, πολιτιστική, θρησκευτική» καί μάλιστα «σέ μιά δυναμική ἀλληλεπίδραση μεταξύ τους». Ἐπίσης, μέ τά βιβλία αὐτά προάγεται «ἡ κοινωνική συνοχή μέσα ἀπό τόν διάλογο μέ τήν διαφορετικότητα», «ἐνισχύεται ἡ κοινωνική κατανόηση», «στιγματίζεται ἡ κοινωνική ἀδικία, ἡ βία, ὁ ρατσισμός καί ὁ θρησκευτικός φανατισμός», ἀλλά καί «ἐνισχύονται ἡ ἀδελφοσύνη καί ἡ ἀλληλεγγύη πρὸς ὅλους τούς ἀνθρώπους».

Τό συμπέρασμα τῆς διατριβῆς εἶναι: «Ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στήν Ἑλλάδα, σύμφωνα μέ τίς ἀλλαγές πού ἔγιναν κατά τήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση τοῦ 2003, ἔχει ἀναδείξει σέ σημαντικό βαθμό τήν εὐρωπαϊκή διάσταση τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος, γιατί θεωροῦμε ὅτι συμβάλλει ἀποφασιστικά στήν δημιουργία ἐνεργῶν καί ὑπευθύνων πολιτῶν, πού θά σκέφτονται καί θά ἐνεργοῦν μέ βάση κοινά ἀποδεκτές ἀνθρωπιστικές ἀξίες, τόν σεβασμό τῶν δημοκρατικῶν διαδικασιῶν καί τήν περιφρούρηση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων».

Ἀπό τήν ἔρευνα αὐτή διαπιστώνεται ὅτι τά ἐγχειρίδια τά ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται σήμερα γιά τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στά Σχολεῖα ἀνταποκρίνονται πλήρως στίς σύγχρονες ἀπαιτήσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν προγραμμάτων καί ἐπομένως κακῶς ὑποστηρίζεται ἀπό μερικούς ὅτι πρέπει νά ἀντικατασταθοῦν γιατί δῆθεν εἶναι ὁμολογιακά καί κατηχητικά βιβλία. Ἡ ἄποψη αὐτή εἶναι ἀντιεπιστημονική καί ἐνδεχομένως παραπλανητική.

Τό ἐνδιαφέρον τῆς ὅλης διατριβῆς εἶναι ὅτι παρου-

σιάζονται τά τρία μοντέλα διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στό Σχολεῖα πού κυριαρχοῦν στήν Εὐρώπη.

Τό πρῶτο μοντέλο εἶναι τό **ὁμολογιακό**, τό ὁποῖο χαρακτηρίζεται ὡς «διδασκαλία τῆς θρησκείας» πού συνδέει τήν διδασκαλία μέ τήν πίστη μιᾶς ἢ πολλῶν θρησκειῶν. Εἶναι ἓνα μοντέλο τό ὁποῖο διαμορφώνει τήν προσωπική ταυτότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά δέν διακρίνει τήν διαφορά μεταξύ τοῦ σχολικοῦ μαθήματος καί τῆς κατήχησης, ὅπως γίνεται σέ μιᾶ πολυπολιτισμική κοινωνία.

Τό δεύτερο μοντέλο διδασκαλίας εἶναι τό **θρησκευτολογικό**, πού χαρακτηρίζεται ὡς «μαθαίνοντας γιά τήν θρησκεία». Πρόκειται γιά περισσότερο ἀνθρωπιστικό καί θρησκευτολογικό μάθημα, παρά ὁμολογιακό. Τά παιδιά βοηθοῦνται στό «νά κατανοήσουν τή σύγχρονη πλουραλιστική, διαπολιτισμική καί πολυθρησκευτική κοινωνία».

Τό τρίτο μοντέλο διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν εἶναι περισσότερο τό **πολυπολιτισμικό-ἠθικό** πού χαρακτηρίζεται ὡς «μαθαίνοντας ἀπό τήν θρησκεία», ὅταν οἱ μαθητές «δέν μαθαίνουν μιᾶ θρησκεία (ὁμολογιακό μοντέλο) ἢ πολλές θρησκείες (θρησκευτολογικό μοντέλο), ἀλλά μέσα ἀπό τίς δικές τους ἐμπειρίες καί ἀναζητήσεις ἀντιμετωπίζουν κριτικά τό θρησκευτικό φαινόμενο καί διαμορφώνουν τήν προσωπική τους ἀποψη καί κατανόηση τοῦ κόσμου.

Ἔχοντας ὑπ' ὄψιν ὅλα αὐτά, φαίνεται ὅτι τά βιβλία τά ὁποῖα εἶναι ἀκόμη σέ χρήση στήν Ἑλλάδα –τήν Στοιχειώδη καί τήν Μέση Ἐκπαίδευση– προσδιορίζονται κυρίως ἀπό τόν δημιουργικό συνδυασμό τοῦ πρῶτου καί τοῦ δευτέρου μοντέλου καί ἀνταποκρίνονται στίς σύγχρονες

εκπαιδευτικές ανάγκες στην Ελλάδα, όπως προσδιορίζονται από την ευρωπαϊκή προοπτική. Αντίθετα, τό προτεινόμενο Πρόγραμμα Σπουδών στό Δημοτικό-Γυμνάσιο καί τό Λύκειο αναφέρεται στό τρίτο μοντέλο, «μαθαίνοντας **άπό τήν** θρησκεία».

Σέ άλλο κείμενό της ή ίδια έρευνήτρια, έχοντας έπισημονική έπάρκεια στό αντικείμενο αυτό, αναλύει διεξοδικά τό προτεινόμενο Πρόγραμμα Σπουδών στην Μέση Έκπαίδευση καί σημειώνει ότι εφαρμόζει τό τρίτο μοντέλο του μαθήματος των Θρησκευτικών, ένώ έν τῷ μεταξύ στην Εύρώπη καί ιδιαίτερα στό Ένωμένο Βασίλειο έχουν έντοπισθῆ τά μειονεκτήματα αυτού του συστήματος καί έχει γίνει κριτική άπό ειδικούς έπιστήμονες. Έπομένως, στην σύνταξη των νέων Προγραμμάτων Σπουδών για τά Θρησκευτικά στην Ελλάδα στά πλαίσια του νέου Προγράμματος Σπουδών, διαπιστώνονται διάφορα προβλήματα.

Μεταξύ αυτών των προβλημάτων είναι «ή θολή έννοιολόγηση τῆς θρησκείας», αλλά καί «ό τρόπος άνάπτυξης των χρησιμοποιημένων έννοιών», καί όπως παρατηρείται «ή έπιφανειακή καί πρόχειρη διασύνδεση των έννοιών στις διάφορες θρησκείες άναδεικνύει ένα έπιπρόσθετο πρόβλημα, αυτό του θρησκευτικού συγκρητισμού». Έπομένως, τό τρίτο αυτό μοντέλο θρησκευτικού μαθήματος, όπως έχει παρατηρηθῆ, δημιουργεί «σύγχυση στον μαθητή», καί ένα «θολό τοπίο» καί ταυτόχρονα δημιουργεί μιá «άτομική θρησκεία», «όπου ό καθένas επιλέγει άπό κάθε θρησκεία ό,τι θέλει καί δημιουργεί τή δική του θρησκεία».

Η ίδια, μάλιστα, ήταν αξιολογήτρια για τά άναλυτικά Προγράμματα του Λυκείου που εκπονήθηκαν τό 2015,

στήν πενταμελή Έπιτροπή, καί δέν ένέκρινε τά Προγράμματα αυτά, καταγράφοντας τίς έπιστημονικές της άπόψεις σέ σχετικό άρθρο.

Ό καθηγητής Κωνσταντίνος Δεληκωνσταντής στό βιβλίο του μέ τίτλο «Ή σχολική θρησκευτική άγωγή» καί υπότιτλο «Μεταξύ παιδαγωγικής καί θεολογίας» αναφέρει τόν Hans Küng πού κάνει λόγο για «μετασχηματισμό τής θρησκείας», για «έξατομίκευση» καί «πλουραλιστικοποίηση» τής θρησκευτικότητας, πού «προχωρεί μέ όλο καί πιό γρήγορους ρυθμούς». Αυτό δίνει στόν άνθρωπο τήν δυνατότητα «νά ξεφεύγει από τή θεσμοποιημένη καί τυποποιημένη θρησκεία, νά βρίσκει τόν δικό του δρόμο καί τίς δικές του άπαντήσεις». Μέ αυτή τήν νοοτροπία οί άνθρωποι κατασκευάζουν μιά «ιδιωτική θρησκεία» «ανάλογα μέ τίς ανάγκες τους, μέ πολλά γνήσια θρησκευτικά αλλά καί παραθρησκευτικά ή ψευδοθρησκευτικά στοιχεία».

Ό Hans Küng παρατηρεί: «Ή θρησκεία “χρησιμοποιείται” σύμφωνα μέ τό νόμο τής άγοράς, ή μάλλον σύμφωνα μέ τό νόμο τοῦ σουπερμάρεκτ. Οί άνθρωποι επιλέγουν, αυτοεξυπηρετούνται ανάλογα μέ τίς προκαθορισμένες πνευματικές τους ανάγκες. Φτιάχνει ό καθένας τό δικό του πρότυπο, κατά τό δοκοῦν. Επιλέγει καί άπορρίπτει. Καί άφοῦ έχει άπορρίψει κάτι, συνεχίζει νά άναζητᾶ νέες προσφορές. Καί οί προσφορές εἶναι όντως πολυάριθμες».

Ένας γνωστός μου καθηγητής τών Θρησκευτικών στό Γυμνάσιο, ό όποῖος εκπαιδεύτηκε στό προτεινόμενο Πρόγραμμα Σπουδών καί τό έφήρμοσε στήν πράξη, έχει έπισημάνει τά μειονεκτήματα αὐτοῦ τοῦ συστήματος γράφοντας:

«Τά μειονεκτήματα τοῦ νέου Προγράμματος Σπου-

δών εἶναι: α) Ἡ ἔννοιολογική σύγχυση πού θά προκύψῃ στόν παιδία ἀπό τήν σύγκριση ταυτοχρόνως πολλαπλῶν ἰδεολογιῶν, θρησκευτιῶν, φιλοσοφικῶν ρευμάτων· β) ὁ διδασκτικός αὐτοσχεδιασμός σέ πλαίσιο ἡμιμάθειας ἀπό τήν στιγμή πού δέν ὑπάρχουν ἱκανές πηγές νά βοηθοῦν τούς διδάσκοντες· γ) ἡ ἀντικατάσταση ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων γιά τά θρησκευτικά φαινόμενα ἀπό τά ὑποκειμενικά βιώματα πού προκύπτουν σέ κάθε παιδί γιά τά θρησκευτικά θέματα στό πλαίσιο τοῦ γνωσιολογικοῦ σχετικισμοῦ καί τῆς ἀπροϋπόθετης βιωματικῆς πρόσληψης κάθε πληροφορίας· δ) ἡ κατάργηση κάθε ἱστορικῆς λογικῆς στό πλαίσιο μιᾶς ἐλκυστικῆς παρουσίας τῆς θρησκείας, ἡ ὁποία μεταπηδᾷ ἀπό τό ἓνα θέμα στό ἄλλο, ἀπό τόν ἓνα αἰῶνα στόν ἄλλο μέ περισσή εὐκολία, καταργώντας τά ἱστορικοφιλολογικά δεδομένα, πού θά δημιουργήσῃ μιᾶ ἰδιότυπη σύγχυση».

Ὅταν διαβάσῃ κανεῖς τά Προγράμματα Σπουδῶν πού προτείνονται γιά τά Θρησκευτικά τοῦ Δημοτικοῦ-Γυμνασίου καί τοῦ Λυκείου, τότε μπορεῖ νά σταχυολογήσῃ πολλά παραδείγματα πού ἐπιβεβαιώνουν τό διαθρησκευτικό καί συγκρητιστικό περιεχόμενό τους.

Ἦδη ἀπό τήν Γ΄ Τάξη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου παρατηρεῖται αὐτή ἡ προοπτική. Ἐνῶ θά περίμενε κανεῖς οἱ μαθητές τῆς Γ΄ Τάξης τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, ἡλικίας 9-10 ἐτῶν, νά μάθουν τήν παράδοση τῆς χώρας τους καί νά τήν ἐρμηνεύουν, εἶναι ὑποχρεωμένοι νά μαθαίνουν ταυτοχρόνως καί ἄλλες παραδόσεις. Καί ἐνῶ θά περίμενε κανεῖς ἀκόμη καί οἱ μετανάστες σέ αὐτήν τήν μικρή ἡλικία, οἱ ὅποιοι θέλουν νά γνωρίσουν τήν παράδοση τῆς χώρας πού τούς φιλοξενεῖ καί πολλοί ἀπό αὐτούς νά ἐνσωματωθοῦν σέ αὐτήν τήν παράδοση, ἐν

τούτους δέχονται άλλες πολυπολιτισμικές πληροφορίες και αποπροσανατολίζονται.

Γιά παράδειγμα, στην Γ΄ Τάξη του Δημοτικού Σχολείου τά πρώτα τρία δώρα αφιερώνονται στην έννοτητα «ζούμε μαζί», όπου γίνεται λόγος για τό θέμα «οί άλλοι και έγω», χρησιμοποιούνται διηγήσεις από τήν Παλαιά Διαθήκη, όπως για τόν Ήσαῦ-Ίακώβ, τόν Ίωσήφ και τά αδελφια του, τόν Δαβίδ και τόν Σαούλ, τόν Δαβίδ και τόν Ίωνάθαν και από τήν Καινή Διαθήκη για τήν παραβολή του καλού Ποιμένα και του σπλαχνικού Πατέρα. Όμως, στά άμέσως επόμενα τρία δώρα μέ τίτλο «ή χαρά τής γιορτής» γίνεται λόγος για τίς γιορτές των Χριστιανών, τίς γιορτές των θρησκειών του κόσμου, όπως των Έβραίων και των Μουσουλμάνων, αναγνωρίζονται τά σύμβολα και τά όνόματα του Θεού από τόν Χριστιανισμό, τόν Ίουδαϊσμό, τόν Μουσουλμανισμό, τόν Ίνδουϊσμό, τόν Ταοϊσμό και τόν Βουδισμό, και τό όνομα του Θεού των Μουσουλμάνων και των Έβραίων.

Επομένως, ήδη από τήν Γ΄ Τάξη του Δημοτικού Σχολείου γίνεται λόγος για έξι Θρησκείες και άν προσθέσουμε και τίς Όμολογίες, ανέρχονται σέ έννέα Θρησκείες και Όμολογίες. Μάλιστα, προτείνεται στίς ένδεικτικές δραστηριότητες νά βρίσκουν τά παιδιά τούς πολιούχους Αγίους των έλληνικών πόλεων, τήν εικόνα των Τριών Ίεραρχών, τά σύμβολα των άλλων θρησκειών και κάθε μαθητής πρέπει νά επιλέγη ένα από αυτά, νά τά χρωματίζη όπως θέλει, στό βάθος νά ακούγεται ή ανάλογη μουσική και στην συνέχεια νά εκφράζουν γύρω από τά χρώματα που διάλεξαν τά συναισθήματα και τίς σκέψεις τους κ.π.ά. Και αυτά θά γίνονται στην ηλικία των 9-10 ετών.

Τό ίδιο συνεχίζεται και στην Α΄ Γυμνασίου. Στίς πρώτες

ένότητες γίνεται αναφορά στην εμφάνιση και οργάνωση της Ἐκκλησίας, τήν συνάντηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέ τόν Χριστιανισμό, τήν πρόταση τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας μπροστά στό ἐρωτήματα γιά τήν ζωή. Ἀμέσως μετά ἀκολουθοῦν πέντε δίωρα γιά τίς μονοθεϊστικές θρησκείες Ἰουδαϊσμό καί Ἰσλάμ, ὅπου γίνεται λόγος γιά τίς γιορτές, γιά τά πρόσωπα, γιά τοὺς ἀρχηγούς τους, γιά τό ὅτι ὁ Ἀλλάχ εἶναι «ἐλεήμων καί φιλεύσπλαχνος, ὁ κύριος τοῦ κόσμου», γιά τόν Τζελαλαντίν Ρουμί, πού εἶναι ὁ ὕμνητής τοῦ «ἡγαπημένου». Στήν συνέχεια γίνεται λόγος γιά τίς θρησκευτικές ἀναζητήσεις τῆς μακρινῆς Ἀνατολῆς, καί οἱ μαθητές μαθαίνουν γιά τόν Ἰνδουισμό, γιά τόν Βουδισμό, γιά τόν Ταοϊσμό, γιά τόν Κομφουκιανισμό, καί γιά πρόσωπα, κείμενα καί ἀξίες τῶν Θρησκείων αὐτῶν.

Ἡ ἴδια τακτική ἐφαρμόζεται καί στό Λύκειο, ἀλλά μέ τήν διερευνητική καί κυρίως τήν «βιωματική» μέθοδο. Γιά παράδειγμα: Στήν Α΄ Λυκείου καί στήν ένότητα «ἐπικοινωνία» (3^ο δίωρο), ἀκούγεται ἕνα τραγούδι ἢ παραμῦθι ἢ λογοτεχνικό ἀφήγημα μέ θέμα τήν ἐπικοινωνία, παίζεται ἕνα θεατρικό παιχνίδι καί ἀναλύοντας τό θέμα χρησιμοποιεῖται «ἡ προσευχή, ἡ λατρεία, ἡ θεογνωσία καί ἡ θεολογία ὡς ἐπικοινωνία στόν Χριστιανισμό καί σέ ἄλλες θρησκευτικές παραδόσεις», «οἱ μαθητές κυκλικά μελετοῦν διάφορες ὀψεις ἐπικοινωνίας μέ τόν Θεό καί συμπληρώνουν ἐρωτήσεις σέ φύλλο ἐργασίας: μυστικιστικά ρεύματα (θεῖος ἔρωτας κλπ.), Ἄσμα Ἀσμάτων, προσευχή, πίνακας ζωγραφικῆς, τραγούδι, ἀσκητισμός (σέ διάφορες θρησκείες)». Ἔτσι, τό ἐκπαιδευτικό ὕλικό πού προτείνεται νά συλλεγῆ ἀπό ἴστοσελίδες εἶναι βουδιστές μοναχοί, ἰνδουϊσμός-μοναχισμός, κινέζοι μοναχοί, ὀρθόδοξοι ἀσκητές, Σούφι-Δερβίσηδες.

Ὁ καθηγητής Ἰωάννης Φύκαρης κάνει μιὰ σημαντική παρατήρηση, ὅτι ὁ μαθητής χαρακτηρίζεται μέ τήν λέξη αὐτή –μαθητής– «διότι τώρα μαθαίνει συστηματοποιώντας καί κατ' ἐπέκταση κατανοώντας τήν ἐπίσημα θεσμοθετημένη γνώση». Συγχρόνως, ὁ κάθε μαθητής «βρίσκεται σέ ἕνα ἀναπτυξιακό ἐπίπεδο διαμόρφωσης δεδομένων, θέσεων καί ἀπόψεων». Ἐπομένως, «δέν ἔχει ἀκόμη διαμορφώσει πλήρη συνείδηση τῶν δεδομένων τόσο τῆς ἀτομικότητάς του, ὅσο καί τοῦ περιβάλλοντός του, ἀλλά καί τοῦ κόσμου γενικότερα». Ἀλλά καί ὅσες ἀπόψεις ἔχει σχηματοποιήσει ἔχουν «τό στοιχείο τοῦ εὐμετάβλητου καί γιά τόν λόγο αὐτό τό Σχολεῖο ὀφείλει ἐξελικτικά νά συμβάλει στήν ἀποσαφήνιση τῶν διαστρεβλωμένων ἢ συγκεχυμένων ἀπόψεων πού ἔχει στήν σκέψη του ὁ κάθε μαθητής». Αὐτό δείχνει τήν ὑπευθυνότητα μέ τήν ὁποία πρέπει νά διακρίνεται ὁ καθηγητής καί βεβαίως τήν παρουσίαση ἐπιστημονικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος στούς μαθητές.

3. Ὁ «θρησκευτικός γραμματισμός»

Τό Πρόγραμμα Σπουδῶν σχεδιάσθηκε καί στηρίχθηκε πάνω στήν βασική ἀρχή τοῦ λεγομένου «θρησκευτικοῦ γραμματισμοῦ».

Ὁ ὅρος *γραμματισμός* εἶναι μεταφορά τοῦ ἀγγλικοῦ ὅρου *literacy*, ὁ ὁποῖος σημαίνει «ίκανότητα ἀνάγνωσης καί γραφῆς, στοιχειώδης παιδεία, μὴ μόρφωση, παιδεία». Στήν οὐσία ξεκινᾷ ἀπό τήν μεθοδολογία τῆς γλώσσας καί δηλώνει τό πῶς τά γράμματα μιᾶς γλώσσας ἐνώνονται καί ἀποτελοῦν τίς λέξεις καί τίς προτάσεις καί πῶς μαθαίνει κανεὶς τήν γλώσσα. Εἶναι γνωστόν ὅτι πρῶτα διδασκόμαστε τήν γλώσσα τῆς οἰκογένειας στήν ὁποία

γεννηθήκαμε, τήν λεγομένη μητρική γλώσσα, καί ἔπειτα μαθαίνουμε καί ἄλλες γλώσσες πού συναντᾶμε στό περιβάλλον μας. Καί γνωρίζουμε ὅτι κάθε γλώσσα ἔχει τά δικά της γράμματα καί δέν μπορεῖ κανεῖς νά λάβη γράμματα ἀπό διάφορες γλώσσες καί νά καταρτίση μιᾶ ἄλλη τρίτη γλώσσα.

Στό θέμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Θρησκευτικοῦ μαθήματος στήν λέξη γραμματισμός προστίθεται καί ἡ λέξη θρησκευτικός, ὅποτε γίνεται λόγος γιά «θρησκευτικό γραμματισμό».

Ὁ ἐπίκουρος καθηγητής Σχολικῆς Παιδαγωγικῆς καί Διδακτικῆς Μεθοδολογίας τοῦ Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης Ἀθανάσιος Στογιαννίδης σέ κείμενό του μέ τίτλο «Ὁ Θρησκευτικός Γραμματισμός στό Νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν γιά τό Μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στό Ἑλληνικό Λύκειο. Μιά κριτική προσέγγιση στό ἔργο τοῦ Andrew Wright» δίνει σημαντικές πληροφορίες γιά τό θέμα τοῦ θρησκευτικοῦ γραμματισμοῦ.

Ὁ «θρησκευτικός γραμματισμός» εἶναι μιᾶ θεωρία πού ἀνέπτυξε ὁ Andrew Wright καί ἀναφέρεται στό πολυθρησκευτικό μοντέλο πού ἀναπτύχθηκε στήν Μεγάλη Βρετανία στήν δεκαετία τοῦ '90 «στόν ἀντίποδα τῆς φιλελεύθερης θεώρησης τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς» τοῦ Robert Jackson. Ἔτσι, ὑπάρχουν δύο θεωρίες γύρω ἀπό τήν θρησκευτική ἀγωγή τῶν μαθητῶν, ἡ μία εἶναι ἡ «φιλελεύθερη θρησκευτική ἀγωγή» καί ἡ ἄλλη εἶναι ὁ «θρησκευτικός γραμματισμός».

Κατά τήν «φιλελεύθερη θεώρηση τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς», τήν ὁποία ἀνέπτυξε ὁ Robert Jackson, ἡ ὑψιστή φιλελεύθερη ἐκδοχή τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς εἶναι «ἡ

ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου καί ἡ ἀνοχή ἀπέναντι στό διαφορετικό, ἐνῶ οἱ ἐπιμέρους πεποιοθήσεις πού καλλιεργοῦν οἱ θρησκευτικές παραδόσεις εἶναι δευτερεύουσας σημασίας». Σύμφωνα μέ αὐτήν τήν θεώρηση ὅλες οἱ θρησκευτικές παραδόσεις ἔχουν κοινά καί ὅμοια χαρακτηριστικά, πού ἐκφράζουν αὐτήν τήν κοινή ἐμπειρία.

Ὁ Andrew Wright, ὅμως, ἀντιτάχθηκε σέ αὐτήν τήν «φιλελεύθερη θρησκευτική ἀγωγή», διότι αὐτό τό μοντέλο «ὀδηγεῖ στόν συγκρητισμό καί τελικά στήν ἀδυναμία ἑνός οὐσιαστικοῦ διαπολιτισμικοῦ διαλόγου», διότι τόσο ἡ ἐλευθερία ὅσο καί ἡ ἀνοχή στόν ἄλλον «εἶναι ἀξίες, οἱ ὁποῖες ἀλλιῶς ἐρμηνεύονται στόν Χριστιανισμό, διαφορετικά στό Ἰσλάμ καί μέ ἄλλο τρόπο στόν Βουδισμό».

Ἔτσι, ὁ Andrew Wright ἀνέπτυξε τό μοντέλο τοῦ «θρησκευτικοῦ γραμματισμοῦ», τό ὁποῖο ἔχει τρεῖς βασικούς στόχους. Ὁ πρῶτος, νά ἀναπτύξη τήν δεξιότητα, ὥστε «οἱ μαθητές νά συνειδητοποιοῦν καί νά διατυπώνουν τά βασικά στοιχεῖα τῶν θρησκευτικῶν πεποιοτήσεων πού ἀποδέχονται». Ὁ δεύτερος στόχος εἶναι «οἱ μαθητές νά παρουσιάζουν τεκμηριωμένα τούς λόγους, γιά τούς ὁποῖους ἔχουν ἐπιλέξει συνειδητά νά ἀσπάζονται τήν χ ἢ ψ θρησκευτική πεποίθηση». Καί ὁ τρίτος στόχος εἶναι ἡ ἀνάπτυξη στήν δεξιότητας, ὥστε οἱ μαθητές «νά διαλέγονται ἐπιχειρηματολογώντας μέ διαφορετικές θρησκευτικές πεποιοθήσεις». Ἄν ὁ ὅρος «γραμματισμός» μεταφρασθῇ μέ τήν λέξη «ἀλφαβητάρι», τότε ὁ ὅρος «θρησκευτικός γραμματισμός» τοῦ Wright «ἐπιδιώκει νά ὀδηγήσει στό νά οικειωθοῦν οἱ μαθητές, πρῶτον, τό ἀλφαβητάρι τῆς πίστεως τους, δεύτερον, τό ἀλφαβητάρι γιά τήν σημασία πού ἔχει ἡ πίστη στήν ζωή του, τρίτον, τό ἀλφαβητάρι τοῦ διαλόγου μέ τήν πίστη τοῦ ἄλλου».

Αυτό σημαίνει ότι σύμφωνα με την θεωρία του «θρησκευτικού γραμματισμοῦ» ὁ μαθητὴς μαθαίνει «τό ἀλφάβητο» τῆς δικῆς του πίστης, διακρίνει τὴν ὀρθόδοξη πίστη ἀπὸ τὴν πίστη ἄλλων Χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν, ἔστω καὶ ἂν ἔχουν τὶς ἴδιες βασικὲς ἀρχές, δηλαδή πιστεύουν στὸν Χριστό, καθὼς ἐπίσης μαθαίνει τὸ «ἀλφάβητο» τῶν ἄλλων Θρησκειῶν, διακρίνει καὶ τὴν πίστη τῶν ἀνθρώπων πού ἀνήκουν σὲ ἄλλες Θρησκείες. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ μαθητὴς πού δέχεται μιὰ θρησκευτικὴ ἀγωγή σύμφωνα μὲ τὸν «θρησκευτικὸ γραμματισμὸ» δὲν ἀναμειγνύει «τά ἀλφάβητα» ὅλων τῶν Θρησκειῶν γιὰ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ «κοινὴ γλῶσσα», ἐφόσον δὲν νοεῖται ἓνας κοινὸς θρησκευτικὸς γραμματισμὸς γιὰ ὅλες τὶς Θρησκείες.

Ἐνας ἄνθρωπος πού θεωρεῖται θρησκευτικὰ «ἐγγράμματος» σημαίνει: Πρῶτον, ἔχει κατανοήσει, στὰ βασικά τους στοιχεῖα, τὴν ἱστορία, τὰ κεντρικὰ-ἱερά κείμενα, τὴν πίστη, τὶς πρακτικὲς τῶν θρησκειῶν, ὅπως αὐτὰ ἀναδεικνύονται καὶ ἐξελίσσονται μέσα σὲ συγκεκριμένα κοινωνικά, ἱστορικά καὶ πολιτιστικά περιβάλλοντα. Δεύτερον, ἔχει ἀναπτύξει τὴν ἱκανότητα νὰ διακρίνη τὶς θρησκευτικὲς προεκτάσεις σὲ πολιτικὲς, κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς ἐκφράσεις, ὅπως ἐκφράζονται σὲ χρόνο καὶ χώρο. Συνεπῶς, ὄχι μόνον κάθε θρησκεία ἔχει τὴ δική της «ἀνάγνωση», ἀλλὰ αὐτὴ κατανοεῖται μέσα σὲ συγκεκριμένο πολιτικὸ, κοινωνικὸ καὶ πολιτισμικὸ συγκείμενο, μὲ χρονικὲς καὶ χωρικὲς συνιστώσες.

Ἐπομένως, ἄλλο εἶναι ἡ «φιλελεύθερη θεώρηση τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς», ὅπως τὴν παρουσίασε ὁ Robert Jackson, καὶ ἄλλο εἶναι ἡ θεωρία τοῦ «θρησκευτικοῦ γραμματισμοῦ», ὅπως τὴν ἀνέπτυξε ὁ Andrew Wright.

Διαβάζοντας τὰ εισαγωγικά γιά τό Πρόγραμμα Σπουδῶν στά θρησκευτικά τοῦ Λυκείου στό θέμα τοῦ «θρησκευτικοῦ γραμματισμοῦ» φαίνεται ὅτι δέν ἀκολουθεῖται ἡ μέθοδος τοῦ «θρησκευτικοῦ γραμματισμοῦ», ὅπως τήν ἀνέπτυξε ὁ Andrew Wright, ἀλλά γίνεται μιά «ιδιότυπη μείξις δύο ἀφετηριακά ἀντίθετων θεωρήσεων» καί κατά τήν ἄποψή μου, πού μπορεῖ νά εἶναι ὑπερβολική, περισσότερο φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖται ἡ «φιλελεύθερη ἐκδοχή τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς» καί ὄχι ὁ «θρησκευτικός γραμματισμός». Ὑπάρχουν πολλά παραδείγματα, πού μέ ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα αὐτό, ἀλλά λόγω ἐλλείψεως χώρου δέν τά ἀναφέρω.

Ἀπλῶς νά σημειώσω ὅτι στήν φιλοσοφία τοῦ Προγράμματος Σπουδῶν γράφεται: «Ὁ θρησκευτικός γραμματισμός ἀποτελεῖ μέρος τῶν “πολυγραμματισμῶν” μέ τήν ἔννοια πού ἀποδίδεται σήμερα στόν ἐπιστημονικό γραμματισμό. Ὁ ἐπιστημονικός γραμματισμός ἀπαρτίζεται ἀπό τά κοινά στοιχεῖα τῶν διαφόρων γραμματισμῶν τῶν ἐπιμέρους ἐπιστημονικῶν κλάδων, ὅπως ἡ Ἱστορία (History literacy), τά μαθηματικά (Mathematics literacy), ἡ Γεωγραφία (Geography literacy), ἡ τεχνολογία (Technology literacy), οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές (Computer literacy) κ.ἄ.» (σελ. 18).

Σέ ἄλλο σημεῖο γράφεται: «Ὁ Stephen Prothero, στό βιβλίό του μέ τίτλο “Religious Literacy”, χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο κατ’ ἀναλογία τοῦ πολιτιστικοῦ γραμματισμοῦ τοῦ Hirsch καί ἀναφέρει ὅτι στόχος του “εἶναι νά βοηθήσει τούς πολῖτες νά συμμετέχουν πλήρως στήν κοινωνική, πολιτική καί οἰκονομική ζωή τοῦ ἔθνους καί σέ ἓνα κόσμο στόν ὁποῖο ἡ θρησκεία μετράει”. Συνεπῶς, ὁ θρησκευτικός γραμματισμός εἶναι κάτι περισσότερο

ἀπό τό νά γνωρίζει κάποιος γιά τή θρησκεία τοῦ ἄλλου, ἄν καί αὐτό θεωρεῖται σημαντικό βῆμα. Τό σπουδαῖο εἶναι νά μάθει νά σέβεται τή θρησκεία τῶν ἄλλων καί νά ἀντιλαμβάνεται τή συνεισφορά τους στήν κοινωνική ζωή. Μάλιστα, ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη ὅτι ἕνας τύπος θρησκευτικοῦ γραμματισμοῦ πού θά ἀποφεύγει τά λάθη τῆς ὁμολογιακῆς καί τῆς μή ὁμολογιακῆς προσέγγισης, μπορεῖ καί πρέπει νά προωθηθεῖ σέ κοινά σχολεῖα, ὄχι μόνο γιά νά ὑπάρχει ἕνας συμβιβασμός, ἀλλά γιατί εἶναι ἀπαραίτητος σέ μιά φιλελεύθερη ἐκπαίδευση» (σελ. 19).

Διαβάζοντας αὐτό τό ἀπόσπασμα καί προσέχοντας τίς φράσεις «νά γνωρίζη κάποιος γιά τήν θρησκεία τοῦ ἄλλου», καί «νά ἀντιλαμβάνεται τήν συνεισφορά τους στήν κοινωνική ζωή» καί ἀκόμη ὅτι «ὁ θρησκευτικός γραμματισμός» «εἶναι ἀπαραίτητος σέ μιά φιλελεύθερη ἐκπαίδευση» καί ὅτι ὁ μαθητής πρέπει νά «ἀποφεύγει τά λάθη τῆς ὁμολογιακῆς καί τῆς μή ὁμολογιακῆς προσέγγισης», ἀντιλαμβάνεται ὅτι πρόκειται γιά μιά μείξη μεταξύ τῶν δύο θεωρήσεων τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς πού ἀναφέρθηκαν προηγουμένως καί ἴσως προσεγγίζει τήν «φιλελεύθερη θεώρηση τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς» πού βρῖσκεται στόν ἀντίποδα τοῦ «θρησκευτικοῦ γραμματισμοῦ».

Αὐτό φαίνεται καί ἀπό μιά ἐπόμενη ἐνότητα, στήν ὁποία γράφεται:

«Ἡ θρησκευτική ἐκπαίδευση στό σχολεῖο χρειάζεται, διότι προσφέρει τή “θρησκευτική” γλώσσα καί τή γραμματική της πού εἶναι πολύτιμα ἐφόδια αὐτο-γνωσίας, αὐτο-προσδιορισμοῦ, αὐτο-βελτίωσης καί αὐθυπέμβασης, σέ σχέση μέ τούς ἄλλους. Συγχρόνως, προσφέρει τίς ικανότητες καί δεξιότητες γνωριμίας, ἐπικοινωνίας καί

ἀλληλοκατανόησης μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά καί ἀνάλυσης καί ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας καί τοῦ πολιτισμοῦ. Δέν ἀποτελεῖ μία ἱστορική, ἀπλῶς, ἀναφορά στήν παρ-
ουσία τῆς θρησκείας στή ζωή καί στόν κόσμο, ἀλλά
μία ἐπικοινωνιακή καί βιωματική ἐμπειρία γιά μιὰ ζωή»
(σελ. 20).

Κατά τόν καθηγητή Ἀθανάσιο Στογιαννίδη, στόν «θρη-
σκευτικό γραμματισμό», ὅπως παρατηρεῖται στό Νέο
Πρόγραμμα Σπουδῶν γιά τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν
στό Λύκειο στήν Ἑλλάδα, «αὐτό πού ἐξετάζεται δέν εἶναι
οἱ θρησκείες, ἀλλά τό θρησκευτικό φαινόμενο», «δέν εἶναι
ἡ πολυπλοκότητα τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου, ἀλλά ἡ
κοινότητα τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας». Καί ὁ καθηγη-
τής παρατηρεῖ: «Εἶναι, πραγματικά ἄξιο ἀπορίας, πῶς
εἶναι δυνατόν, οἱ συντάκτες τοῦ ἐν λόγω προγράμματος
νά ἐπικαλοῦνται ὡς θεωρητικά τους θεμέλια τήν φαινομε-
νολογική-διερμηνευτική καί φιλελεύθερη προοπτική πού
ὑποστηρίζει ὁ Robert Jackson, καί ταυτόχρονα τό μοντέ-
λο τοῦ Θρησκευτικοῦ Γραμματισμοῦ, τό ὁποῖο ἀνέπτυξε
ὁ Wright, καί τό ὁποῖο εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετο μέ τό
μοντέλο τῆς φαινομενολογικῆς θεώρησης».

Ἔχοντας ὑπ' ὄψη ὅλα αὐτά ἀντιλαμβάνομαι ὅτι ἡ
θεωρία τοῦ «θρησκευτικοῦ γραμματισμοῦ», ὅπως τήν
ἀνέπτυξε ὁ Andrew Wright, περισσότερο πλησιάζει στά
ἰσχύοντα βιβλία πού γράφηκαν βάσει τῶν Ἀναλυτικῶν
Προγραμμάτων, ἐνῶ ἡ θεωρία τοῦ «φιλελευθερισμοῦ
στήν θρησκευτική ἀγωγή» ἐπηρεάζει ἐν πολλοῖς τό νέο
Πρόγραμμα Σπουδῶν, μέ τό ὁποῖο γίνεται προσπάθεια
νά βρεθοῦν τά κοινά σημεία ὄλων τῶν θρησκειῶν καί
νά δημιουργηθῇ μιὰ «ἰδιωτική θρησκευτική πίστη», δη-
λαδή εἶναι περισσότερο «διαθρησκειακός γραμματι-

σμός». Ἄλλωστε, αὐτό δείχνει ἡ φράση ὅτι ὁ μαθητής πρέπει νά ἀποκτήσῃ πολύτιμα ἐφόδια «αὐτογνωσίας», «αὐτο-προσδιορισμοῦ», «αὐτο-βελτίωσης», καί «αὐθυπέμβασης» «σέ σχέση μέ τούς ἄλλους».

4. Ἡ ἀπόφαση τῆς Διαρκοῦς Ἱεραῖς Συνόδου

Μελετώντας, λοιπόν, τά Προγράμματα (τό ἰσχύον καί τό προτεινόμενο) τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στήν Ἐκπαίδευση καί διαβάζοντας χιλιάδες σελίδες, στίς ὁποῖες καταγράφονται διάφορες ἀπόψεις, κατέληξα στήν πρόταση νά λάβῃ συγκεκριμένη θέση ἡ Διαρκῆς Ἱερά Σύνοδος, ἥτοι νά παραμείνῃ ὡς βάση ὑπόθεσης ἐργασίας τό ἰσχύον Ἀναλυτικό Πρόγραμμα, μέ τά βιβλία τῶν Θρησκευτικῶν πού ὑπάρχουν σήμερα.

Βέβαια, γνωρίζω ὅτι ὑπάρχει μιᾶ ἀποψη, πού λέγεται καλοπροαίρετα, ὅτι θά πρέπει νά ζητήσουμε ἀπό τήν Πολιτεία τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν νά ἀποκτήσῃ τόν ὁμολογιακό-κατηχητικό χαρακτήρα. Ὅμως, αὐτό δέν εἶναι εὐκολο νά πραγματοποιηθῇ, ἀφοῦ ποτέ στήν Ἑλλάδα τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν δέν ἦταν ὁμολογιακό-κατηχητικό. Καί τότε πού τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν πλησίαζε περισσότερο στό λεγόμενο ὁμολογιακό, στήν πραγματικότητα εἶχε στοιχεῖα ἀπό τήν σχολαστική θεολογία (Ἄνσελμος Καντερβουρίας – Θωμᾶς Ἀκινάτης) καί τήν προτεσταντική θεολογία. Ἐπειτα, ἡ Ἐκκλησία τήν κατήχησή της δέν μπορεῖ νά τήν ἐμπιστευθῇ νά τήν διδάσκουν ἄνθρωποι πού δέν τούς γνωρίζει καί δέν τούς ἐμπιστεύεται. Τό ὁμολογιακό-κατηχητικό μάθημα ὅπου ὑπάρχει στόν εὐρωπαϊκό χῶρο εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν συγκρούσεων μεταξύ τῶν Χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν καί δέν ἔχει σχέση μέ τήν ὀρθόδοξη θεολογία.

Ἡ Ἐκκλησία μέ τά Κατηχητικά της μπορεῖ νά βοηθήσῃ καί νά προσφέρει στά παιδιά πού ζοῦν μέσα στόν χώρο της ὀρθόδοξη - ἐκκλησιαστική παιδεία καί νά τά μορφώσῃ κατά Χριστόν μέσα στά πλαίσια τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως.

Πάντως, ἡ πρόταση πού κατέθεσα καί ἔγινε ἀποδεκτή στό σύνολό της ἀπό τήν Διαρκῆ Ἱερά Σύνοδο, ὡς κατάλληλη γιά τήν περίοδο αὐτή, σχολιάσθηκε ἀρνητικῶς ἀπό μερικούς συντηρητικούς κύκλους. Ὅμως, αὐτοί ἀγνοοῦν ἢ παραθεωροῦν ὅτι τό ἰσχύον Ἀναλυτικό Πρόγραμμα ἔχει σέ μεγάλο ποσοστό θρησκευολογικά στοιχεῖα, ἔχει πολλές φιλελεύθερες ἀπόψεις σέ ἐκκλησιαστικά θέματα καί ὅτι δέν μπορεῖ νά εἰσαχθῇ στά Σχολεῖα κατηχητικό καί ὁμολογιακό μάθημα, γιατί αὐτό θά ἔχη καί ἄλλες συνέπειες, ἤτοι θά ζητήσουν καί ὅσοι ἀνήκουν σέ ἄλλες θρησκείες ἢ ὁμολογίες νά εἰσαχθοῦν ὁμολογιακά βιβλία ἢ θά ἀυξηθοῦν οἱ αἰτήσεις ἀπαλλαγῆς ἀπό τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν.

Στό Δελτίο Τύπου τῆς 13^{ης} Ἰανουαρίου ἐ.ἔ. δημοσιεύθηκε ἡ ἀπόφαση τῆς Ἱεραῆ Συνόδου. Μέ βάση αὐτήν τήν ἀπόφαση συνετάγη ἔγγραφο τῆς Ἱεραῆ Συνόδου πρὸς τόν Ὑπουργό Παιδείας, Ἐρευνας καί Θρησκευμάτων. Ἐπειδὴ τό Δελτίον Τύπου εἶναι γνωστό, θά δημοσιοποιήσω τό ἔγγραφο πρὸς τόν Ὑπουργό Παιδείας πού ἔχει ὡς ἑξῆς:

(βλ. σελ. 90-95 τοῦ παρόντος)

Ἔτσι, μέ ἀπόφαση τῆς Διαρκοῦς Ἱεραῆ Συνόδου συγκροτήθηκε Ἐπιτροπή ἀπό τούς Μητροπολίτες Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱερόθεο, Καστορίας κ. Σεραφεῖμ, Σερρών καί Νιγρίτης κ. Θεολόγο καί τόν Νομικό Σύμβουλο τῆς Ἱεραῆ Συνόδου κ. Θεόδωρο Παπαγεωργίου

πού επισκεφθήκαμε τόν Ὑπουργό Παιδείας, Ἐρευνας καί Θρησκευμάτων κ. Νίκο Φίλη καί τοῦ ἐπιδώσαμε ἔγγραφο μέ τήν ἀπόφαση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου.

Ἐγινε εὐρύτατη συζήτηση μεταξύ τῆς Ἐπιτροπῆς μας καί τοῦ Ὑπουργοῦ Παιδείας, Ἐρευνας καί Θρησκευμάτων κ. Νικολάου Φίλη, παρόντων τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως Θρησκευμάτων κ. Γεωργίου Καλαϊτζῆ καί τοῦ Προέδρου τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς κ. Γερασίμου Κουζέλη, καί ἀπό τήν συζήτηση διεφάνη ὅτι ὑπάρχει διαφορετική ἀφετηρία καί προοπτική. Ἡ Ἱερά Σύνοδος ἀποφάσισε νά προτείνῃ τήν παραμονή τοῦ ἰσχύοντος Προγράμματος Σπουδῶν καί νά γίνουν μερικές προσαρμογές, ὥστε τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν νά γίνῃ ὑποχρεωτικό γιά ὅλους, ἐκτός ἀπό ἐκείνους πού θέλουν νά ζητήσουν ἀπαλλαγή, καταγράφοντας, ὅμως, τοὺς λόγους τῆς ἀπαλλαγῆς, ἐνῶ τό Ὑπουργεῖο Παιδείας προτίθεται νά ἐφαρμόσῃ τό νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν, στό ὁποῖο νά γίνουν μερικές βελτιώσεις.

Ἡ Διαρκῆς Ἱερά Σύνοδος θεώρησε ὅτι τό θέμα αὐτό εἶναι μεῖζον, γιατί συνδέεται μέ τήν θρησκευτική-ἐκκλησιαστική ἀγωγή τῶν μαθητῶν πού εἶναι ὀρθόδοξοι, καί γι' αὐτό ἀποφάσισε νά τό φέρῃ στήν Ἱεραρχία, ὥστε ἡ ἀπόφαση νά εἶναι ὑπεύθυνη καί συλλογική.

Ἐπομένως, ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀρμόδια νά λάβῃ συγκεκριμένη ἀπόφαση γιά τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν.

Ἡ συνθετική τῶν διαφόρων ἀπόψεων ἀπόφαση τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου εἶναι:

«Νά ἐπικεντρωθῆ τό ἐνδιαφέρον στό τρέχον Πρόγραμμα μέ τήν δική του θεματική μεθοδολογία, στό ὁποῖο ὅμως νά γίνουν μερικές βελτιώσεις, ἐντάσσοντάς

το στά σύγχρονα παιδευτικά δεδομένα, όποτε νά είσαχθοῦν σέ κάθε βιβλίο –όχι σέ κάθε μάθημα– μερικά κεφάλαια θρησκευολογικά, ανάλογα μέ τήν θεματολογία τοῦ βιβλίου, ἀφοῦ ὅμως δοθῆ προτεραιότητα στήν ὀρθόδοξη παράδοση, τήν ὁποία ἀκολουθεῖ ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν, ἀλλά καί νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἐφαρμογές καί τά καλά στοιχεῖα τοῦ Νέου Προγράμματος Σπουδῶν».

6. Δελτίον Τύπου τῆς Ἱεραρχίας τῆς 9^{ης} Μαρτίου 2016

Συνῆλθε τὴν Τετάρτη, 9 Μαρτίου 2016, στὴ δεύτερη ἡμέρα τῆς ἐκτάκτου Συγκλήσεώς της, ἡ Ἱερά Συνοδος τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τὴν Προεδρία τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου, στὴν Αἴθουσα Συνεδριῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας.

[...]

Ἀκολούθως, σύμφωνα μέ τὴν Ἡμερησία Διάταξη, ἀνέγνωσε τὴν εἰσήγησή του ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἀγίου Βλασίου μέ θέμα: «Περί τῆς Διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν ἐν τῇ Στοιχειώδη καὶ Μέσῃ Ἐκπαιδεύσει», τό ὅποιο ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς εἰσηγήσεώς του στὴν κοινή Συνεδρίαση τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου μετά τῶν Κοσμητόρων τῶν δύο Θεολογικῶν Σχολῶν καὶ τῶν Προέδρων τῶν Τμημάτων αὐτῶν καθὼς καὶ τῶν Προέδρων τῆς ΠΕΘ καὶ τοῦ «ΚΑΙΡΟΥ».

Στὴν εἰσήγησή του ὁ Σεβασμιώτατος ἀνέπτυξε τέσσερα σημεῖα. Πρῶτον, ἐνημέρωσε τοὺς Ἱεράρχες γιὰ ὅσα ἐλέχθησαν στὴν ὡς ἄνω κοινή Συνεδρίαση καὶ ὅτι ἔγινε ἀποδεκτὴ ἡ εἰσήγησή του ἀπὸ τοὺς παρόντες. Δεύτερον, διασαφῆνισε τὴν διαφορὰ μεταξὺ τοῦ Ἀναλυτικοῦ Προ-

γράμματος πού ισχύει ως σήμερα και τοῦ Προγράμματος Σπουδῶν πού προτείνεται. Πρόκειται γιά δυό διαφορετικά συστήματα θρησκευτικῆς ἀγωγῆς. Τρίτον, ἀνέπτυξε τήν ἔννοια τοῦ «θρησκευτικοῦ γραμματισμοῦ», ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ως βάση τοῦ νέου Προγράμματος Σπουδῶν. Εἶναι μέθοδος πού εἰσήχθη στήν Βρετανία, ἀλλά μεταφέρθηκε καί στήν Ἑλλάδα μέ διαφορετικό τρόπο. Καί τέταρτον, παρουσίασε διεξοδικά τήν ἀπόφαση τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 2016, ἡ ὁποία ἀπεστάλη ως πρόταση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου στό Ὑπουργεῖο Παιδείας, Ἐρεῦνης καί Θρησκευμάτων, καθῶς ἐπίσης διάβασε τό ἔγγραφο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου πρός τόν Ὑπουργό Παιδείας.

Ἡ πρόταση αὐτή εἶναι συνθετική τῶν δυό διαφορετικῶν θέσεων, ἡ πλέον ρεαλιστική στίς σύγχρονες συνθήκες δεδομένου ὅτι τό ἰσχύον πρόγραμμα δέν ἔχει ὁμολογιακό καί κατηχητικό χαρακτήρα, καί ἔχει ως ἑξῆς:

«Νά ἐπικεντρωθῆ τό ἐνδιαφέρον στό τρέχον Πρόγραμμα μέ τήν δική του μεθοδολογία, στό ὁποῖο ὅμως νά γίνουν μερικές βελτιώσεις, ἐντάσσοντάς το στά σύγχρονα παιδευτικά δεδομένα, ὅποτε νά εἰσαχθοῦν σέ κάθε βιβλίο –ὄχι σέ κάθε μάθημα– μερικά κεφάλαια θρησκευτολογικά, ἀνάλογα μέ τήν θεματολογία τοῦ βιβλίου, ἀφοῦ ὅμως δοθῆ προτεραιότητα στήν ὀρθόδοξη παράδοση, τήν ὁποία ἀκολουθεῖ ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν, ἀλλά καί νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἐφαρμογές καί τά καλά στοιχεῖα τοῦ Νέου Προγράμματος Σπουδῶν».

Μετά τό πέρας τῆς τεκμηριωμένης αὐτῆς εἰσηγήσεως, ἡ ὁποία διελάμβανε καί ἐπιστημονικά στοιχεῖα, εἰλημμένα ἀπό τήν ἐπιστήμη τῆς διδακτικῆς μεθοδολογίας καί ἀπό ἐπιστημονικές μελέτες περί τοῦ ἀντικειμένου

τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν στήν Εὐρώπη καί στήν Ἑλλάδα, διεξήχθη εὐρύτατη συζήτηση καί ἔγινε ἀποδεκτὴ ἡ πρόταση τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου γιά «τὴν ὑποχρεωτικότητα τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, τὴν τήρηση τῶν ὠρῶν διδασκαλίας στό τρέχον πρόγραμμα καί τόν Ὁρθόδοξο χαρακτήρα του».

Ἐν συνεχείᾳ, ἡ Ἱεραρχία ὁμοφώνως ἐνέκρινε τὴν ἀπόφαση τῆς Δ.Ι.Σ., ὅπως αὐτὴ εἶχε διατυπωθεῖ στό ὑπ' ἀριθμ. 881/391/22.02.2016 ἔγγραφο τῆς πρὸς τόν ἀξιότιμο Ὑπουργό Παιδείας καί ἀποφάσισε ὅπως ἡ Ἐπιτροπὴ διαλόγου μέ τό Ὑπουργεῖο Παιδείας γιά τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ἀπαρτισθεῖ ἀπό τοὺς Σεβασμιωτάτους Μητροπολίτες: Φιλίππων, Νεαπόλεως καί Θάσου κ. Προκόπιο, Ἡλείας κ. Γερμανό καί Καισαριανῆς, Βύρωνος καί Ὑμηττοῦ κ. Δανιὴλ καί τοὺς Ἐλλογιμωτάτους Καθηγητές: α) κ. Ἀθανάσιο Στογιαννίδη, Καθηγητὴ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου τῆς Σχολικῆς Παιδαγωγικῆς καί Διδακτικῆς Μεθοδολογίας τοῦ Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, β) κ. Ἰωάννη Φύκαρη, Καθηγητὴ τῆς Διδακτικῆς Μεθοδολογίας τοῦ Παιδαγωγικοῦ Τμήματος Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, γ) κ. Κωνσταντῖνο Σπαλιώρα, Δρα Θεολογίας Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Πρόεδρο Πανελληνίας Ἐνώσης Θεολόγων, Διευθυντὴ Γυμνασίου δ) κ. Ἰωάννα Κομνηνοῦ, Δρα Θεολογίας, Καθηγήτρια τοῦ Α΄ Πειραματικοῦ Λυκείου Ἀθηνῶν.

[...]

Ἡ Ἐπιτροπὴ Τύπου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας

7. Δελτίον Τύπου τῆς Ἱεραρχίας τῆς 5^{ης} Ὀκτωβρίου 2016

Συνῆλθε σήμερα Τετάρτη, 5 Ὀκτωβρίου 2016, στή δεύτερη Τακτική Συνεδρία τῆς ἡ Ἱερά Συνοδος τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπό τήν Προεδρία τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου, στήν Αἴθουσα Συνεδριῶν τῆς Ἱεραρχίας Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας.

[...]

Στή σημερινή Συνεδρία συζητήθηκε τό θέμα τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν. Ἀρχικά ὁ Μακαριώτατος ἀνέγνωσε τήν ἐπιστολή τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κρήτης κ. Εἰρηναίου, διά τῆς ὁποίας τοῦ ἐκφράζει τήν ἀπόλυτη συμφωνία του γιά τήν ὅλη στάση καί τοποθέτησή του σχετικά μέ τό θέμα αὐτό.

Κατά τή διεξαχθεῖσα συζήτηση οἱ Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς κατέθεσαν διεξοδικῶς γνώμες καί ἀπόψεις. Κατέληξαν δέ ὁμοφώνως στό νά ζητηθεῖ συνάντηση τοῦ Μακαριωτάτου μετά τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ ἐντός τῆς ἡμέρας προκειμένου νά τοῦ ἐκθέσει τίς ἀπόψεις καί τήν σύμφωνη γνώμη τῆς Ἱεραρχίας σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν. Ἐπίσης γιά τό ἴδιο θέμα ἔχει ζητηθεῖ συνάντηση καί μέ τόν Πρόεδρο τῶν ΑΝ.ΕΛ. κ. Πάνο Καμμένο. Τόν Μακαριώτατο θά συνοδεύουν οἱ Σεβα-

σμιώτατοι Μητροπολίτες Μονεμβασίας καί Σπάρτης κ.
Εὐστάθιος, Φθιώτιδος κ. Νικόλαος καί Μεσογαίας καί
Λαυρεωτικής κ. Νικόλαος.

Ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας θά συνεχίσει τίς
ἐργασίες Της αὐριο Πέμπτη 6 Ὀκτωβρίου ἐ.ἔ.

Ἡ Ἐπιτροπή Τύπου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας

8. Δελτίον Τύπου τῆς Ἱεραρχίας τῆς 6^{ης} Ὀκτωβρίου 2016

Συνῆλθε σήμερα Πέμπτη, 7 Ὀκτωβρίου 2016, στήν τρίτη Τακτική Συνεδρία τῆς Ἱεράς Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπό τήν Προεδρία τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου, στήν Αἴθουσα Συνεδριῶν τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας.

[...]

Κατά τή συνάντηση αὐτή, ὅπως δήλωσε ὁ Μακαριώτατος, ἐνημέρωσε τούς συνομιλητές του γιά τά ὅσα διημερίθησαν στίς δύο τελευταῖες Συνεδρίες τῆς Ἱεραρχίας, μέ ἀφορμή τήν Εἰσήγησή του καί κυρίως ἀναφορικά πρός τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, τό ὁποῖο ἔχει ἐξαιρετική ἐπικαιρότητα καί σημασία.

Ὁ Μακαριώτατος ἐπεσήμανε στήν Ἱεραρχία ὅτι τό καταστάλλαγμα ἀπό αὐτή τή συνάντηση εἶναι:

1. Ἄμεσος διάλογος γιά τό τρέχον Πρόγραμμα Σπουδῶν προκειμένου αὐτό νά ἐξετασθεῖ καί ἐν τέλει νά ἀξιολογηθεῖ στό τέλος τῆς σχολικῆς χρονιάς. Πρός τοῦτο ἡ Ἱεραρχία θά ὀρίσει ἐξ Ἀρχιερέων Ἐπιτροπή. Ἡ Ἐπιτροπή θά ἐμπλουτισθεῖ καί μέ εἰδήμονες προκειμένου ἄμεσα νά ξεκινήσει ὁ διάλογος μέ τό Ὑπουργεῖο Παιδείας.

2. Για τήν τρέχουσα χρονιά θά αξιοποιηθοῦν τά υπάρχοντα βιβλία Θρησκευτικῶν, τά ὅποια ἔχουν ἤδη διανεμηθεῖ στους μαθητές.

Κατόπιν τῶν τοποθετήσεων τῶν Ἀρχιερέων ἀπεφασίσθη ὅπως ἡ περαιτέρω στάση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος θά ἐξαρτηθεῖ ἀπό τήν πρόοδο τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς διαλόγου.

Ἀκολούθως ὁ Μακαριώτατος ἀνέφερε ὅτι σέ τηλεφωνική ἐπικοινωνία πού εἶχε νωρίς τό πρωί τό Γραφεῖο Τύπου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου μέ τήν Ὑφυπουργό παρά τῷ Πρωθυπουργῷ καί Κυβερνητική Ἐκπρόσωπο κ. Ὅλγα Γεροβασίλη, ἐδόθη ἡ διαβεβαίωση ὅτι γιά τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ἰσχύουν τά ὅσα εἰπώθηκαν στή χθεσινή συνάντηση μέ τόν Πρωθυπουργό καί γι' αὐτό κάθε ἄλλη ἐνέργεια εἶναι προσωπικές ἐρμηνεῖες τοῦ καθενός.

Ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἱεραρχίας θά συνεχίσει τίς ἐργασίες Της αὔριο Παρασκευή 7 Ὀκτωβρίου ἐ.ἔ.

Ἡ Ἐπιτροπή Τύπου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἱεραρχίας

Οι αποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τό Μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν

Στήν πρόσφατη Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, πού συζητήσαμε τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στή Σχολεῖα, πολλοί Ἱεράρχες ἐπέμεναν νά ἀποδεχθῶ τήν πρόταση νά συγκαταλέγομαι στήν Ἐπιτροπή πού θά κάνη διάλογο μέ τό Ἰνστιτοῦτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς γιά τό νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν πού ἔχει εἰσαχθῆ στή Σχολεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικράτειας καί γιά τά βιβλία τά ὁποῖα θά συγγραφοῦν.

Μέ πολλή λύπη ἀρνήθηκα νά συμμετάσχω σέ αὐτήν τήν Ἐπιτροπή, ὄχι ἀπό κάποια ἀντίδραση, ἀλλά γιατί διαπίστωσα ὅτι δέν ὑπάρχει σαφῆς εἰκόνα πάνω στό θέμα αὐτό, καί ἕνας διάλογος πού θά γίνῃ σέ ἄλλη βάση θά εἶναι ἀτελέσφορος.

Ἔχω μελετήσῃ ἐπισταμένως πάρα πολλά κείμενα, ἤτοι τόν ὀγκώδη φάκελλο ἀπό τίς Συνεδριάσεις τῆς Διαρκοῦς Ἱεραῖς Συνόδου τῶν τελευταίων ἐτῶν, τά ὑπάρχοντα βιβλία καί τό νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν, ἀλλά καί κείμενα πού προῆλθαν ἀπό τό Ἰνστιτοῦτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς, τούς ἐμπειρογνώμονες τοῦ Ὑπουργείου, τήν Πανελλήνια Ἐνωση Θεολόγων καί τήν Ἐνωση Θεολόγων Καιρός, διατριβές, γνωμοδοτήσεις νομικῶν καί πανεπιστημιακῶν, ἀποφάσεις τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν κλπ.

Παρατήρησα ότι ἡ Πολιτεία εἶχε ἓνα συγκεκριμένο στόχο, τόν ὁποῖον ἐφήρμοζε, τόν ὁποῖο παρακολουθοῦσε καί τελικά τόν ὑλοποίησε ἄσχετα ἀπό τίς ἀλλαγές στά Κυβερνητικά σχήματα καί στήν ἡγεσία τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας.

Στήν συνέχεια θά ἀναφέρω ἓνα μικρό χρονικό θέσεων γιά τό θέμα αὐτό κατά τήν διάρκεια τοῦ ἔτους πού διερχόμαστε.

1. Ἡ Διαρκῆς Ἱερά Σύνοδος τόν Ἰανουάριο τοῦ 2016, ὕστερα ἀπό κοινή Συνεδρίαση μέ τούς Κοσμήτορας καί τούς Προέδρους τῶν δύο Θεολογικῶν Σχολῶν καί τούς ἐκπροσώπους τῶν συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων τῶν θεολόγων, κατέληξε στήν ἐξῆς ἀπόφαση:

«Νά ἐπικεντρωθεῖ τό ἐνδιαφέρον στό **τρέχον Πρόγραμμα Σπουδῶν μέ τήν δική του θεματική μεθοδολογία, στό ὁποῖο ὅμως νά γίνουιν μερικές βελτιώσεις, ἐντάσσοντάς το** στά σύγχρονα παιδευτικά δεδομένα, ὅποτε νά εἰσαχθοῦν σέ κάθε βιβλίο –ὄχι σέ κάθε μάθημα– μερικά κεφάλαια θρησκευολογικά, ἀνάλογα μέ τήν θεματολογία τοῦ βιβλίου, ἀφοῦ ὅμως δοθεῖ προτεραιότητα στήν ὀρθόδοξη παράδοση, τήν ὁποία ἀκολουθεῖ ἡ πλειοψηφία τῶν ἐλλήνων πολιτῶν, ἀλλά καί νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἐφαρμογές καί **τά καλά στοιχεία τοῦ Νέου Προγράμματος Σπουδῶν**» (Δελτίον Τύπου Ἱερᾶς Συνόδου, 13-1-2016).

2. Ἡ Διαρκῆς Ἱερά Σύνοδος ἀπέστειλε ἐπιστολή στόν Ὑπουργό Παιδείας (ὑπ' ἀριθ. Πρωτ. 881/391/22.02.2016), στήν ὁποία μεταξύ τῶν ἄλλων, περιλάμβανε καί τήν ἐξῆς ἀπόφασή της:

«Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος προτίθεται νά συνεργασεῖ περαιτέρω, στή βάση τῆς ἐπιστημονικῆς βελτίωσης τοῦ

ὕπαρχοντος μαθήματος καί τῆς στήριξης τῶν καθηγητῶν του. Ἀντιτίθεται στήν κατάργηση καί ἀντικατάστασή του ἀπό ἕνα μάθημα «γεωγραφίας τῶν θρησκευτῶν» ἢ «θρησκευτικοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ» μέ κάποια ἀπλῶς ιδιαίτερη παρουσίαση τῆς παρουσίας τῆς Ὁρθοδοξίας στόν ἑλλαδικό χῶρο».

3. Ἡ Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, κατά τήν 8^η Μαρτίου 2016 σύμφωνα μέ τό Δελτίο Τύπου υἱοθέτησε τήν ἀπόφαση τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου, πού παρατέθηκε προηγουμένως.

Ἐπίσης «ἔγινε ἀποδεκτή ἡ πρόταση τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου γιά «τήν ὑποχρεωτικότητα τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτῶν, τήν τήρηση τῶν ὠρῶν διδασκαλίας στό τρέχον πρόγραμμα καί τόν Ὁρθόδοξο χαρακτήρα του»». Ἡ πρόταση αὐτή ἐντάσσεται μέσα στήν ἀπόφαση τῆς Ἱεραρχίας.

4. Ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί Πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμος μετά τήν συνάντησή του μέ τούς ἐκπροσώπους τῆς Πανελληνίας Ἐνώσης Θεολόγων μεταξύ τῶν ἄλλων εἶπε:

«Βεβιασμένα τώρα ἀκοῦμε τά νέα προγράμματα τά ὁποῖα ξέρουμε πῶς ἐλήφθησαν καί πῶς προωθήθηκαν καί μέ σφραγίδα ποίων ἀνθρώπων προωθήθηκαν αὐτά τά προγράμματα», εἶπε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος καί συμπλήρωσε: «Ἐγώ μέ μιά λέξη θά ἔλεγα σήμερα ἐπειδή διάβασα τά καινούρια προγράμματα καί τά εἶδα: εἶναι ἀπαράδεκτα! Εἶναι ἐπικίνδυνα! Εἶναι πράγματα πού δέν θά ἀποδώσουν καρπούς ἀλλά μεγάλη ζημιά στήν Παιδεία γενικότερα, στήν κοινωνία καί ρήξη στίς σχέσεις Ἐκκλησίας-Πολιτείας. Γι' αὐτό καί ἀπό αὐτή τή θέση σήμερα, θά τά πῶ καί στήν Ἱεραρχία τοῦ

Ὁκτωβρίου, κάνω ἔκκληση πρὸς τὸν πρωθυπουργό κ. Τσίπρα νά σταματήσει αὐτὴν τὴν προσπάθεια, νά ἀναβάλει κάθε μιά πρωτοβουλία ἑνὸς ἢ μερικῶν ἀνθρώπων καὶ σέ μιά βάση μεγάλη Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας νά συνεργαστοῦμε σοβαρά ἐπιτέλους σέ ἕναν τόπο πού ἀκούγονται λόγια, λόγια, λόγια καὶ λείπει ὁ λόγος!» (skai.gr, 20-09-2016, 14:20).

5. Ὁ Μακαριώτατος κ. Ἱερώνυμος σέ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Πρωθυπουργό καὶ τοὺς Ἀρχηγούς τῶν Κοινοβουλευτικῶν Ὑμᾶδων, ἔγραψε, μεταξύ τῶν ἄλλων:

«Το αἶτημα αὐτό δέν ἀπαντήθηκε ποτέ ἀπὸ τό Ι.Ε.Π., οὔτε ὑπῆρξε πρόσκληση γιὰ ἄλλη συνάντηση. Τό αἶτημά μας γιὰ ἀνοικτό καὶ οὐσιαστικό διάλογο παραμένει σέ ἔκκρεμότητα, ἀλλά μέ προαπαιτούμενο τὴν ἔναρξή του ἀπὸ μηδενικὴ βάση».

6. Ὁ Μακαριώτατος στὴν εἰσήγησή του κατὰ τὴν Ἱεραρχία τοῦ Ὁκτωβρίου 2016 εἶπε γιὰ τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, μεταξύ ἄλλων:

«Ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖο πρωτοστάτησε ἡ Πολιτεία, τὰ καινούργια προγράμματα τὰ ὁποῖα μελέτησα, μέ ἔπεισαν ὅτι δέν πρόκειται γιὰ Θρησκευτικά, ἀλλά γιὰ μιά ἐπιχείρηση ἀλλοιώσεως τῆς πίστεώς μας.

Γιὰ τό θέμα αὐτό παραπέμπω στὴν πολυσέλιδη ἐπιστολὴ τὴν ὁποία ἀπηύθυνα στὸν Πρωθυπουργό καὶ τοὺς Ἀρχηγούς τῶν Κομμάτων καὶ τὴν ὁποῖα πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν σᾶς κοινοποίησα.

Πρότασίς μου: Ἐξ ἀρχῆς ἀντιμετώπιση κάθε ἀναγκαίας ἀλλαγῆς σέ συνεργασία πραγματικὴ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ὅπως προβλέπει τό Σύνταγμα καὶ ὁ Κανονιστικὸς μας Χάρτης».

Καί στίς τελικές προτάσεις του συμπεριέλαβε καί τήν ἐξῆς:

«Ὑλοποίηση τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως στή Βουλή τήν Τετάρτη 28 Σεπτεμβρίου 2016 σύμφωνα μέ τήν ὁποία θά συνεχισθῆ ἡ συνεργασία μέσα ἀπό ἀμοιβαῖο διάλογο ἀπό μηδενική βάση Ἐκκλησίας – Πολιτείας γιά τό περιεχόμενο τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν».

7. Ἡ Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατά τήν συνεδριάσή της τήν 5-10-2016, ἀπεφάσισε, ὅπως καταγράφηκε στό Δελτίον Τύπου, μεταξύ ἄλλων, «νά ζητηθεῖ συνάντηση τοῦ Μακαριωτάτου μετά τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ ἐντός τῆς ἡμέρας προκειμένου νά τοῦ ἐκθέσει τίς ἀπόψεις καί τήν σύμφωνη γνώμη τῆς Ἱεραρχίας σέ ὄ,τι ἀφορᾷ τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν. Ἐπίσης γιά τό ἴδιο θέμα ἔχει ζητήσῃ συνάντηση καί μέ τόν Πρόεδρο τῶν ΑΝ.ΕΛ. κ. Πάνο Καμμένο».

Ὁ ἐκπρόσωπος Τύπου τῆς Ἱεραρχίας Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Ἰγνάτιος, ἀπαντώντας σέ ἐρωτήσεις τῶν δημοσιογράφων, προσδιόρισε τήν πρόταση τήν ὁποία θά υπέβαλλε ἡ Ἐπιτροπή τῆς Ἱεραρχίας στήν συνάντησή της μέ τόν Πρωθυπουργό καί τούς Ὑπουργούς. Μεταξύ τῶν ἄλλων εἶπε: «Αὐτό πού ζητᾶμε εἶναι γιά τή χρονιά πού ἄρχισε νά ἀνασταλεῖ τό Πρόγραμμα Σπουδῶν τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν» (Desk Vimaorthodoxias, 5-10-2016, 14:51).

8. Ὁ Μακαριώτατος μετά τήν συνάντηση μέ τόν Πρωθυπουργό καί τούς Ὑπουργούς εἶπε στούς δημοσιογράφους, μεταξύ τῶν ἄλλων:

«Δημοσιογράφος: Μηδενική βάση, δηλαδή;

Δημοσιογράφος: Φέτος θά ἰσχύσῃ τό πρόγραμμα;

Ἀρχιεπίσκοπος: *Θά χρησιμοποιηθοῦν τά παλιά βιβλία καί ἡ προσπάθεια τῶν διορθώσεων θά γίνῃ ἀπό τώρα καί ἔως ὅτου γραφοῦν τά καινούρια βιβλία θά χρησιμοποιοῦνται τά βιβλία τά σημερινά».*

9. Ὁ Ὑπουργός Παιδείας, Ἐρευνας καί Θρησκευμάτων κ. Φίλης μετὰ τήν συνάντησιν μέ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Ἱεραρχίας καί τόν Μακαριώτατο ἀνέφερε μεταξύ τῶν ἄλλων:

«ΔΗΜ: Συνεχίζετε μέ τά νέα προγράμματα φέτος κανονικά;

ΝΦ: *Βεβαίως συνεχίζουμε καί δέν ὑπάρχει ζήτημα διαφωνίας αὐτῇ τῇ στιγμῇ γιά τό ζήτημα αὐτό. Ἦδη ἔχουν ἐκδοθεῖ τά νέα προγράμματα, γίνονται οἱ ἐπιμορφώσεις τῶν καθηγητῶν. Ἀλλά ἐπαναλαμβάνω: Δέν ἔχουμε μία ἀντίληψη δογματική. Θέλουμε τό διάλογο, θά ξανακούσουμε τίς ἀπόψεις πού θά διατυπωθοῦν ἐπί τῶν συγκεκριμένων προγραμμάτων ἀπό παράγοντες ἐκκλησιαστικούς καί θά προχωρήσουμε στήν ἀξιολόγησιν τοῦ μαθήματος στό τέλος τῆς χρονιάς.*

ΔΗΜ: Πάγωμα τῶν προγραμμάτων σπουδῶν δέν ὑπάρχει;

ΝΦ: *Σᾶς εἶπα ὅτι ἐφαρμόζονται»* (ἀπό τήν ἱστοσελίδα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας).

10. Ἡ Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τήν Συνεδρίασιν τῆς 6^{ης} Ὀκτωβρίου, ἀφοῦ ἐνημερώθηκε ἀπό τόν Ἀρχιεπίσκοπο καί τοὺς Ἱεράρχες πού συναντήθηκαν μέ τόν Πρωθυπουργό καί τοὺς Ὑπουργούς ἀπεφάνθη, σύμφωνα μέ τό Δελτίον Τύπου τῆς ἡμέρας ἐκείνης:

«Γιά τήν τρέχουσα χρονιά θά ἀξιοποιηθοῦν τά

υπάρχοντα βιβλία Θρησκευτικών, τά όποια έχουν ήδη διανεμηθεί στους μαθητές. [...].

Ακολούθως ό Μακαριώτατος ανέφερε ότι σέ τηλεφωνική έπικοινωνία πού είχε νωρίς τό πρωί τό Γραφείο Τύπου τής Έιερās Συνόδου μέ τήν Υφυπουργό παρά τῶ Πρωθυπουργῶ καί Κυβερνητική Έκπρόσωπο κ. Όλγα Γεροβασίλη, έδόθη ή διαβεβαίωση ότι γιά τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ισχύουν τά όσα εϊπώθηκαν στή χθεσινή συνάντηση μέ τόν Πρωθυπουργό καί γι' αυτό κάθε άλλη ένέργεια εϊναι προσωπικές έρμηνείες τοῦ καθενός».

Διαβάζοντας κανείς όλες αυτές τίς αποφάσεις καί τίς δηλώσεις, διαπιστώνει μερικά χαρακτηριστικά σημεία.

α) Η Έιεραρχία αποφάσισε νά κάνη διάλογο στό παλαιό Αναλυτικό Πρόγραμμα, επί τῆ βάσει τοῦ όποίου γράφηκαν τά βιβλία. Όμως, ή Κυβέρνηση μέ ύπουργική απόφαση απέστειλε σέ όλα τά Σχολεία τό νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν γιά νά εφαρμοσθῆ, μέ τήν οδηγία νά χρησιμοποιήσουν ύλικό από τά παλαιά βιβλία:

«Κατά τή φετινή σχολική χρονιά, έχουν διανεμηθεί στους μαθητές τά σχολικά βιβλία τῶν παλαιῶν Προγραμμάτων Σπουδῶν. Οί εκπαιδευτικοί μπορούν νά τά αξιοποιοῦν κατά τήν κρίση τους, ώς πηγές στή διδασκαλία, μέ βάση τά νέα Προγράμματα Σπουδῶν, αποκλειστικά στήν περίπτωση πού τά θέματα τῶν νέων Προγραμμάτων Σπουδῶν σχετίζονται μέ τά περιεχόμενά τους» (Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας καί Θρησκευμάτων: Οδηγίες εφαρμογής των νέων Προγραμμάτων Σπουδῶν του μαθήματος των Θρησκευτικῶν στο Δημοτικό, στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο, 27-9-2016).

β) Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἔμενε σταθερός στίς ἀπόψεις του καί τίς θέσεις τῆς Ἱεραρχίας, ἀφοῦ ἔκανε λόγο γιά **παραμονή τῶν βιβλίων** πού ἐγράφησαν μέ τό παλαιό Ἀναλυτικό Πρόγραμμα, καί ἔκανε λόγο γιά **διάλογο ἀπό μηδενική βάση**, ἀναφερόμενος στό νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν. Ἐπίσης, ὁ ἐκπρόσωπος Τύπου τῆς Ἱεραρχίας, ἐνημέρωσε τούς δημοσιογράφους ὅτι θά προταθῆ ἡ **ἀναστολή τοῦ νέου Προγράμματος**.

γ) Ἡ Κυβέρνηση παρέμεινε στήν ἀπόφασή της νά ἐφαρμοσθῆ τό νέο Πρόγραμμα, νά γίνουν Σεμινάρια Ἐπιμορφώσεως καί οἱ θεολόγοι καθηγητές νά χρησιμοποιήσουν τά παλαιά βιβλία, τά ὁποῖα εἶχαν ἤδη διανεμηθῆ, στήν προοπτική τοῦ νέου Προγράμματος Σπουδῶν.

δ) Τελικά, ἀπό ὅ,τι καταλαβαίνω θά γίνῃ διάλογος με-ταξὺ ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς ὅχι πάνω στά βιβλία τοῦ παλαιοῦ Προγράμματος, ὅπως ἀρχικά ἀποφάσισε ἡ Ἐκκλησία, ἀλλά πάνω στό νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν, πού ἤδη ἐφαρμόζεται, γιά νά βελτιωθοῦν, ὥστε νά καταρτισθοῦν τά νέα βιβλία.

Παρακαλουθώντας τήν ἐξέλιξη τῆς πορείας τοῦ θέ-ματος, διαπίστωσα ὅτι ἀποφασίσθηκε κάτι πού εἶναι **ἀντικείμενο σεμιναρίου διπλωματίας καί γι' αὐτό οἱ ἀναλυτές τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἔχουν συγκεχυμένες ἀπόψεις**. Ἄλλοι ἀπό αὐτούς ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ Κυβέρνηση ἐπέβαλε τίς ἀπόψεις της καί ἄλλοι ὅτι ὑποχώρησε ἡ Κυβέρνηση στίς ἀπόψεις τῆς Ἐκκλησίας.

Πάντως, κάποιος Ἀρχιερεὺς πού συμμετεῖχε στήν συ-ζήτηση πού ἔγινε στό Πρωθυπουργικό Μέγαρο εἶπε ὅτι

«τό συμπέρασμα είναι ότι δεν βγάζω κανένα συμπέρασμα» (kathimerini.gr, 07-10-2016, 10:47). Νομίζω υπάρχουν συμπεράσματα, τά όποια εξάγονται άν δοῦμε τό θέμα μέσα από άλλη όπτική γωνιά.

Έπειδή, όμως, ήμουν εισηγητής και στην Διαρκή Ίερά Σύνοδο και στην Ίεραρχία της Έκκλησίας της Ελλάδος, όπου ελήφθη καθαρή απόφαση, είχα την άποψη ότι δεν πρέπει να γίνει νέος άτελέσφορος διάλογος και γι' αυτό δεν αποδέχθηκα να συμμετάσχω σε έναν διάλογο, ό όποιος δεν θά εὔδοκιμήση όσον αφορά τις αποφάσεις της Έκκλησίας.

Όκτώβριος 2016

Ἐπιλεγόμενα

Ἀπό τότε πού ἔγινε ἡ Εἰσήγηση στήν Ἱεραρχία τοῦ Μαρτίου 2016 μέχρι νά ἀποσταλῆ τό νέο Πρόγραμμα Σπουδῶν στήν Πρωτοβάθμια καί Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση, ἔγιναν μερικές προσθαφαιρέσεις στό Πρόγραμμα Σπουδῶν τῶν Θρησκευτικῶν, χωρίς ὅμως νά γίνονουν οὐσιαστικές ἀλλαγές στήν φιλοσοφία του.

Ἡ ὅλη θεματολογία τοῦ Προγράμματος καί ἡ ἐφαρμογή της παραμένει ἡ ἴδια, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἰσχύουν κατά πάντα ὅσα ὑποστηρίχθηκαν στίς δύο εἰσηγήσεις.

Κατέβαλα μιά κοπιώδη προσπάθεια μέ ἐπιμελημένη ἀνάγνωση τῶν δύο προγραμμάτων (Ἀναλυτικοῦ καί Σπουδῶν) καί πολλῶν ἄλλων ἐρμηνευτικῶν κειμένων προκειμένου νά προσφέρω μιά συνθετική πρόταση, ἡ ὁποία υἱοθετήθηκε ὁμοφώνως ἀπό τήν Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καί ἐπαινέθηκε ἀπό τούς Καθηγητές τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καί τῆς Πανελληνίου Ἐνώσεως Θεολόγων (ΠΕΘ).

Δυστυχῶς, αὐτή ἡ συνθετική καί ἐνωτική πρόταση ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται στά ἐπιστημονικά δεδομένα δέν ἀξιοποιήθηκε ἀπό τήν Πολιτεία. Ἡ εὐθύνη βαρύνει αὐτοῦς πού κατήρτησαν τό πρόγραμμα καί τό ἐπέβαλαν.

Τώρα πιά ἡ εὐθύνη βρίσκειται στοὺς εὐσυνεϊδητοὺς θεολόγους καθηγητές καί διδασκάλους, οἱ ὅποιοι μποροῦν νά κάνουν τίς ἐπιλογές τους καί νά προσφέρουν τήν ὀρθή γνώση στοὺς μαθητές, καθὼς ἐπίσης καί στοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν. Ὑπάρχουν καλοὶ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοί, οἱ ὅποιοι ἐργάζονται ἐνσυνεϊδητα καί δέν προτίθενται νά συμβάλουν στήν ἀλλοίωση τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν.

Τελικά, πιστεύω ὅτι ὁ Θεός δέν θά ἀφήσῃ νά ἀποδομηθῇ ἢ νά ἐκκοσμικευθῇ ἡ παράδοση αὐτοῦ τοῦ τόπου καί ἡ ρωμαίικη συνεΐδηση τοῦ λαοῦ.